

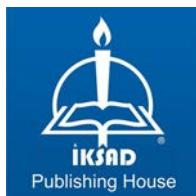
*ORTAQ TÜRK LEKSİKASINDA QIPÇAQ MƏNŞƏLİ
SÖZLƏR VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ AREALLARI*

KÖNÜL SƏMƏDOVA

***ORTAQ TÜRK LEKSİKASINDA
QIPÇAQ MƏNŞƏLİ SÖZLƏR
VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ
AREALLARI***

Könül SƏMƏDOVA

Copyright © 2019 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed, or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording, or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution Of
Economic Development And Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

kongreiksad@gmail.com

www.iksad.net

www.iksad.org.tr

www.iksadkongre.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics
rules.

Cover Design: İbrahim Kaya

Iksad Publications – 2019©

ISBN: 978-605-7695-39-0

August / 2019

Ankara / Turkey

Size = 14,8 x 21 cm

KÖNÜL SƏMƏDOVA

*Ortaq türk leksikasında qıpçaq mənşəli
sözlər və Azərbaycan dilində arealları.*

(Mahmud Kaşğari: «*Divani lüğət-it Türk*» əsərində
qıpçaq mənşəli sözlər.
Codex Cumanikus: *Tanrıya dua və 47 qıpçaq
tapmacası.*)

Könül İbrahim qızı Səmədova. *Ortaq türk leksikasında
qıpçaq mənşəli sözlər və Azərbaycan dilində arealları.*
Ankara, 2019, 330 s.

Elmi redaktorlar: **Buludxan Əziz oğlu XƏLİLÖV**
filologiya elmləri doktoru, professor

Mahirə Nağı qızı HÜSEYNOVA
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **Elbrus İslam oğlu ƏZİZOV**
filologiya elmləri doktoru, professor

Məhərrəm Əvəz oğlu MƏMMƏDLİ
filologiya elmləri doktoru, professor

Sevinc Novruz qızı ƏLİYEVƏ
filologiya elmləri doktoru, professor

Lalə Ağamirzə qızı ƏLİYEVƏ
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Könül İbrahim qızı Səmədova. *Ortaq türk leksikasında qıpçaq mənşəli sözlər və Azərbaycan dilində arealları. Ankara, 2019, 330 s. Monoqrafiyada;*

1. *Ortaq türkçədə işlədilən qıpçaq mənşəli sözlər, onların müasir qıpçaq dil qrupunda və Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində arealları tədqiq edilmişdir.*

2. *Lügətdə həmçinin Mahmud Kaşğarının «Divani-lügət-it türk əsərində verilmiş qıpçaq mənşəli sözlər və izahı seçilib ayrıca toplanıb.*

3. *Qıpçaqların ana kitabı olan «Codex Cumanicus» haqqında geniş məlumat və əsərdəki folklor nümunələrindən 47 tapmaca, Tanrıya dua- and içmə azərbaycancaya tərcümə edilərək oxuculara təqdim edilmişdir. Monoqrafiyadan dilçilər, etnoqraflar, dil-ədəbiyyat müəllimləri, filologiya fakültəsinin tələbələri, aspirant və magistrilər həmçinin digər vətənpərvər şəxslər faydalana bilərlər.*

Lüğətin quruluşu.

Bu lüğətdə orta-qümümtürk ədəbi dillərində işlədilən qıpçaq mənşəli sözlər, onların izahı, qədim türkcədəki variantları və müasir qıpçaq qrupu türk ədəbi dilləri və dialektlərindəki variantları, fonetik dəyişmələri, həmçinin Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində arealları tədqiq olunub oxuculara təqdim olunur.

Lüğətdə Qədim Türk sözlüyünə, M.Kaşğarının «Divani-lüğət-it türk» lüğətinə, «Codecs Cumanicus»-a, «Orxon-Yenisey» abidərinə, Məmlük türkcəsinə, qıpçaq dilində yazılmış əsərlərə və sözlüklərə həmçinin müasir qıpçaq dil qrupuna aid lüğətlərə və Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə, Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti və həmçinin digər tədqiqatçıların yazdığı elmi və dialektoloji əsərlərə istinad edilmişdir.

Bundan başqa biz lüğətdə qıpçaqlar haqqında ümumi tarixi məlumatlar və Məmlük qıpçak dilində yazılmış əsərlər onların məzmunu, qıpçaq dilinin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafındakı rolu və Mahmud Kaşğarının «Divani-lüğət-it türk» əsərində verilmiş qıpçaq mənşəli sözləri seçilib-izahlarıyla vermiş, qıpçaqların ana kitabı olan «Kodexs Kumanicus»-haqqında geniş məlumat, folklor nümunələri olan 47 qədim qıpçaq tapmacası, bayatı və tanrıya and içmə azərbaycancaya tərcümə edilərək verilmişdir.

İxtisarlar.

1. Ki; Abu Hayyan, Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak, (Haz.A.Caferoglu), İstanbul.1931.
2. ED; Sir G Clauson, K Gronbech, Komanisches Wörterbuch, Kopenhagen.1942.
3. S.K; Müəllifin öz tədqiqatlarına aid olan yazılar.
4. DTS; Древнетюркской словарь. Ленинград, «Наука». 1969, с 678.
5. KLS; Kuman ləhcəsi sözlüyü.

ÖN SÖZ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Könül İbrahim qızı Səmədova istər türkologiya, istərsə də dialektologiya sahəsində ümid verən gənc və istedadlı alimlərdən biridir. Bir çox məqalələri, çapa hazırladığı «Ortaq türk leksikasında qırpaq mənşəli sözlər və Azərbaycan dilində arealları» adlı əsəri göstərir ki, müəllif qədim türk dilində yazılmış əsərlərə yaxından bələddir.

Türk sözü bügünkü türk xalqlarının dillərini və onların köklərini ümümləşdirən addır. Bu söz hazırda coğrafi termin kimi Türkiyə Cümhuriyyətinin və buradakı türklərin milli adı olsa da, ümümləşdirici etnik termin kimi geniş coğrafi arealı əhatə edir.

Türk ləhcələri boyları və hal-hazırda türk dilləri əski türkçənin fonetik, leksik, qrammatik bazasına söykənməklə həm də bir-birindən fərqli xüsusiyyətlər yaratmışdır. Müəyyən fərqli xüsusiyyətlər meydana çıxsada, əski türkçənin özəllikləri müasir türk dillərində qorunub saxlanılmışdır.

Türklərin yaratdığı 120 dövlətdən on altısı dünya miqyaslı imperatorluqlar olmuşdur. Türklər qədim mədəniyyətə qədim tarixə malik olmuşlar. Bu faktı qədim türk yazılı abidələri də təsdiq edir.

Türk xalqlarına məxsus yazılı abidələrin hər birində müasir türk dillərinin hamısının payı var. Çünki bu abidələr əsrlərin sınağından keçərək dövrümüzdə qədər qorunub saxlanılan qədim türk yazılı abidələridir.

Məhz bu payı qoruyub saxlayan «Orxan-Yenisey» yazılı abidələri, M.Kaşğarlının «Divanı lügət-it-türk» əsəri, Ə.Yasəvinin «Divanı hikmət»i, «Oğuznamələr» və digər əsərlər əsas mənbə kimi xüsusi yer tutur.

Tədqiqatçı alim Könül Səmədovanın hazırladığı «Ortaq türk leksikasında qıpçaq mənşəli sözlər və onların Azərbaycan dilində arealları» adlı lüğət olduqca böyük zəhmətin, əziyyətin bəhrəsidir.

Hər bir xalqın etnogenez problemi həmin xalqın tarixinin ən mühüm, eyni zamanda mürəkkəb məsələlərindəndir. Milli-ictimai elmlərdən bəhs edərkən onların hər birində birbaşa xalqla, onun mənəviyyatı ilə bağlı olan, onu daha dərinədən öyrənən müəyyən bir sahə özünü göstərir. Dilçilik elmində Azərbaycan dilinin ümumilikdə türk dillərinin dialektologiya sahəsi ön sırada dayanır.

Bu lüğətdə də müəllif ortaqlıq türkçədə işlənilən qıpçaq mənşəli sözləri tədqiq etmiş onların qədim türkçədə, müasir qıpçaq dillərindən qırğız, qazax, qaraqalpaq, noqay dillərindəki variantlarını verməklə yanaşı həmin sözlərin Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərindəki areallarını da göstərmişdir.

XXI əsrin dünyada türk əsri olaraq qəbul edildiyi bir vaxtda həm qədim türk yazılı abidələrinin, türk yazısının, eyni zamanda müasir türk dillərinin müqayisəli şəkildə sisteməlik tədqiqinə, müasir tələblərə cavab verən dərslərlərin, dərs vəsaitlərinin lüğətlərin hazırlanmasına ehtiyac duyulur.

Qıpçaq toplumu bir etnos kimi müxtəlif ölkələrin tədqiqatçıları tərəfindən öyrənilmişdir. Lakin Azərbaycan dilçiliyində isə bu tədqiqat işləri daha çox son dövrlərə aid edilir. Tədqiqatçı Könül Səmədovanın böyük zəhmətinin bəhrəsi olan bu lüğət də həmçinin Azərbaycan etnogenezində iştirak etmiş qıpçaq tayfaları onların Azərbaycan ərazilərində formalaşması, həmçinin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında oynadığı rolunu haqqında tutarlı bir mənbədir. Bu lüğətin ən böyük dəyəri və əhəmiyyəti ondadır ki, təd-

qıqatçı bu əsərdə qədim türk dili mənbələri olan «Orxon-Yenisey» abidələrindən, Mahmud Kaşğarının «Divanı lüğət-it-türk» əsərindən, Qədim türk sözlüyündən, Codex Cumanicusun müxtəlif variantlarından, o cümlədən son nəşr olan Mustafa Arqunşahın lüğətindən, hətta qıpçaq dilinə aid olan bir çox lüğətlərdən yüksək səviyyədə istifadə etmişdir. Tədqiqata cəlb olunmuş 220 sözdən əlavə də sözlər verilmişdir. Lüğətin digər əhəmiyyətlərindən biri də müəllifin lüğətdə tədqiq etdiyi ortağ türkcədə işlədilən qıpçaq mənşəli sözlərin Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində variantlarını həmçinin areallarının da verilməsidir.

Müəllif Könül Səmədova lüğətin əvvəlində qıpçaqlar haqqında, geniş tarixi məlumat da verir. Məmlük türkcəsində yazılmış 16 qıpçaq kitabı haqqında qısa xronoloji məlumatın da əhəmiyyəti böyükdür.

Qıpçaqların ana kitabı olan «Codex Cumanicus» əsəri onun variantları haqqında oxuculara geniş məlumat verməklə yanaşı əsərdəki folklor nümunələrindən Azərbaycan dilinə tərcümələr bir ilk olaraq da alimin zəhmətinin bəhrəsidir.

Lüğətin digər dəyərli bir tərəfi isə Mahmud Kaşğarının «Divanı lüğət-it-türk» əsərində verilmiş qıpçaq mənşəli sözlərin seçilib ayrıca da verilməsidir.

Əsər çox maraqlı və faydalı olmaqla oxucuya yeni ideyalar verir. İnanırıq ki, Könül Səmədovanın bu monoqrafiyası türkologiya və dialektologiya üçün dəyərli töhfə olacaq.

Buludxan XƏLİLOV
filologiya elmləri doktoru, professor

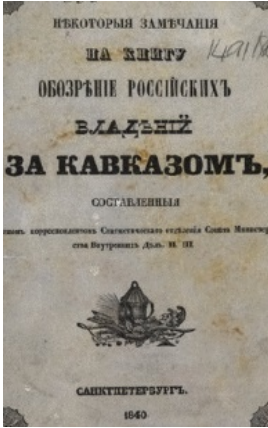
GİRİŞ

Ümumtürk ədəbi dili, yaxud türki min ilə yaxın tarixi olan bir gerçəklikdir. Bu dil orta əsrlər boyunca-IX əsrdən XVII-XVIII əsrlərə qədər türk təfəkkürünün ifadə vasitəsi olmuş, getdikcə məhəlli şivələrə ayrılmış, bu prosesin dərinləşməsi sonucu olaraq tənəzzülə uğramışdır. M.Kaşğarlının «Divani-lüğətit-türk», Yusif Balasaqunlunun «Qutadqu-bilik», Yasəvinin «Divani-hikmət», Əbülqazi xanın «Şəcərəyi-tərakimə», Nəvainin, Həsənoğlunun, Əlinin, Qazi Bürhanəddinin, Nəsiminin, Həqiqinin, Həqirinin, Kişvərinin, Xətəinin, Füzulinin, Əmaninin... və yüzlərcə sənətkarların əsərləri, saysız yazılı abidələr bu dildə qələmə alınmışdı.

Rus qaynaqlarından birində 200 il bundan öncəki türk dili haqqında yazılır: -Bizim «Türk» və «Türk dili» adlandırdığımız bu xalqa hansı ki, biz tatarlar deyirik. Onların öz dili var. Bu dil Türk–dilidir. Fransız dilinin vasitəsiylə Avropaya çıxış edildiyi kimi, bu ortaq danışq dili olan türk dili ilə biz Çindən Kazana, Krıma, buradan isə Mərakeşə ordan Məkkəyə, Hindistana gedə bilərik. Bu dili bilən sakitcə Şimali Afrikadan başlayaraq bütün Avrasiyaya səyahət edə bilər. Türkdilli xalqlar bir-birini olduqca asan anlamış və bu dildə asanlıqla bir biriləriylə rus və ukrainlərin bir-biriylə ünsüyyətindən də əla əlaqə saxlaya bilmişlər. Bunu Şopenin aşağıda göstərilən əsərində verilən parçada da görmək olar (*Некоторые замечания на книгу «Обозрение российских владений за Кавказом», составленные членом корреспондентом Статистического отделения Совета Министерства Внутренних Дел И.Шопеном, СПб, 1840*).

O qeyd edirdi ki, gördüyümüz kimi 200 il öncə də bütün türk xalqlarının bir-birini asanlıqla başa düşə biləcək vahid–ortaq türk dili mövcud idi.

Слова : Татары и Татарскій языкъ дѣйствительно неизвѣстны народамъ, которые мы называемъ Татарами ; они сами именуютъ языкъ свой : Тюркь – дилм. Это общее нарѣчiе, съ которымъ можно проѣхать отъ Китая до Казани, до Крыма, а отсюда до Мароко и черезъ Мекку въ Индію, такъ точно, какъ съ Французскимъ, можно объѣхать всю Европу.–

Türk dili müxtəlif ləhcələr halında dəyişik türk toplumlarının ortaq şəkildə danışdığı ortaq bir dilin adıdır. Bu dilin müasir ləhcələrinin bir bölümü sadəcə danışiq dilidirsə, bir bölümü isə həm danışiq həm də yazı dilidir.

Türk dilinin tarixi və müasir ləhcələri, bir çox alimlər tərəfindən müxtəlif formada təsnif edilmişdir. Bildiyimiz kimi müasir türk ləhcələri uzaq və yaxın ləhcələr olaraq iki ana qrupa bölünür. 1.Uzaq ləhcələrə–türkcə, çuvaşca, yakut və xalaçdır. 2.Yaxın ləhcələrə isə türkcə qolu içində yer alan dörd alt qrupa bölünən Cənub qərb-oğuz qrupu. Cənub şərq-Karluq qrupu, Şimal qər-q-Qıpçaq qrupu və Şimal şərq qruplarında cəm olmuşdur.

Türk dili çuvaş və yakut dili xaric, tarix boyu yazı dili kimi işləndiyindən dağınıq olmamış əksinə tam olaraq mühafizə oluna bilmişdir. Bu gün qıpçaq, cığatay, xarəzm v.s kimi adlar verilmiş tarixi yazı dillərinin qarışılığı olan

və tarixi dövrlərdə daha çox türkcə adı ilə işlənmiş dil məhz ortaq türk xalqlarının işlətdiyi türk dilidir. Bütün türk xalqlarının mövcud olduğu Türk coğrafiyasının bütün ərazilərində, türk tarixinin bütün dövrlərində türkcə əsərlər yazmış olan şair və yazıçıların işlətdiyi dilin adı da məhz «Türk til, Türk tili, Türkcə» kimi adlar ilə işlənmişdir. Tarixi baxımdan ortaq türk yazı dillərinin hər hansı birinin başlanğıcına diqqət yetirəndə onların bəlli bir şivəyə əsaslandığını qəbul etsək də, ancaq sonrakı dövrlərdə bu yazı dillərin inkişafı nəticəsində müxtəlif şivələrin bir çox özəlliklərini özündə toplamış beləcə müxtəlif şivələrə əsaslanan, dayanıqlı ortaq bir türk dili olmuşdur. Arat Rəşit Rahmetinin «Türk şivələrinin Tasnifi» adlı məqaləsində (Türkiyyat mecmuesi, C,X, İstanbul, 1953, s. 59-139) qeyd edir; «Yazı dili-ədəbi dil heç bir dövrdə, bir tək şivə və şivə qrupunun dar çərçivəsi içərisində qalmamışdır, bir çox şivə qruplarını, və bir çox mədəniyyət dairələrini içinə almış, bunları bir-birinə bağlamışdır.»

Türk dili başlanğıcdan XIII əsrə qədər tək bir ədəbi dil-yazı dili olaraq işlədilmişdir. XIII əsrdən sonra şimalda Qızılorda dövlətində qıpçaq türklərinin danışdığı dili olan Qıpçaq türkcəsi, Anadolu və onun ətraf bölgələrində Oğuz türklərinin danışdığı dili olan türk ədəbi-yazı dilləri olmuşdur. Şərqdə isə Xarəzm Türküstan kimi bölgələrdə böyük bir ərazini əhatə edən Qaraxanlı türk dilinə əsaslanan, ancaq etnik baxımdan bağlı olaraq həm Şimal türkcəsinin, həm Qərb türkcəsinin özəlliklərini daşıyan Xarəzm türk ədəbi dili işlədilmişdir.

XV əsrin sonlarından isə Qıpçaq türk dilinin yerini bəzi bölgələrdə osmanlı türkcəsi, Osmanlı sərhədlərindən kənarda olanlar isə Cığatay türkcəsi tutmuşdur. Qızılorda dövlətinin sərhədlərində yerləşən müxtəlif türkdilli

xalqların danışiq dili və yazı dilləri arasında böyük bir fərqlər olmamışdır. Məs.Anadolu ərazisində Çağatay türkcəsində əsərlər yazıldığı kimi, Çağatay türkcəsində də oğuz türk dillərinin müxtəlif formaları yer almışdır.

Türkcə, XX əsrin əvvəllərində iki ayrı ədəbi dil olaraq işlədilirdi. Bu yazı dilləri arasındakı yaxınlıq XX əsrin ortalarından başlayaraq müxtəlif türkoloqlar tərəfindən ortaq türk dilinin formalaşdırılması ideyasının meydana gəlməsinə vüsət verdi. Həmin dövrdə İsmayıl Qasıralı və məsləkdaşları əsrin sonlarında «Dildə, fikirdə, işdə birlik» ideyasını əsas götürərək türk dünyasında ortaq bir yazı dili-ədəbi dil yaratmaq uğrunda müxtəlif işlər gördülər. Lakin bu proses müxtəlif siyasi təsirlər nəticəsində həyata keçə bilməmişdir. [53.s 19] Son vaxtlar türk birliklərinin öz tarixlərinə, həmçinin türk dünyasına daxil olan ümümtürk dilinin tarixi keçmişinə və bu gününə maraq artmışdır. Keçən dövr ərzində qədim türklərin tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, yazılı abidələri çox zəif şəkildə öyrənilsə də son dövrlər ümümtürk dilinin və abidələrinin tədqiqi sürətli şəkildə vüsət almışdır.

Məlumdur ki, Orxan-Yenisey abidələrindən əvvəl başqa bir türk yazılı abidəsinin mövcud olması barəsində dəqiq fikir yoxdur. Bu abidənin fonetik, leksik və qrammatik quruluşunun zənginliyi göstərir ki, abidəni eradan əvvəlki dövrlərə aid etmək olar. Eradan əvvəlki türkdilli xalqlar qəbilə və tayfa birlikləri şəklində olmuş, uzun tarixi inkişaf yolu keçərək müxtəlif dillərlə əlaqədə olmuş, dəfələrlə ayrılma və birləşmə nəticəsində qohum dil ailəsində birləşən türksistemli dillər yaranmışdır. [21. s. 87]

«Qədim türkcə» dedikdə qədim türk yazılı abidələrinin dilini nəzərdə tuturuq. Qədim türk yazılı

abidələri isə sözün tam mənasında qədim türk dili demək deyildir. Çünki qədim türk dili anlayışı müasir türk dillərinin çox əski çağlarını ifadə edir. Ona görə də «qədim türkcə» terminin burada şərti olaraq indiyədək əldə olunmuş əski türk yazılı abidələrinin dili mənasında işlədilmişdir. Prof. N.Xuduyev qədim türk yazılı abidələrini iki qrupa ayırır. 1.Göytürk abidələri. 2.Uyğur türkcəsi abidələri. Həmin abidələr bir-biriylə sıx bağlı olan iki ədəbi dildə yazılmışdır. Lakin həmin abidələrdəki bəzi dialekt xüsusiyyətləri nəzərə alınmasa, onlar arasında ciddi fərq nəzərə çarpmır. Abidələrin dilində bir sıra leksik vahidlərin fonetik variantlarını geniş şəkildə işlənmişdir [22. s. 450].

Ümumiyyətlə qıpçaq dilinə aid olan dillər dedikdə bilirik ki, qıpçaq qrupu türk dilləri oguz, bulqar, xəzər qrupu dillərinin təsiri ilə əmələ gəlmiş fərqlənmələrinə görə üç qrup xüsusi olaraq ayrılır.1) qıpçaq-polovets; 2) qıpçaq-bulqar; 3) qıpçaq-noqay. Müasir qıpçaq qrupu türk dillərinə qazax, qaraqalpaq, qırğız, altay, noqay, Krım-tatar dilləri daxildir.

Qıpçaq türk dillərinə XI əsrdən etibarən Xəzər dənizinin şərqindən şimala doğru köç edərək, Şərqi Avropaya, Qara dənizin şimalına və Qızıl Ordu xanlığının ərazilərinə yerləşən Kuman və Qıpçaq türklərinin yaşadığı bu bölgələrdə, daha çox qıpçaq dilində danışılan və yazılan əsərlərin dilinə Qıpçaq türkcəsi deyilmişdir. Qıpçaqların yayıldığı ərazi baxımından onların dillərinə həmçinin «Şimal türkcəsi» və ya «Şimal-Qərb» türkcəsi adları da verilmişdir. İlk yazılı ünsürləri XIII əsrə aid olan Qıpçaq türkcəsinin XV əsrdə Misir-Məmlük dövləti ərazilərində də işlədilmişdir. XV əsrdə isə Osmanlı Türkcəsi ilə birləşmişdir. Qıpçaq türkcəsi türk yazı dilinin tarixi

dövrələrindən orta türkcə zamanından şimal-qərb türk bölgələrində yazılan əsərlərin dili kimi də qeyd olunur.

Qızılorda ərazisində kuman və qıpçaq boylarının danışıq dili olan XI əsrdən etibarən yazılı əsərlərin dili olan qıpçaq türkcəsi ilə oğuzca arasında tarixi bir yaxınlıq mövcud olmuşdur. Qıpçaqlar Qızılorda ərazilərinə gəlmədən öncə böyük bir ərazidə türkmən və oğuzlarla iç içə yaşayırdılar. Bu iki türk boyu, Xarəzm yazı dilinin formalaşmasında da birlikdə əlaqəli olmuşlar. Məmlük qıpçaq türkcəsində yazılan əsərlərdə oğuz dilinin təsiri get-gedə artmaqda idi. Hətta belə bu əsərlərin oğuz yoxsa qıpçaq türkcəsində yazıldığını ayırmaq belə çətin idi. Bunu hətta M.Kaşğari də məlum əsərində qeyd etmişdir. Kaşğarinin əsərində deyildiyi kimi bu iki türk boyunun dil özəllikləri arasında çox böyük bənzərliklər vardır.

Məmlük-Qıpçaq əsərlərinin dili, bölgəyə köç edən türklərin müxtəlif türk boylarına mənsub olması dolayısıyla fərqli bir xarakterdə olmuş və türk dili tarixində ayrıca bir yer tutmuşdur.

T.Halası Kun, Məmlük-Qıpçaq əsərlərinin dilini üç qrupa ayırır.

- 1.- Əsl Məmlük Qıpçaqçası.
- 2.-Əsİl Oğuzca.
- 3.- Oğuz-Qıpçaq qarışığı olan dil.

Janos Eckmann da bu əsərlərin dilini üç qrupda cəmləşdirmişdir.

A) Əsl Məmlük Qıpçaqçası. Xarəzm-Qızıl orda yazı dilinə çox yaxın bir dildir. Əsl Məmlük-Qıpçaqçasını, Xarəzm-Qızıl orda yazı dilindən ayıran və qıpçaq türkcəsinin önəmli dil özəllikləri sayə biləcəyimiz səs və şəkil özəllikləri bunlardır.

1) Əsasən ikihecalı sözlərin sonundakı–g/-ğ səsləri düşmüşdür. küçlüg>küçli (güclü), tirig>tiri (diri, canlı), korkuğ>korku (qorxu).

2)-Söz ortasında və ya birinci hecanın sonunda rast gəldiyimiz–g/ğ,-g/-ğ samitləri əsasən v–samitinə keçir. Məs. ağır>avur, bağla>bavla~bayla (bağla.); tüğmə>tüvmə~ tüymə; yağ>yav (yağ).

3. Yönlük hal şəkilçisi üçüncü şəxs təkində yiyəlik hal şəkilçisindən sonra–n-a/n-e şəklində olur.

4. Çıxışlıq hal şəkilçisi–den/-dan şəklinə düşür.

5.-ilgi hali şəkilçisi birinci şəxs sonluqlarından sonra–im şəklində olur. biznin>bizim.

6. Sual ədatı həmişə mu/mü>mı/mi.

7.-duk/-dük sifati feil şəkilçisi dağınıq olaraq istifadə olunmuşdur.

8. Qaraxanlı türkcəsinin söz içindəki-d səsləri-y səsinə keçir; adak>ayaq.

B)-Oğuz–Qıpçaq qarışıq dialekti iki alt qrupa ayrılır.

1. Qıpçaq ünsürlərinin daha çox olduğu qrup.

2.-Anadolu Türkcəsinin ünsürlərinin çox olduğu qrup.

C)-Osmanlı türkcəsi. XV əsrin əvvəllərindən etibarən bu ərazilərdə yazılan əsərlərin dili oğuz türk dilinə yaxınlaşmış və eyni yüz ilin sonunda Misir ərazisində Qıpçaq türk dili ilə oğuz türk dilləri birləşmiş, daha doğru bir ifadə ilə Məmlük qıpçaqçası yerini Osmanlıcaya buraxmışdır.

Qıpçaq türkcəsində yazılan əsərlər.

1. «Codex Cumanicus.» Yazıldığı yer və tarixi bəlli olmayan ononim bir əsərdir. Tədqiqatçılar bu əsərin XIII əsrin sonu-XIV əsrin əvvəllərində yazıldığını fransiskan təriqətinə mənsub alman rahiblər və italyalı tacirlər tərəfindən yazıldığını təxmin edirlər. Qıpçaq Türk dilinin ən önəmli əsərlərindən biri olan bu əsər iki hissədən ibarətdir; 55 səhifəlik İtalya bölümü, 27 səhifəlik olan alman bölümü. Qıpçaqların dövlət qura bilməmələri, dağınıq halda yaşamaları, ərazilərin uyğun olmaması kimi səbəblər onların oturaq dövlət yaratmasına əngəl olmuşdur. Ayrıca XI və XII əsrlər bu yazı dilinin inkişaf etmə və formalaşma mərhələsi də sayıla bilər. Əslində Qızıl orda ərazisində tutarlı ola bilməyən qıpçaq türkcəsi, Misir Məmlük ərazisində günümüzdə qədər gəlib çıxan bir çox əsərlərin dilində istifadə olunmuşdur. Məmlük dövlətində türklərin hakimiyyəti ələ almalarından tutmuş, ərəblərə və həmçinin digər əcnəbilərə türk dilini öyrətmək məqsədilə bu dil yüksək səviyyədə işlədilmişdir. Əsəri tədqiq edən Abdulkadir İnan əsərin Sultan Baybars zamanında qələmə alındığını qeyd etmişdir. Codexsin mövcud olan tək nüsxəsi Venedikdə Saint Marcus kitabxanasında saxlanılmaqdadır. Əsəri ilk olaraq Koint Keza Kun aşkarlamış 1880-cı ildə latınca çevirərək nəşr etdirmişdir. Danimarkalı türkoloq K.Grönbeck bir cild faksimilə-1936-cı ildə, bir cildlə lügət olaraq-1942-ci ildə əsəri tam olaraq nəşr etdirmişdir. Sonralar V.V.Radlov, V.Banq, T.Kovalski kimi türkoloqlar əsərlə bağlı tədqiqat işləri aparmışdılar. *(Codex haqında aşağıda, ayrıca, geniş məlumat və folklor nümunələri verilmişdir)*

2. «Gülüstan tərcümələri». (Sədi Şirazinin «Glüstan» əsərindən). Böyük İran ədibi Sədinin türk dilinə tərcümə edilmiş ilk nüsxəsidir. Əsil adı «Gülüstan bi-t Türki olan əsər, Seyfi–Sarayı tərəfindən 1391-ci ildə Misirdə tərcümə edilmişdir. Məmlük qıpçaqcasının dil özəllikləri və söz qrupları haqqında məlumat verən ən önəmli əsərlərdən biridir. Digər əsərlərdən fərqi bu əsərin ədəbi bədii əsər olmasındadır. Əsərin tək nüsxəsi Hollandiyanın Leidin Akademiyasının kitabxanasında 1553 nömrə altında qeyd olunaraq saxlanılır. Əsəri elm aləminə ilk dəfə M.th.Houstma və Thury Josef tanıtmışdır. 1954-cü ildə Türk Dil Qurumu tərəfindən nəşr olunaraq yayımlanmışdır. Əsərin Türkiyədə tədqiqi daha çox Əli Fəhmi Karamanoğlunun adı ilə bağlıdır.

Məmlük-Qıpçaq türk dilində ən çox lüğət və qrammatik qaydalar halında yazılan əsərlərə isə aşağıdakıları göstərmək olar. Əsas məqsədləri əcnəbilərə türk dilini öyrətmək olan bu əsərlər çox böyük önəm daşıyır.

3. «Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki və Acemi və Muğal.» (əsər iki hissədən ibarətdir.birinci də ərəblərə türk dili öyrətmək; ikinci hissə isə fars-moğol lüğətindən ibarətdir).Misir məmləkətində qıpçaq dilində yazılmış önəmli əsərlərdən biridir.Müəllifi məlum deyildir.Konyalı Halil bin Muhammed bin Yusif adlı bit türk tərəfindən 1343 ildə yazıya köçürülmüşdür. Əsərin Hollandiya Leiden Elmlər Akademiyası kitabxanasında tapılan bu və tək nüsxəsi M.th.Houstma tərəfindən işlənmiş və nəşr edilmişdir. Əsər iki hissədən ibarətdir. 1. Ərəblərə türk dilini öyrətmək üçün yazılmış 2000 sözdən ibarət lüğət,

2.farsca-moğolca lüğətdən ibarətdir. Birinci lüğət özündə dörd bölümdən ibarətdir.Bu bölümlərdən birincidə 26 başlıq altında söz qrupları verilmişdir. İkinci bölümdə ikinci şəxsin tıkində işlənən feillər,üçüncü bölmə də feil formaları, dördüncü bölümdə isə şəkilçilər, qrammatik qaydalar ərəb dili ilə müqayisəli şəkildə izah edilir. Əsəri tədqiq edən Əli Fəhmi Karamanoğlu əsərin adını «Tercümanü Türki və Arabi» deyə 1245-ci ildə Misirdə qırçaq dilində yazılan ilk əsər olduğunu də qeyd etmişdir. Əsəri həmçinin 1927-28-ci illərdə türkoq N.Poppe də tədqiqi edərək bu haqda məqalə çap etdirmişdir. Lakin 2000-ci ildə isə Rəcəb Toparlı və digərləri əsəri yenidən işləyərək türk dilinə tərcümə edib çap etdirmişlər.

4. «Kitabü'l İdrak li-Lisani'l Etrak.» Türk dilinin məlum olan ilk qarammatika kitabıdır.Türk dilinə böyük maraq göstərən Ebu Həyyan tərəfindən ərəblərə türk dilini öyrətmək məqsədilə 1312-ci ildə yazılmış bir əsərdir. Əsər əlifba sırasıyla verilmiş bir lüğətdən və qrammatika bölmələrindən ibarətdir. Dövrünün Misirdə ünsiyyət dili olan türkcəsini, bir az da maraqlı olan oğuz türkcəsinin xüsusiyyətləri ilə incələyərək lüğət və qrammatika vermişdir. Əsərin iki nüsxəsi biri İstanbulda Beyazid Umumi kitabxanasında Veliyuddin Efendi bölümündə, digəri isə İstanbul Universiteti kitabxanasında saxlanılır. Veliyuddin nüsxəsi 1335-ci ildə,digəri isə 1402-ci ildə Lazkiyə də Ahmed ibn Şafil adlı biri tərəfindən nəşr edildiyi qeyd olunur. Əsər ilk olaraq 1891-ci ildə İdadi Müdüri Mustafa bəy tərəfindən İstanbulda nəşr edilmişdir. Əsəri daha sonralar Ahmet Caferoğlu 1931-ci ildə nəşr

etdirmişdir. Sonralar 1936-cı ildə Veled İzbudaq əsəri nəşr etdirmişdir.

5. «Et-Tunfetü'z-zekiyyə fi'l-lugati't-Türkiyyə.»

Qıpçaq dilinin qrammatikasına aid olan önəmli əsərlərdən biridir. Adı «Türk dilində təmiz armağan» anlamında olan bu əsər, ərəbcə-türkcə lüğət və qrammatikadan ibarət iki hissəyə ayrılır. Əsərin müəllifi və yazılma tarixi bəlli deyildir. İstanbul Bəyazid kitabxanasında saxlanılan tək nüsxə olan bu əsərdəki yazılardan birində əsərin 1425-ci ildən öncə yazıldığı qeyd olunmuşdur. Əsərdəki türkcə sözlərin sayı 3000-ə yaxındır. Bunlardan 977 kök, 96 törəmə feil verilmişdir. Müəllif əsərinin başında «Bu kitabda qıpçaq dialekti üzərinə dayandım; çünki ən çox istifadə olunan bu dildir. Burada türkmən dialektini məcbur qalmadıqca söyləmədim. Türkmən dialektini söyləmək istədiyim zaman «kıyle» diyorum» deyilməkdədir. Qıpçaq dilinə aid lüğətlər və qrammatika kitabları arasında həqiqi qıpçaq dili özəllikləri ən yaxşı qeyd olunan kitabdır. Əsəri T. Halası Kun 1942-ci ildə Budapeştdə nəşr etdirmişdir. Daha sonra Besim Atalay bugünkü türk dilinə çevirərək 1945-ci ildə çap etdirmişdir.

6. «Kitabü Bulğati'l-müştak fi luğati't Türk ve'l Kıfçak.»

Ərəbcə-türkcə bir lüğətdir. 88 bölmədən ibarət olan lüğətin Cəmaləddin Ebu Muhammed Abdullah adlı bir türk tərəfindən yazıldığı qeyd olunur. Əsərin yazılma yeri və tarixi dəqiq deyildir. Ebu Bəkr adlı birinin bu kitabı oxuduğunu bildirdiyi 1451-ci ildən əvvəl yazıldığı qeyd edilmişdir. Əsərin, isimlər qismi 1938-ci ildə, feillər qismi

isə 1954-cü ildə isə Varşava da iki kitab halında A.Zayakovski tərəfindən çap olunmuşdur. Müəllif apardığı tədqiqatları müqayisə edərək əsərin yazılış yerini təxmini Suriya olduğunu qeyd etmişdir.

7. «El-Kavaninu'l-Külliyə li-Zabti'l-lugati't-Türkiyyə.» Türk dilini praktik olaraq öyrətmək məqsədi ilə yazılan önəmli qıpçaq qrammatika kitablarından biridir. XV əsrin başlanğıcında Qahirədə yazılan bu əsərin müəllifi bəlli deyil. Əsər üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə feil (kip) və şəkilçiləri, ikinci bölmədə isimlər, üçüncü bölmədə isə şəkilçilər haqqında məlumat verilir. Tək bir nüsxəsi var o da, Süleymaniyyə kitabxanasında qorunur. Əsər Kilisli RUFət Bilgə tərəfindən 1928-ci ildə nəşr edilmişdir.

8. «Ed-Dürretü'l-müdiriyyə fi lugati't-Türkiyyə.» Ərəblərə türkcə öyrətmək məqsədi ilə yazılan bir lüğətdir. Əsərin adı «Türk dilinin parlayan incisi» mənasındadır. Əsərin müəllifi və yazılma tarixi bəlli deyildir. Əsərin ilk 23 bölməsində müxtəlif başlıqlar altında söz siyahıları verilir. 24-cü bölümündə isə cəmi 220 qısa danışiq cümlələri verilmişdir. Yeganə nüsxəsi Floransada saxlanılan bu əsər A.Zayakovski tərəfindən tədqiq edilmiş və 1969-cu ildə nəşr edilmilmişdir. Türkiyədə isə əsərlə bağlı Recep Toparlı tədqiqat isləri aparmışdır.

-Atçılık, savaşıclıq, minicilik mövzusunda yazılan əsərlər isə aşağıdakılar.

9. «Münyetü'l-guzat.»- «Qazilərin arzu etdiyi şey»- anlamında olan bu əsərin əldə olan nüsxəsi 115 səhifədən ibarətdir. Əsər məmlük qıpçaqçası ilə yazılmış, əsgəri qanun qaydaları izah edir. Burada atı minmə, qılınc tutma, ox atma kimi əsgəri qaydalar izah olunur. Əsər 1446 cı ildə aşkar edilmişdir, lakin müəllifi və yazıya alınma tarixi bəlli deyil. Məlum olan tək nüsxəsi Topqarı Sarayı müzeyində saxlanılır. Mustafa Uğurlu əsərin əsl qıpçaq şivəsini təmsil edən əsərlərdən biri olduğunu vurğulayır.

10. «Kitab fi Riyazati'l-hayl». Atçılıq elminə aid bu əsər fars dilindən tərcümə olunmuşdur. Müəllifi və tərcümə tarixi bilinmir. Əsərin adı nüsxələrdə dəqiq qeyd olmadığından əsərə «Kitabul-Hayl» adı verilmişdir. İki nüsxəsi məlumdur. Biri İstanbul Bəyazid kitabxanasında, digəri Paris milli kitabxanasında mövcutdur. Paris nüsxəsində oğuz türk dil ünsürləri üstünlük təşkil edir. Bu nüsxə Can Özgür tərəfindən 2003-cü ildə tədqiq edilmişdir. (Məmlük Kıpçaqçası ilə yazılmış ilk Türk at və atçılıq əsərinin Paris yazması).

11. «Baytaratü'l-vazih.» Bu əsər Mahdum Tolu Bəyin istəyi ilə «Baytarlıq» adlı ərəbcə əsərdən tərcümə olunmuşdur. Atların xəstəlikləri, müalicə yolları, dərmanları haqqında baytarlıq kitabıdır. Əsərin müəllifi və yazılma tarixi bəlli deyil. İki nüsxəsi məlumdur. Bunlardan biri Topqarı Sarayı muzeyində, digəri isə Paris milli

kitabxanasında saxlanılır. Əsəri elm aləminə Səadət Cağatay tanıtmışdır. İstanbul nüsxəsi 1986 cı ildə Mehmet Emin Ağar tərəfindən, Paris nüsxəsi isə 1988-ci ildə Can Özgür tərəfindən tədqiq edilmişdir. Can Özgür 1994-cü ildə əsərlə bağlı «Baytaratül-Vazi-in Kıpçaqça və Türkmənçə Yazmalarına görə qıpçaqçanın Oguzcalaşması (türkmənçələşməsi) Üzərinə bir dil araşdırması» adlı doktorluq işi müdafiə etmişdir.

12. «Kitab fi ilmi'n nüşşab» (Hulasa). Oxçuluqla bağlı yazılmış bir əsərdir. Adının mənası da «ox elmi kitabı» deməkdir. XV əsrdə ərəb dilindən məhz Mahmud Tolu Bəyin adına tərcümə olunmuşdur. İki nüsxəsi müvcuddur. Bunlardan biri İstanbul Bəyazid Dövlət kitabxanasında, digəri isə Fransada Paris milli kitabxanasında saxlanılmaqdadır. Əsərin Paris nüsxəsini Ananias Zayackovski 1956-cı ildə Varşavada, İstanbul nüsxəsi isə 1944-cü ildə Nurəddin Nuri Büngül tərəfindən Konyada nəşr olunmuşdur.

13. «Kitab fi'l-Fıkh.» Ərəbcə dini kitabdan sətirbəsətir tərcümə olunmuş dini bir kitabdır. Oğuzca özəlliklərn daha çox olduğu Qıpçaq türkçəsiylə yazılmışdır. Əsərin İstanbul Süleymaniyyə kitabxanasında iki nüsxəsi tapılmışdır. Əsəri tədqiq edən Ercan Kuanışbayev, əsərin əsil adının Ziyaü'l-Ma'neviiyyə ale'l-Mukaddimeti'l-Qəznəviyyə, müəllifinin də eş-şeyx el-İmam Ebul-Beka Muhammed b. Ahmed.b. ez-Ziya el-Kureşi el-Henefi olduğunu təsdiq etmişdir. Anasofya bölümündəki nüsxə üzərində Recep Toparlı tədqiqat işləri aparmışdır.

14. «Kitab-ı Mukaddimeti Ebu'l-Leysi's-Semer-kandi». Hənəfi məzhəbinin din alimlərindən olan Səmərqəndli Ebu'l-Leys, Kansu Gavri üçün bu əsəri ərəb dilindən tərcümə etmişdir. İstanbul Süleymaniyyə kitabxanasının Anasofya bölümünün 1451-ci nömrəsiylə qeyd olunub saxlanılan bu əsərin tək nüsxəsinin üzünü İsenbay b. Sudun adlı bir şəxs tərəfindən köçürüldüyü qeyd olunur. Əsər 47 səhifədən ibarətdir. Əsərdən T.Halası Kun və J.Eckmann qısaca bəhs etmiş, Zayakovski isə 1959-cu ildə əsərin dil özəliklərini və lüğətini, ərəb və latın hərfləriylə yazılmış mətnini, 1962-cı ildə isə faksimiləsini nəşr etdirmişdir.

15. «Kitab fi'l-Fikh bi'l-lisani't-Türki.»-1421 ci ildə vəfat edən Sultan Tatar-ın kitabları arasında aşkarlanmışdır. Tapıldığı tarixdən daha öncə yazıldığı qeyd olursa da müəllifi və yazılma tarixi bəlli deyildir. Fərqli dini ayələrin toplandığı bu kitab İstanbul Millət kitabxanasında saxlanılır. Əsərdən Fuad Köprülü (1926-cı ildə) və Abdulkadir İnan(1953-cü ildə) qısaca bəhs etmişlər. Əsəri tamamən Mehmet Emin Ağar doktorluq işi kimi tədqiq etmiş və 1989-cu ildə nəşr etdirmişdir.

16. «İrşadü'l-mülük və's-selatin.»-Ərəb dilindən tərcümə edilmiş dini bir əsərdir. Məlik və sultanlara yol göstərmək məqsədi daşmışdır. Müəllifi bəlli deyildir. Əsərin 1387-ci ildə İsgəndəriyyədə tamamlandığı qeyd olunur. 29 kitab, 56 (bap) bölmə, və 93 fəsildən ibarət olan

498 səhifəlik bu əsər Türkiyənin İstanbul şəhərinin Süleymaniyyə kitabxanasında tapılan tək nüsxədir. Əsərin Berke Fəkih tərəfindən üzü köçürüldüyü qeyd olunur. Əsər Türkiyədə Rəcəb Toparlı tərəfindən tədqiq edilmiş (doktorluq işi olmuşdur), 1992-ci ildə Türk Dil qurumu tərəfindən nəşr edilmişdir. [66 s. V-XI; 52. s. 151-58.]

Qıpçaqlar.-Rusların «Polevets Kşpçaki», Bizanslılar və Latinlər, «Kumanos, Cumanus, Komani»; Macarlar, «Kun» olaraq adlandırdıqları Qıpçaq adına ilk dəfə 1909-cu ildə Monqolustana səyahəti zamanı, Selenqe çayının cənubunda G.Ramsted tərəfindən aşkarlanan Uyğur dövləti (745-840) zamanından qalma, 747-759-cu illərdə Uyğur Xaqanlığının qurucularından olan-İl-İtmiş Bilgə xaqanın məzar daşının bir parçası olan Göytürk hərfli Bayan Çor (Şine Uşi) abidəsinin mətnində rast gəlinmişdir; - «*Türük kıpçaq eliğ yıl olurmış*»-*Türk qıpçaq elli yıl oturmuş (yönetmiş)*.

Tarixi VIII əsrdə Şərqdəki Göytürklərlə bağlı olan və bir müddət kimeklərlə birgə yaşayan, X yüzilin ilk yarısında kimeklərdən ayrılıb müstəqil bir boya çevrilən və bütün bu zaman içində başqa Türk boylarında da takviyə edilən qıpçaqlar X əsrdə oğuzlarla kimeklər arasında yaşayırdılar [54. s. 359-60].

Qıpçaq adı həmçinin 1054-cü illərdə rus salnamələrində polovets adı kimi də qeyd olunmuşdur. Bunun bariz nümunəsi məşhur rus salnamələri olan «İqor polku haqqında dastan»dı [71. s. 420].

Türk dil tarixində isə Şərqi Qaradənizə köç edən tayfaları da özündə toplayaraq Qərbi Türkçəsinin şimal qanadını təşkil edən qıpçaqların dili, kuman qıpçaqcası; cənubda Misir Məmlük dövlətini quran qıpçaqların dilləri

də Məmlük qıpçaqcası olaraq adlandırılır. Misirdə qıpçaqların varlığı ilə bağlı müxtəlif məlumatlar vardır. Bu məlumatları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

1206-cı ildə Cingiz xan ona ilk qoşulan bütün Türk-Moğol qəbilələrini bir araya gətirmiş, qısa zamanda böyük bir dünya imperatorluğuna sahib olmuşdur. 1227-ci ildə Cingiz xanın ölümündən sonra, ikinci oğlu Cağatay tərəfindən 1227-ci ildə Türküstan da Cağatay xanlığı, 1241-də Avrasiya çöllərində Qızıl Orda xanlığı, 1256-cı ildə Cingiz xanın nəvələrindən Hülaki tərəfindən İran da Elxanilər dövləti qurulmuşdur. Cingizin nəvəsi, Çoçinin oğlu Batı Xan 1236-1242-ci illər arasında güclü bir ordu ilə-Moğol-Türk ordusu ilə yürüşə çıxmış Bulqarları, Kıpşakları və Rus prinslərini məğlub etmişdi. Batı xanın ordusunun önündən qaçan bəzi qıpçaqlar, Qaradəniz və Balkanlar üzərindən Misirə getmişlər və orada Eyyubilərin müzdü əsgərləri olmuşdular. [54. s. 369-371]. Sonralar ərəb-İslam dövlətlərində uygulanan saray mühafiz kitablarında türklərdən təşkil olunan birliklərin qurulma metodundan Eyyubilər dövləti də istifadə etmişdir. Qıpçaq və oğuz gəncləri bu məqsədlə təlimlərə cəlb olunmuş və əsgəri güc onlardan təşkil olunan qoşunun ixtiyarında cəm olunmuşdur. [71. s. 421]

Başqa bir məlumatlar da isə əsgəri güc kimi qıpçaq oğlan uşaqlarının sürətli şəkildə kölə kimi satılması qıpçaqların bilavasitə XIII-XIV əsrlərdə bütün ön Asiyaya Misirə yayılmasına səbəb olmuşdur. Lakin 1250-ci illərdə qıpçaq və digər türk tayfaları birləşərək Eyyubi xanədanını yıxaraq Məmlük (Köləmən) dövlətini qurmuşdular. Cingiz xanın oğlu Cağatay tərəfindən bölgədə qurulan xanlıq dönəmində bəzi oğuz və qıpçaq boylarının da qatılmasıyla Türküstanda bir Cağatay ulusu yaranmışdır. Mərkəzi

Səmərqənd və Herat olan bu ulusun dili Cağatayca, XV əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədər bütün Şərqdə və şimal türklüyünün ortak yazı dili olaraq istifadə olunmuşdur.

Qaraxanlı və Cağatay arasındakı, XIII–XIV yüzilliliklərdə, mədəniyyət mərkəzi Xarəzm və Saray şəhərləri olan Qızıl Orda da Xarəzm türkcəsindən istifadə olunmuşdur. Beləliklə XIII–XV əsrlərdə Misirdə meydana gələn və qıpçaq və ya Məmlük qıpçaqçası adıyla xatırlanan, əslində həmin vaxtın yazı dilidir. Xarəzm əsərləri Qaraxanlı zamanına, Məmlük dönəmi əsərləri isə Cağatay türkcəsinə daha yaxındır və bu qıpçaqca yazılan qrammatika və və lüğətlərin çoxunda standart dilə aiddir. [54. s. 370-71-86]. [50. s. 16-17].

Murad Adçının dediyi kimi- «Allah xalqları yaradanda hakimlərin iddialarını nəzərə almayıb, öz düşündüyü kimi edib. Dünya xalqları ancaq zahirən fərqlənmirlər, ancaq mədəniyyətlərinə, davranışlarına görə də ayrılırlar. Bioloqların sübut etdikləri kimi, həm də genetik səviyyələri ilə müəyyənləşirlər. Antropoloji, fizioloji, biokimyəvi əlamətlər istisnasız olaraq bütün xalqlara məxsusdur. Məs, Çöl təbiəti (çöllü-türklərin) öz sağlamlığı, öz dünyaduyumu ilə xüsusi insan tipi formalaşdırıb. [36. s. 38] Bu sözlər Murad Adçının məhz qıpçaqlar haqda söylədiyi möhtəşəm fikirlərdən biridir. Məhz o Sovet dövlətini süqutundan sonra türk xalqları tarixinin olduğu kimi yazılması yolunda ilk addım atanlardan biri qıpçaq-qumuq oğlu Murad Adçı oldu. [37 s. 6-7]

Ümumiyyətlə götürəndə qıpçaqlar ən az araşdırılmış, araşdırmalar da pərakəndə və dağınıq, qarışıq formada verilmişdir. Lakin son zamanlar tarixi və dil baxımından istər qardaş Türkiyədə istərsə də, Qazağıstanda, həmçinin Azərbaycan tədqiqatçıları qıpçaqların dili və etnogenezini

araşdırmağa başlamışlar. Son zamanlar isə etnogenezimizin araşdırılması ilə bağlı qıpçaq etnogenezi tarixinin araşdırılmasına xüsusi ehtiyac duyulmuşdur. Qıpçaqların etnogenezini tətqiq edən Lalə Əliyeva qıpçaqlar haqqında olan tarixi qaynaqları 4 qrupda təsnif edir:

1. Türkdilli qaynaqlar;
2. Qədim Çin qaynaqları;
3. Orta əsr Şərqi dillərində olan qaynaqlar;
4. Rus və Qərbi Avropa dilində olan qaynaqlar;

Birinci qrup ilk növbədə bilvasitə qıpçaq dilinin yadigarı olan abidələri, qədim türk Orxon-Yenisey abidələri, Mahmud Kaşğarının «Divanu lüğati-üt-türk» əsəri, «Kitabi Dədə Qorqud», ikinci qrup qaynaqlara qədim Çin xronikası, üçüncüyə ərəbdilli və farsdilli qaynaqlar, eləcə də orta əsr erməni və gürcü qaynaqları daxildir. Dördüncü qrup qaynaqlara rus salnamələri, Bizans, latın, yunan, macar, alman və s. millətlərin əsərlərini daxil etmişdir [12, s. 4-5].

Qıpçaqları tədqiq edən Avropa tədqiqatçılarını, araşdırmaçılarını isə iki qismə bölmək olar. Bir qisim tədqiqatçılar qıpçaqlar haqqında müsbət, digərləri isə vəhşi, qaniçən və amansız kimi göstərmişlər.

Ümumiyyətlə götürəndə isə qıpçaqlar və kımaklar haqqında ən əsas məlumatlar İbn Xordadbehin və Tamim ibn Baharin əsərlərinə əsaslanır.

Türkoloq Ahat Üstünər Kıpçak sözünün əsl şəkli «Kibçak»tır -deyə geyd etmiş və səs dəyişmələrinə görə «kıvçak, kıfçak, hifçak» formalarına düşdüyü qərarına da gəlmişdir. O, həm də Qıpçaq türkçəsində yazılan 16 əsərin adını çəkib və onlar haqqında qısa məlumatlar da verir. [52. s. 151-159]. [64: 72]

Türk türkoloqlarının araşdırmalarına görə Qıpçaq türkcəsinə aid ən çox əsərlər Məmlük Qıpçaqcasında qələmə alınmışdır. [57. s. 15]

Əsl Məmlük qıpçaqcasının dilinin Xarəzm-Qızıl Orda yazı dilinə olduqca yaxın olduğunu bildiren Eckmann bu zamanlarda yazıya alınan «İrşadü'l-mülük ve' s-selatin» (1387), «Gülistan tərcümələri» (1391), «Baytaratü'l-vazih» (1395), «Münyetü'l-güzat» (1446-47) adlı əsərlərin əsl Qıpçaq türkcəsini təmsil etdiyini söyləməkdədir. Eckmann, Qarışıq Oğuz Qıpçaqcasının öz içində bir birlik olmadığını, Oğuz və Qıpçak dil elementlərinin baskın olmasına görə də öz içində 1) Qıpçak dil elementlərinin daha çox olduğu qrup. 2) Oğuz elementlərinin daha çox olduğu qrup olaraq iki yerə bölür. XV əsrin ilk 10 illiyindən başlayaraq Məmlük Qıpçaqcasının get-gedə Oğuzcalaşdığını söyləmişdir. [9. s. 35-41]

Sovet tədqiqatçıları qıpçaqların tarixindən danışarkən onları yalnız Qazağıstan ərazisindən tədqiq etmişlər. Digər ərazilərdə yaşayan qıpçaqlar isə araşdırılmamışdır. Yuxarı da qeyd etdiyimiz kimi qıpçaqlara bir çox adlar vermişlər. Ruslar isə monqol istilasından əvvəl Rusiyanın cənubunda yaşayan bu tayfalara Polevestlər demişdilər. Sonradan qıpçaqların cənubi Rusiya çöllərinə gəlişləri və iki əsrdən çox onlarla əlaqədə yaşamaları I minillikdə Qazağıstan sərhədlərinə köç etmələri burada qurulan Kumak dövlətinin bünyəsinə girişləri tarixdə geniş tədqiq olunmuşdur. Hətta sonradan II minillikdə ruslarla yaxın təmasda olmuş qıpçaq qəbilələri haqqında rus dastanı olan «İqor polku dastanında» da danışılmışdır. Lakin buna baxmayaraq sonradan Qazağıstan çöllərinə səpələnən Qıpçaq qəbilələrinin tarixi keçmişiyə bağlı ətraflı və dəqiq araşdırmalar yoxdu. Onların təmasda olduğu Kımak

dövləti ilə digər xalqlarla və dövlət oluşmalarıyla olan münasibətləri tam olaraq bilinməməkdədir. Onların Xarəzmşahların və digər bu kimi dövlətlərin həyatında buraxdığı izlər haqqında demək olar ki, heç bir məlumat yoxdur. Lakin ola da bilməz ki, qıpçaq tayfaları bu dövlətlərin həyatına təsirsiz ötüşsün.

Qazaxların etnik oluşumunda da qıpçaqlar böyük rola malik olmuşlar. Onlar həmçinin bəgünkü özbək, qaraqalpaq, qırğız, başqırd, türkmən, Altaylar və digərlərinin bünyəsində həmçinin Azərbaycan xalqının etnogenezində önəmli bir rola malik olmuşdular.

Unutmaq olmaz ki, Misir Məmlük Dövləti və Xarəzmşah kimi böyük dövlətlərin yönətimçiləri məhz Qıpçaqlar arasında çıxmışlar.

VIII əsrdə Dehli sultanlığında onların təmsilçiləri olmuş, sonralar Gürcüstan, Macarıstan, ordularının əsas hissəsini qıpçaqlar təşkil edirdi. Bu baxımdan qıpçaq məsələsi yalnız Qazağıstanın və Orta Asiyanın qədim xalqları deyil. Şərqi Avropa xalqlarının həyatlarında da rol oynamış önəmli tayfalardan biridir. Məhz bu baxımdan Şərqi Avropa mənbələrini də araşdırmaq lazımdı.

Qıpçaqlar haqqında araşdırma aparən tədqiqatçıların əsərlərinə diqqət yetirək. Ümumiyyətlə götürəndə Qıpçaqları tədqiq edən tədqiqatçıları və əsərlərini aşağıdakı kimi ümümləşdirə bilərik.

V.N.Tatişev və M.N. Karamzindən başlayaraq bir çox araşdırmaçılar, Polevestlərin tarixinə, əsasən də onların Qədim Rusiyayla olan münasibətindən baxmış və təhlil etmişlər.

1. R.V.Qolubovskinin 1884-cü ildə nəşr olunan «Tatar istilasına qədər peçeneklər, türklər və Polovestlər»-adlı əsəri ən sanballı və tutarlı qaynaq olaraq günümüze

gəlib çatmışdır. Əsərdə XIX yüzilliyin sonlarında Rusiyadakı Polovestlərin ruslarla apardığı müharibələrə diqqət çəkməklə yanaşı, onların müharibə durumlarını necə incələdiklərinə, ordunu necə idarə etdiklərinə də xüsusi diqqət ayırmışdır. Qolubovskini əsərdə qıpçaqlar haqqında «şaşı baxışlı», «ac gözlü», «dizginləməz bozkırlılar», «vahşi bölgənin yağmadan, bərişsevər yerləşik əhalisini tarimar edib təcavüz etməkdən başqa bir şey düşünməyən sakinləri olaraq görməməsindən danışılır. Qolubovski, rus salnamələrinin güvənli şahitliklərinə əsaslanaraq polevestlərin və rusların bir-biriylə dostca davrandıqlarını, ticari və mədəni müqavilələr bağladıklarını, ortaq düşmənlərə qarşı əsgəri qüvvələri birləşdirmək üçün müqavilələr bağladıklarını və diplomatik münasibətlər inkişaf etdikcə hər iki tərəfin yuxarı təmsilçiləri arasında şəhər yaxınlıqlarını da göstərən bir xəritə də çəkmişdir.

2. İkinci mənbə olaraq alman alimi İ.Marquart tərəfindən yazılmış 1914-cü ildə nəşr olunan «Koman halkından» əsəridir. O, bu əsərdə qıpçaq kəlməsini heç işlətməmişdir. Onların Qıpçaq federasyonunun bir hissəsi olduğuna işarə edən və Batıda (cənubda) işlənən Koman sözündən istifadə etmişdir. Lakin bu əsər də qıpçaqların tarixinə işıq salan tək əsər deyildir. Marquartın bu əsəri qıpçaqlar haqqında müəyyən məlumatları versə də, yenə də dolğun və bütün deyildir. Bugünkü araşdırmalar əsərin yenidən işlənməsinə ehtiyac duyur. Müasir günümüzdə Qazağıstan, Şimali Sibir, Leninqrاد və Orta Asiya arxeoloqlarının qıpçaqlar haqqında araşdırmaları artmağa başlamışdır. Bu araşdırmalarla müqayisədə bu əsər zəifdi.

3. IX–XI əsrlərdə ərəb və fars mənbələrinə əsaslanan, onların tarixi-coğrafi bilgilərini ayrılıqda bir-bir tədqiq edən B.Y.Kumekov olmuşdur. Kumekov Kımakların

tarixini araşdırmış IX əsrin ortalarından XI əsrin ortalarına qədər Kumak tayfalarının sosial və ekonomik yapısını, onların qəbilə federasyonunun təməl oluşturmalarını və etno-coğrafi ərazilərinin geniş şəkildə izahını vermişdir. Dəyərli və zəngin faktlarla dolu olan bu əsərdə Kımak-Qıpçaq tarixinin sonrakı mərhələləri əsasən XI-XIII yüzilliklərdəki tarixini araşdırmağa kömək edə biləcək bir əsərdir.

Kumak və qıpçaq qəbilələri tarixin bir dönəmində çox yaxın əlaqədə olmuşdur. Buna görə də müasir tədqiqatçılar hətta B.Y.Kumekov da daxil olmaqla kumaklarla qıpçaqları eyni etnik topluluğa mənsub tək bir xalq olaraq görmüşdür. Farsca qaynaqlar B.Y. Kumekov tərəfindən baştan sona qədər dəqiq təmiz şəkildə incilənmişdir. [91. s. 3-39]

4. K.Ş.Şaniyazov. «Özbək xalqının etnik tarixi»- əsərində qıpçaq tarixini özbək xalqının tarixinin formalaşmasında əsas ünsürlərdən biri hesab etmişdir. Yazar Monqol istilasından sonra Dəşti Qıpçaq-dan orta Asiyaya gedən, orada yavaş-yavaş boy və qəbilə adlarını itirərək yerli əkinçi tayfalarıyla qaynaşan qıpçaqların tarixini geniş və ətraflı qələmə almışdır. Əsərin 1-ci hissəsində tarix səhnəsinə gəlmələrindən və monqol istilasına qədər keçdiyi tarixi inkişaf yolunun xəritəsini çəkmişdir.

5. A.Ş.Kadırbayev -Son zamanlar daha çox bu müəllifin başda qıpçaqlar olmaqla türk dilli xalqların Ortaçağ Çinin etnik, mədəni, siyasi həyatında oynadığı rolu haqqında geniş yazıları vardır. O, qıpçaqların kökününün, Cənub və Qərbi Sibirdəki türkdilli xalqların bir çoxunun etnik kökləriylə eyni olduğunu vurğulamışdır.

6. D.G.Sarinov da qeydlərində Qərbi Sibirin cənub bölgələrini qıpçaqların etnogenezinin formalaşdığı ta qədimdən burada yaşayıb formalaşan torpaqlara sahib olan tayfalar kimi göstərmişdir.

Qıpçaq tayfalarından bəhs edən hər kəs başda şərq qaynaqları olan qaynaqlar içində V.V.Bartold, V.F.Minorski, P.Pelliot, D.A.Rasovski, K.Czedlıdy, K.Menges və.b müəyyən dərəcədə apardığı araşdırmalar da öz əksini tapır.

7. V.V.Bartoldun qıpçaqların Xarəzmlə bağlı bəzi yönümlərinə aid olan «Moğol istilasına dönməndə Türküstan» əsərində qıpçaqlarla Xarəzmşahlar arasındakı siyasi əlaqələrin bəzi yönünə toxunmuşdur. Lakin bunlar, qıpçaqlar haqqında bu və ya digər dərəcədə müəyyən bilgilər olsalar da, Qazağıstanın Qıpçaq toplumunun uzun zaman keçirdiyi tarixi araşdırma qda yeterli deyildir.

8. Dəşti-Qıpçaq farsçada Qıpçaq bozkırı (çölü) anlamındadır. XI əsrdə yaşayan iranlı yazıçı Nasiri Hüsrev «Divan»-da Xarəzmin Şimal-Şərq sərhədinə hücum edən bozkıra «Dəşti-Qıpçaq» adını vermişdir. Daha sonralar Balxas gölü və Sır-Dəryanın şimalından başlayıb, İrtiş və İdilə qədər uzanan bozkır ərazisini belə adlandırmağa başladılar.

II əsrin başlanğıcında rus salnamələri də, XI-XIII əsrin ortalarına qədər ön Qafqazın şimalındakı (İdildən Dineprə) və Qərbdə daha irəli ərazilərə qədər uzanan ağacsız çölləri «Polovestkoye poli» adını verdi.

9. Müsəlman qaynaqlarında qıpçaq, Qərb qaynaqlarında Koman, rus qaynaqlarında Polovets (poloves) adıyla adlanmışlar. Bundan başqa Kinça, Sarı, Hardeş, Poloç, Plavets, Kun və.b adlar da işlənmişdir.

XII-XIII əsrlərdə hadisələrə aydınlıq gətirsək görürük ki, İbn-ül Esir, Mühemmed en-Nesevi, El-Cüzcani, Cüzeyni və Rəşidəddinin əsərləri önəmli bir yer tutur.

Ərəb və fars tədqiqatçılarının əsərlərini də ayrıca geniş şəkildə Kumlikov tədqiq etmişdir. Əslində ərəb və farsca qaynaqların böyük bir hissəsini kitablar təşkil edir. Barthold-un deddiyi kimi «Günümüzə qədər səyyahların öz gözləriylə gördükləri, anladıkları hekayələr qədər, yazılı qaynaqlara əsaslanan əsərlər gəlib çıxmışdır. [85, s. 5/49)

Qədimliyinə baxmayaraq, ərəb və farsca tarix-coğrafiya əsərləri Qazağıstanın Kımak-Qıpçaq qəbilələri haqqında ən önəmli məlumat qaynağıdır. Görgü şahidlərinin verdikləri məlumatlar önəmli yer tutmaqdadır.

10. Bunlardan biri də ərəb səyyahı Tamin ibni Bahr el-Mutavvaydı. Tamin müsəlman dünyasının sərhədlərindən başlayaraq ərəb mədəniyyətinin hakim olduğu bölgələrin ötəsinə, şərqə doğu Orta Asiyaya Monqolustan çöllərinin içlərinə, Orhan sahillərində yaşayan Toğuz-ğuz (yəni uyğurlar) xaqanının paytaxtına səyahət etmiş geniş məlumatlar toplamışdır. Səyahətə IX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Toğuz-ğuzların paytaxtına gəlmiş və uzun bir müddət orada qalmışdır, ta ki 840-cı ildə qırğızlar onları məğlub edib dağıtmışdılar. Tamimin əsəri «Kumanların yaşadıkları yer və xaqanların, xalqın yaşadığı yerlərdən arıdıcı xətlərlə ayrılan başqa bir bölgədə bulunan otağı haqqında yeganə bilgi qaynağıdır.

Bartold Tamimin əsərinin orijinallığını görmədiyi halda heç bir əsas göstərmədən Tamim səyahətlərini 780-800-ci illər arasında baş verdiyini qeyd etmişdir.

11. Digər tədqiqatçılardan biri də, 1948-ci ildə V.Minorsky Tamimin səyahətlərini 821-ci ildə olduğunu

qeyd etmiş və bunu ingilis dilinə tərcümə edərək öz fikirlərinə, öz münasibətlərinə də elə birlikdə dərc etdirmişdir. («Tamim ibn Bhr»s journey to the Uyqhurs//BSOAS. 1948. fas 12, s. 2).

12. Daha sonrakı bəzi yazılarda Kımaklar haqqındakı bilgiləri Tamimin açıqlamalarına əsasən yazmışdılar. Bunlardan İdrisi (XII), İbn Xordadbeh (820-912) və Kudama ibn Cafer (X) onun əsərlərindən geniş şəkildə istifadə etmişdilər. Hətta İbn el-Fakih–in Meşhed nüsxəsində demək olar ki, Tamim ibn Bahrın səyahət qeydləri yer almışdır. Bu tədqiqatçıların çoxu daha çox coğrafi əsər olan «Mesalik vel memalik»-adlı əsərə əsaslanmışlardır. [93. s. 4.19]

Beləliklə, Kumak və Qıpçaqlarla bağlı ilk məlumatlara ərəb dövlətinə xidmət etmiş bir tədqiqatçının əsərində rast gəlirik. Bu İbni Xordadabeh idi. O xəlifəlikdə məktub və məlumat müdiri olaraq çalışmışdır. Xordadbeh bütün arxiv qeydlərini də ortaya qoyaraq Qazağıstanın cənub bölgələriylə Yeddisu arasında yerləşən birimlərini, strateji nöqtələrini, yolları və düzəngahları aydın şəkildə göstərən coğrafi-idari el kitabını hazırlamışdır. «Kitab el–mesalik və memalik».(Dövlətlər və yollar üzərinə) adlı əsərində orta və Mərkəzi Asiya da yaşayan bir qismiyə şəxsən tanış olan VIII əsrdə bərhəyat bulunan qəbilələr haqqında qısa məlumat vardır. Aralarında Qıpçaq və Kumaklarında olduğu birbiriləriylə etnik bütünlüyü olmayan xalqlarla bağlı məlumat məhz VII əsrə aiddir. Zətən ərəb və fars qaynaqlarında «Qıpçaq etnik adı ilk dəfə bu əsirdə ortaya çıxmışdır.»

13. Kudama ibn Cafer. X əsrin birinci yarısında yaşamış bu tədqiqatçı da göstərdiyi mənbələr və qeydləri ibn Hordadbehlə eynidir. İ.Yu.Kraskovsky də Caferin

verdiyi məlumatların Hordadbehlə eyni paralel olduğunu qeyd etmişdir. Çünki Kudama ibn Cafer də ibn Hordadbeh kimi posta müdiri idi. Onun bir çox bölgələrə gedib gəlmə imkanı vardı. Onun kımaklar haqqında verdiyi məlumatlar da Tamim ibn Bahrın qeydlərinə əsaslanmaqdadır. Doğu Türküstandakı bir şəhərlə Toğuz–ğuzların Orhan çayı sahilindəki paytaxtın özləşdirməsinə yol açan qarışıqlıq burdan başlamış və ona aiddir. (İbn Hordadbeh. Kniqa putey i staran. Bakı. 1986. MİTT. 1 s. 144). Tamim ibn Bahrın əsərinin orijinalında olduğu kimi o sıralar «Toğuz–ğuzların» (uyğurların) Orhan sahilindəki paytaxtından bəhs edərkən sahilə yaxın bir bölgədə kımıqların torpaqları vardı» deməsi–Kudamanın bu yanlış cümləsi, Tamim ibn Bahrın da uyğur paytaxtını Turfan vadisindəki yeni vətənlərinə yerləşdirdiyi fikrinə çox zidd olan və sonralar da bir çox tədqiqatçıların yanılmasına səbəb olmuşdur. Bunlardan İ.Yu. Kaçkovsky, V.V. Bartold hətta B.V. Kumekov da əsərində eyni səhvə yol vermişdilər.

14. Minorski də- «Tamim ibn Bahrın əsərinə əsaslanaraq Toğuz–ğuzları Tamimin yerləşdirdiyi ərazi Beşbalıqla (Turfanın şimalına) yerləşdirdim. Lakin son zamanlarda A.Z. Velidinin tədqiq etiyi «İbni Fakihin Meşhed» əlyazmasınının fotosəkillərini əlimə keçincə, Toğuz-xanın Çin sarayında yaxın iliskilər içində bulunduğunu və qonşuluğunda ən önəmli olan yerə malik olduğunu fərq etdim–deyə səhvini düzətməmişdir.» Minorsky daha sonra «Toğuz–ğuz xanının paytaxtını şərqdə uzaq bir nöqtədə Orxan çayı sahillərində yerləşdiyini qeyd etmişdir. Minorsky sözünü etdiyi nüsxə 1923–cü ildə A.Z. Velidi tərəfindən Meşhed də ortaya çıxartmışdır. (Validov. A.Z. Müşhedskaya rukopis İbn al-Fariha II İran. 1924. t.18. ser. 6. Compendium Libri Kitab al-Boldan austore ibn

Fakih al-hamadhani Ed.M.J.De.Goeje.1885). -Bu nüsxə, ibn el-Fakihin «Kitab ahbar el-buldan» adlı coğrafiya əsərinin daha mükəmməl bir nüsxəsidir. Bu kitabda kaluklar, oğuzlar və digər xalqlarla bərabər kımaklar haqqında da verilən məlumatlar İbni Hordadbehin və təbii ki Tamim ibn Bahr əsərlərinə əsaslanaraq yazılmışdır.

15. Kımakların yerləşdikləri torpaqlarla IX yüzillikdə və xüsusən də X əsrdə Qıpçaqların yaşadıkları yerlər haqqında dəqiq danışa bilmək üçün Ebu-Zeyd el-Belhi, istahri və İbni Hvkal kimi qədim tədqiqatçıların əsərlərinə də müraciət etmək lazımdır. Müəllifin coğrafiya əsəri gəlib bizə çatmamışdır. 951-ci ildə İstəxrin «Kitab meslik el-memalik» (Dövlətlər və yollar) adlı əsərini yazdığı məlum idi. Sonralar İstəxrin bu əsərini X əsrdə Ebül Qasım ibn Havkal İstəxrin öz xahişi ilə bu əsəri bir daha təkrar gözdən keçirmiş. Hər ikisinin çalışmalarında diqqəti çəkən kitab surat el-arz-dakı xəritə olmuşdur. Əslində elə X əsr ərəb coğrafiyaçılarının dünyasının xəritəsi haqqında bilgiləri və xəritəçiliyin zirvəyə qaldırmaqları ilə məşhurdular.

Deməli belə çıxır ki, IX–XI əsrə qədər ərəb və fars mənbələrində qıpçaqlar haqqında tutarlı sanballı bir məlumat yoxdur. Mənbələrdə verilən bütün məlumatlar dağınıqlarla birgə göstərilir. Lakin rusdilli mənbələr XI–XIII əsr mənbələrində qıpçaqlar haqqında sanballı mənbələr əldə etmək olar və mənbələr də verilənlər də iki qismə bölünmüşdür. 1. Rusiyanın cənubunda yaşayanlar 2. Qazağıstanın çöllərində yaşayanlar. Birincilər haqqında müsbət digələri haqqında isə vəhşi qaniçən və amansız kimi göstərilmişdir.

Qıpçaqlara verilən digər adlardan biri də «seyanto»-adıdır. Bu ad Tele qəbiləsi adında qeyd edilmişdir. Türk və

Tele dövlətinin olusunu Tele-Seyanto qəbilə qrupu. Çin qaynaqlarına görə isə Se-Yanto adlandırılmışdır. Moğol istilasına qədər yemək və qıpçaq tayfaları bir gə yaşamışlar. Telellərlə Seyantoların da yaxın yaşadıkları üçün Telelərin həyat tərzini Seyantolara da aid etmək olar. Seyantoların məşğuliyyəti heyvandarlıqla bərabər atçılıqda olub. Təsadüfə deyilki seyantolar öz dillərini quranda onların 200 minlik çox güclü bir ordusu vardı. Bu orduda hər bir suvarinin ən azı 4 atı vardı.

Həmin vaxtlar da sir etnonimi də 735-ci ildən sonra heç bir qaynaqlar da adı çəkilmir, lakin VIII əsrin 2-ci yarısına aid runik mətnlərində və ərəblərin hazırladığı türk qəbilələri siyahısında Kıpçaq/hifçak etnonimi vardır.

Qıpçaq-quberaq sözcüyü eski türk kitablarında- «talesiz», «bədbəxt», «bəxti qara» adlandırmışdılar. [87. s. 499]

Klyashtorny-yə görə Sır qəbilələri arasında bu yeni etnonim, xarici düşmənlərin vurduğu ağır zərbələrdən sonra, Türklər və Monqollar da olduğu kimi, dini-tilsim düşüncəsinin nəticəsidir ki, bura da əşyalar (sujelər) və adlandırmlar (isim-lər) arasındakı çox sıx əlaqələrin təzahürü şəklində rituel bir uyğunlaşma olaraq yeni bir qoruyucu ad arxasında gizlənmək arzusundan irəli gəlmiş ola bilər.

16. Bu haqda N.İ.Jukovskayanın da «moğol» antroponimi haqqında maraqlı fikirləri vardır.- «Günümüzdə nadir olmaqla bərabər bir zamanlar ilk adın yeni və başqa bir adla əvəzlənməsi ənənəsi vardı. İlk ad unudulub geder. Bu ənənə insanın ağır xəstəlikdən qurtardığında yeni bir insan olaraq doğulduğu düşüncəsiylə əlaqəlidir. «Ayrıca yeni ad ağır xəstəliyi uzaqlandırmaq «pis qüvvələri» kənar etmək məcburiyyətində olan bir iş idi. [88. s. 14]

Bu baxımdan Seyanto dövlətinin məhvi, onların hansısa ilahi bir gücün olmasıyla bağlı əfsanələrin yaranmasına yol açmış və Sirlilərin həyatda qalması üçün, Uyğurlardan və digər pis ruhlardan qutarma ümidi kimi görünmüş ola bilər. Görünür, bu adın dəyişdirilməsi uyğurların siyasi çıxarlarını təmin etməsi üçün gərəkiydi. Nitekim Eletmiş Bilge-Kağan kitabəsində də qıpçaqlar türklərlə iktidar paylaşan qəbilə olaraq göstərilmişdir. Klyashtorny-nın qeyd etdiyi kimi- «aradan uzun zaman keçdikdən sonra Qıpçaq adının ortaya çıxması səbəbləri unudulmuş və kəlmənin semantik anlamı, etnik adlandırma mövzusunda bir o qədər də məna ifadə etməmişdi; Etnonim izahı üçün yeni bir əfsanə yaradılmış və eyni şey uyğur qəbilələrinin də yer aldığı daha qarışıq Toğuz-ğuz (uyğur) fedarasyonuna daxil olan qəbilələr arasında göstərilirdi.

Rəvayətə görə əfsanəvi Qıpçaq adı, qoruyucu ruhu «boz qurd»olan və özünü «uyğur xaqan» adlandıran Oğuz xaqanın əsgərlərindən birinin oğluydu. Əfsanəyə görə Oğuz xaqan yaxın bəylərinə Oğuz boylarının eponimlərini təşkil edən adlar verilmişdir ki, həqiqətən bu adlar ortaçağda Mərkəzi və Orta Asiya xalqlarının tarixi içində yer alan Tele qəbilələrinin tarixi mənasını anlatmaqdadır.

17. Rəşidəddinin də «Oğuznaməsi»-ndə qıpçaqlar 24 oğuz boyundan birinin adıdır-kimi bu günə qədər izah olunmuşdur.Əslində isə Rəşidəddin «Oğuznaməsində» belə qeyd olunmuşdur.- «Qıpçaq, Kalaç və Ağac-eri qəbilələri oğuzlarla qarışmış qaynaşan xalqdan törəmişdir. (Rəşidəddin. Sbornik litopisey. T.İ.kn.1. s. 38). Göründüyü kimi, qıpçaqlar oğuz tayfalarıyla eyni yox, yaxınlıqda yaşayan bir kökdən törəyən bir qəbilədir. Oğuz xaqanın qıpçaq adı verdiyi və Qıpçaq qəbiləsinin özündən yeni

oğuzlardan törədiyini qəbul edilən əfsanəyə görə, qıpçaq oğuzların it-Barak qəbiləsinə qarşı hazırladığı uğursuz bir səfərdə dünyaya gəlir. Uşağı bir ağac koğuşunda tapırlar.və ona bu vəziyyətə uyğun olaraq ad- «Kabuk, qabuq, kovuk» sözündən törəyən bir kəlmə türkcədə «içi çürümüş ağac» adını verirlər. Ebu Qazi; «Qədim türk dilində içi çürümüş,ovulmuş ağaca Qıbçaq» deyilirdi deyə qeyd etmişdir. [92. s. 43]

Göründüyü kimi qubcaq~qyvcaq sözü, içi boş çürümüş ağac anlamındadır. Oğuz xaqan dastanındakı bir başqa əfsanəyə görə, Qıpçaq adı verilən uşağın dünyaya gəlməsindən öncə yer üzünü də bir ağacın həddindən artıq böyüdüyü söylənilir. Oğuz xaqan da çayı keçmək üçün bu ağacın kəsilməsini əmr edir. Ağac kəsilir və sal hazırlanır. Oğuz xaqan çayı keçərkən kerestedən hazırlanmış salda dünyaya gələn uşağa guya «-Sən də mənim kimi xaqan ol və adın Qıçaq olsun»-demişdir-deyilir. [Radlov.V.V. K vaproso ob uyqurax. Sbb. 1893. s. 25] Əfsanələrdən göründüyü kimi Qıpçağın ağacda doğulması onların kökəninin ağac və meşəylə bağlı olduğunu vurgulamaqdadır. Görünür bu xalqın tövsiyəsiylə bağlı qədim etnoqrafik əfsanələrdə *süjeylə* bağlı gizli genetik bir iz vardır. Qaranlıq qalan bu izin açılmasında mütləq bir şifrənin olması da işarə də vardır. Qıpçaqların yaranmasının daha erkən dövrlərinə nəzər salanda ağac meşədən söz salınması da meşəlik bir əraziyə də işarə etmiş ola bilər.

Rəşidəddinin Qıpçaqlarla bərabər meşəlik ərazidə yaşayan başqa bir xalqdan da söz açmışdır.O, bu xalqı «AĞAC»-eri adlandırmışdır. [Rəşidəddin.Sbornik letopisey. s. 123]

Rəşidəddinə görə Urasut, Telenqut, Kuştəmi, Ormançı, Urankat da orman qəbilələrinə mənsubdurlar. Ona görə «Çadırları ormanlıq ərazidə yerləşən hər qəbiləyə orman qəbiləsi deyilir.» Göründüyü kimi Qıpçaq isimli uşaq Oğuzxanın it-Baraklar üzərinə hazırladığı uğursuz döyüşdən sonra doğulmuşdur. Bu uşağa da Qıpçaq adının verilməsini aydınlaşdırmaqdan ötrü ilk növbədə it-Barakın olduğu yer müəyyənləşməlidir. Qeydlərə görə it-Barak-Çin tərəflərdə ətrafı hündür dağlarla əhatə olunmuş yerdədir.

İ.Marquart -bu qəbiləni İdil Bulqariyanın olduğu əraziyə aid edir. Minorsky isə Mervezinin fikirlərinə əsaslanaraq bu tayfaları buğa bəyüklüyündə itləri olan Qırğız toraqlarına aid edir. Minorskiyə görə it-Barak Qırğızların yaşadığı Yenisey boylarında axtarılmalıdır.

18. Sercan M.Ahincanova görə isə hündür totemik itlər Sayan Altay dağlarının quzeylərində mövcud olmuşdur. Bir çox tədqiqatçılar cənubi Sibirdə itlərin xalqların həyatında xüsusi əhəmiyyəti olduğunu nəzərə alaraq Qırğızların kızıl iti (qızıl tayqan) totem olaraq erkən ataları kimi təsəvvür edilməsi diqqəti çəkir. [90]

S.M.Ahincanovun qənaətinə görə it-Barak ölkəsi Qıpçaq adlı oğlanın doğulduğu yer Sayan–Altay dağlarının günüyü və ona bitişik yerlərdi. Qədim Çin salnamələrinə görə torpaqlar Tanrı Dağları ilə Altay dağlarının gənəybatı (cənub qərb) ətəkləri arasında mövcud olan Seyanto (Qıpçaq) qəbilələrinin köç etdikləri yerlər olduğu qənaətinə gəlinir. D.Y.Sarinov da qıpçaqların Monqolustan da deyil, Qərbi Sibir sərhədlərində yaşadığını qeyd etmiş, bu da IX-X əsrlərdə ərəb qaynaqlarında da öz əksini tapır. Lakin Klyastorynin verdiyi məlumatlara istinad edəndə yəni qıpçaqlar türk qəbilələrindən biridir. Sovinovun fikri görüşləri öz gerçəkliyini itirir.

Ərəb və fars qaynaqlarının əsasən Qıpçaqda Qərbi Sibirdə yaşaması həmin bölgədə yaşayan kımaklarla müqayisəli aparılmalıdır. Lakin qıpçaqlarla kımakların arasındakı orta q mədəniyyət və sərhədlərin ayırd edilməsi olduqca çətin bir işdir.

Əslində isə qıpçaqların etnik tarix səhnəsinə gəlişini Monqolustanın şimal qərb kəsimində Altayların Cənubi Qazağıstanın sərhədləri və onlara bitişik yerlərdə axtarmaq lazımdır. 744-cü illərdə Türklər və qıpçaqlar tərəfindən yönətilən Şərqi Türk xaqanlığının Uyğurlarca yıkılmasından sonra keçmişdə müttəfiq olan bu xalqlar kütlələr halında bugünkü Monqolustan çöllərinin tərək etmək məcburiyyətində qalmışlardı. Qıpçaqlar Qərbə, oradan da Qazağıstan sərhədlərinə doğru köç etməyə başlamışdılar.

19. Məşhur çinli türkoloq Shen Shunmiyen «Pei-shi»-nin 99-cu bölümündə VIII əsrdə çin coğrafiyaçılarına görə Hunların nəvələri sayılan Tele qrupuna giren Altay dağlarının qərbində yaşayan qəbilələrin siyahısını vermişdir. O. bu qəbilələrin arasında Kıbısı adlı qəbilənin adını çəkir. Shen Shunmienə görə Kıbısı Qıpçaq kəlməsinin çincə variantıdır və sonundakı «si» heroqlifi Kanton ləhcəsində «sık» olaraq oxunur ki, buna görə də qəbilənin adına Kebesik-kıpçaq şəklində ifadəsi mümkündür. [99. s. 678]

Çin qaynaqlarına görə qıpçaqlar çincə variantı Kebisi adıyla tanınmışdır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi ərəb-fars rəvayətlərində qəçaqlarla bağlı ilk məlumat İbn Xordadbeh vermişdir. Onun əsərində adları çəkilən tayfalardan biri də qıçaqlardı. (kumanlar, oğuzlar, cigirlər, peçeneklər, turgeşlər, agişlilər, kıpçaqlar və qırqızlar).

Rəvayətə görə «Oguz xaqan Qıpçağın böyüməsini gözləyir. O böyüdükdən sonra onu başqırd və acar üsyanlarıni yazdıdırmaq üçün göndərir. Qıpçaq onları

məğlub edir və sonralar qıpçaqlar daha da təkmilləşir döyüş sıralarını daha da bərkidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Oğuz xaqan dastanındakı bu əfsanə qıpçaqların «yetişkənlik çağına girmə» dönəmidir. Beləliklə qıçaqların ən erkən inkişaf dönəmi, Tele qrupu qəbilələr və əski türklərlə yaxın təmas halənda Mərkəzi Asiya çöllərinin şərqi kəsimindən keçmişdir. VII əsrin ortalarında Mərkəzi Monqolustan çöllərinin Tele qrupu qəbilələri nisbətən qısa ömürlü bir xaqanlıq qurmuşlardı ki, bu da ilk olaraq Seyanto (kıpçaq) lar üstələmişlərdi.

Beləliklə, Seyanto qəbilələrinin bir qismi Qazağıstana çəkib getmiş, geri də qalanlarsa VII əsrdə türk üsyanına dəstək verərək onlarla birlikdə II doğu–şərqi türk xaqanlığının qurulmasında rol oynamışdır və bu 50 il boyunca hakimiyyət altında saxladıqları uyğur qəbilələri onların kökləriydi.

Beləliklə, əski türklərin önəmli bir qismi yeni qurulan birliyin etnik bünyəsində yer almışsa da qıpçaqlar yazılı məlumatlarda və arxeoloji qazıntılara görə, Şərqi və Mərkəzi Qazağıstanın sərhədləri içindəki kəndi ana kütlələrinə qarışmışlardı.

Qıpçaqların Qafqaza Azərbaycan ərazilərindəki varlıqlarına toxunduqda isə ilk olaraq qeyd etmək istərdik ki, onların Qafqazla əlaqəsi gürcü kralının Səlcuqlara qarşı əsgəri güc kimi istifadəsindən sonra qıpçaqların axınıyla başlamışdır. Gürcüstan və Bizans arasında bir sərhəd zolağı yaratmaq istəyi ilə gərçəkləşmişdi. Şimali Qara dəniz Dəşti-Kıpçaq diyarından qıpçaqlardan 50.000 e yaxın Kuman ailəsi (300.000 adam) Kırımlı Böyük Qıpçaq Başbuğ Şarağa Xanın (Sarıcık) nəvəsi Artarağa xanın (Atrak) başçılığı ilə Qafqazlara–Gürcüstan və Azərbaycana qədər gəldi (1118). Gürcü kralına qızını verən Atraga xan

yaxınlıqdakı kumanlarla qərbi Gürcüstanda Batum, Artvin, Goruh vadisinə yerləşir. Gürcü kralının istəyi ilə Kumanlar qurduqları 40.000 nəfərlik ordu ilə Tiflisə ağır bir zərbədən sonra Səlcuqlu dövlətindən geri aldılar.(1123). Kumanların döyüş qabiliyyətini gören gürcülər təkrar Şimali Qara dənizdəki kumanlara xəbər yollayıb ölkələrinə dəvət etdilər. Bunun üzərinə 45.000 min civarında Kuman ailəsi (toplam 250.000 nəfər) Sevinç xanın liderliyi ilə Gürcüstana yerləşdirildi. (1195). Bu ikinci və son köç Şimali Qara dəniz, Dəşti–Kıçaq diyarından gələn son köçdür. Gürcüstanda uzun müddət qalan kumanlar xristianlıqdan etkilənməyə başladılar. Gürcüstana ikinci qıpçaq köçünün arxasından sayları 800.000 e yaxın olan Kumanların yurd salma sorunları da baş qaldırdı. Gürcü-Kıpçaq karma ordusunun baş komandiri Başbuğ Kubasar (Ters saldıran) Baş komutanlık mövzusunda gürcülərlə anlaşmazlığa düşməsinə görə bəzi Kuman bəyləri Kubasar Bəyin oymağı və kəndlərinə bağlə oymaqları alaraq bugünkü Türkiyə sərhədlərini keçərək Rizə və Trabzona yerləşdilər. (1212). Trabzon imperatorluğuna vergi verməyən kumanlar, kralın Artvine kömək məqsədi ilə göndərdiyi ordunu məğlub etməklə yanaşı Trabzonu belə yağmaladılar. Ortadoks olan Kıpçaklar olan Kıpçaqlar Osmanlı imperatorluğunun bölgəyə hakim olmasıyla müsəlmanlığa keçirlər. Gürcüstandakı kuman bəyləri isə müxtəlif zamanlarda siyasət işləyərək varlıklarını davam etdirməyə çalışdılar. Bütün Türkiyənin şərqə Qara dəniz bölgəsində, Gürcüstanda Batum və havalisi ilə Acarıstan da hələ də kuman türkləri yaşamaqdadır.(internet)

Qıpçaqların Azərbaycana və qonşu ərazilərə axınları və orada məskunlaşması haqqında bir sıra məlumatlar erməni dilli və gürcü dilli qaynaqlarda öz əksini tapmışdır. Onlar

içərisində Leonti Mroveye aid edilən «Kartli çarlarının həyatı» adlı gürcü qaynağı diqqətəlayiqdir, burada V əsrə aid hadisələrlə bağlı Zaqafqaziya da qıpçaqların adı çəkilmişdir. Gürcü qaynaqlarından «Çarlar çarı Davidin həyatı» əsərində qıpçaqların Gürcüstana köçürülməsi faktı öz əksini tapmışdır. Erməni dilli qaynaqlardan Kirakos Qanzaketsi monqol işğalı dövründə qıpçaqların Azərbaycana axınları haqqında məlumat verir.

Tarixi Qıpçaq türkcəsinin bir digər qolunu da erməni Qıpçaqcası olaraq adlandırılır. XI yüzilliyin ortalarında erməni Boqratlılar dövlətinin məhvindən sonra köç edərək Kırma yerləşən ermənilər, daha sonrakı yüzillikdə Qıpçaq türkcəsinin mənimsəyərək rəsmi yazışmalarda və kilsədə istifadə etməyə başladılar. Bunlara aid dil əsərləri içərisində XVI-XVII əsrlərdən qalan Ukraynanın Komonets-Podolsk şəhərində icma halında məskunlaşan ermənilərin məhkəmə sənədlərinin erməni qrafikası ilə qıpçaq dilində yazılması türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan dilinin tarixinin öyrənilməsi baxımından gərəqli bir mənbədir. Kiyevdə tapılan bu sənədlər II Dünya müharibəsi zamanı yanğın nəticəsində yanmışdır. [57. s. 15], [47. s. 3].

Bundan başqa erməni əlifbasıyla qıpçaq dilində tapılan «Əsli və Kərəm» dastanı da vardır ki, bütün bunlar qıpçaqların məhz erməniləşdirməsinə bariz nümunədi. VII əsrdə islamı qəbul etməyən qıpçaqlar ermənilər tərəfindən erməniləşdirilmiş, ədəbiyyat və dilləri, mədəniyyət və etnogenezi də mənimsədilmişdir. [internet-110; 111; 112; 113; 114; 115].

Ümumiyyətlə, qıpçaqlar haqqında istər qərb, istərsə də şərq qrupu ilə bağlı elmi tədqiqat əsərləri mövcuddur. Bununla belə, qıpçaqlar, onların Azərbaycan xalqının yaranmasında iştirakı məsələsini nə tarixçilər, nə də dilçilər geniş tədqiq etməmişdir. Tədqiqatlar demək olar ki, son dövrlərə aiddir.

Tarixə nəzər salanda ilk qıpçaqların Azərbaycana axınları tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, cənub istiqamətindən deyil, şimaldan baş vermişdir. Əlbəttə, Orta Asiya qıpçaqlarının Xəzər dənizinin Cənubundan ölkəmizin ərazisinə nüfuz etməsini güman etmək olar. Lakin bununla bağlı qaynaqların hər hansı bir məlumatı hələlik aşkar edilməmişdir. Şübhəsiz ki, bu axınlar Şimal istiqamətində əsas keçidlər olan Dəryal və Dərbənd keçidləri vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Azərbaycana qədim türk axınları Böyük Qafqazın digər dağ aşırımları vasitəsilə də baş vermişdir. Belə ki, Qax rayonunun şimalındakı aşırımlardan birini yerli camaat indi də «Hun beli» adlandırır. Qax rayonu ərazisində yerləşən Qıpçaq kəndinin əhalisi bu gün də özlərini qıpçaqların varisləri kimi yerli əhali deyə qeyd edirlər.

Yuxarı da qeyd etdiyimiz kimi Qıpçaq adı mənbələrdə ilk dəfə Çin tarixçisi Sima-Syan tərəfindən çəkilmişdir.

Azərbaycan xalqının etnogenezində ən fəal və geniş rola malik olan qıpçaqlar nədənsə istər Azərbaycan tarixində istərsədə dilində oğuzlarla müqayisədə çox az tədqiq edilmişdir. Yalnız son 10 illik ərzində Qıpçaqları tədqiq eləməyə maraq yaranmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi qıpçaqlar haqqında ilk məlumat e.ə. 203-cü ildə Çin xronikasında xatırlanır. Türk yazılı abidələrində isə ilk dəfə VIII əsrə aid Selenqe kitabəsində işlənilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi Qıpçaqlar qazax, qırğız, özbək, qaraqalpaq, türkmən, başqırd, noqay, karaçay və başqa müasir türk xalqlarının o sıradan azərbaycanlıların təşəkkülündə iştirak etmişlər. Batu xanın Şərqi Avropanı işğal etdikdən və Qızıl Orda yaradılandan sonra Dəsti-Qıpçaqda yaşayan qıpçaqların bir hissəsi indiki Macarıstan çöllərinə getdilər və sonralar xristianlaşaraq assimile olundular. Digər hissəsi isə

orta əsrlərdə xristian dinini qəbul edərək Don kazaklarına çevrildilər [38, s. 274-277], [46, s. 243-48].

Qıpçaqlar X əsrin ortalarında türklərin-oğuzların ardınca Volqanı keçərək Şimali Qara dəniz ətrafına Qafqaza gəlib çıxmışlar. Tyanşan ətrafından Dunayadək qıpçaqlar tərəfindən tutulmuş geniş bir ərazi XI-XV əsrlərdə «Dəşti-Qıpçaq» və ya Poloves torpağı adlanırdı (e.ə.). Qıpçaqlar VIII əsrdə xəzərlərin tərkibində dəfələrlə Cənubi Qafqaza hücum etmişlər. Onlar 765-ci illər Azərbaycanda və Şərqi Gürcüstanda başqa türk tayfaları ilə birlikdə ərəblərə qarşı vuruşmuşlar [106, s. 323]. Səlcuqlarla mübarizədə öz dövlətinin hərbi qüdrətini gücləndirmək və qvardiyasını möhkəmləndirmək məqsədilə qıpçaq xanının qızıyla evlənmiş gürcü çarı IV David 1118-ildə 45 min qıpçaq ailəsini Şimali Qafqazdan və Rusiyanın cənubundan Gürcüstana dəvət edib onlara daimi yaşayış yeri verir. Gürcü mənbələrində həmin qıpçaqlar *axalkivçakara* (yeni qıpçaqlar), burada VIII əsrdən yerləşmiş ilk qıpçaqlara isə *nakukivçakara* (köhnə qıpçaqlar) adı vermişdilər. [internet]

Son illərə qədər Azərbaycan xalqının, eləcə də Azərbaycan dilinin, istərsə də ümumən türk dünyasını mədəniyyətinin tarixində qıpçaqların yeri yetərinə araşdırılıb qiymətləndirilməmişdir. Bunun birinci səbəbi oğuz və karluqlara nisbətə onların yazı mədəniyyətinin ya aşağı səviyyədə olması, ya da yazılı mənbələrin yetərinə araşdırılmaması olmuşdur. Tədqiqatçı s. Mustafayeva da bunun bir neçə səbəbini qeyd etmişdir. Bu səbəblərdən biri qıpçaqların passionarlıq dövrü sonradan islam dini tərəfindən bu və ya digər dərəcədə sıxışdırılmış dinlərə inandıqları vaxta düşür. Onlar ya tanrıçı, ya xristian, ya da qismən yəhudi idilər. Sonralar isə əsas kütlələri islamı qəbul etdilər, bəziləri isə xristian, yaxud yəhudi olaraq da qaldılar, hətta slavyanlaşaraq

öz türk təbiətlərini itirdilər. Digər səbəb kimi karluqlardan, xüsusən oğuzlardan fərqli olaraq qıpçaqlar İran–müsəlman mədəni birliyindən müəyən dərəcədə kənar qaldılar. Müsəlman elmini, poeziyasını və s. lazımı səviyyədə mənimsəmədilər. [39]

Göründüyü kimi, qıpçaqların yazılı mədəniyyəti o qədər də güclü olmamışdır. Eyni zamanda oğuzlardan fərqli olaraq, qıpçaqlar qonşu xalqların dillərini öyrənməyə hətta dinlərini belə qəbul etməyə meyilli olmuşlar. Bu da qıpçaq mədəniyyəti abidələrinin qonşular tərəfindən «mənimsənilməsinə» münbit şərait yaratmışdır [98, s. 38].

Murad Adcı tədqiqatlarında qeyd edir ki, Azərbaycan ümumxalq dilində, xüsusən də Şimali Azərbaycan dialektlərində qıpçaq xüsusiyyətlərinin çoxluğu, müasir dövrə qədər bu həcmdə gəlib çıxması eyni zamanda ölkənin şimaldan qıpçaq xalqları ilə həmsərhəd olması ilə bağlıdır. Məlumdur ki, orta əsrlərin sonlarına qədər Şimali Qafqazdan, Dağıstandan Azərbaycana həmişə gəliş-gediş olmuş, etnolinqivistik sərhədlər bağlanmamışdır. Beləliklə, Böyük Çöldə–Dəşti–Qıpçaqda gedən dil prosesləri Azərbaycanda xüsusilə Şimalında əks səda vermişdir [98, s. 9].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi belə nəticəyə gəlmək olar ki, Qıpçaqların tarix səhnəsinə gəlməyə başladıkları ən qədim dövrlər türk dilli etnik əhatəylə bağlı idi. Qıpçaqların dil yönümündən kimə məxsus olduqları mövzusunda N.A.Baskakov belə qeyd etmişdir: - «Poloves (Kuman və ya qıpçaq dili... Türkçənin qıpçaq qrupunun Qıpçaq–Poloves alt qrupuna mənsubdur. Özündə Qıpçaqların ana xəttlərini qoruyan bu alt qrup, Oğuz və qismən bulqar ləhcələriylə bəzi ortaq özəlliklər daşıyan digər qohum dillərin ləhcələri tərəfindən qaynayıb-qarışması nəticəsində ortaya çıxmışdır». [84. s. 146-48]

Əsərin «Türk dilləri üzrə»adlı hissəsində özünün türk

dilini ən yaxşı bilən türklərdən biri olduğunu bildirən Mahmud Kaşğarlı «Oğuzların və Qıpçaqların yalnız bir ortaq öz dilləri vardır»- demişdir. [23. s. 1-66]

Dillər arasında fırqlərdən bəhs edən M.Kaşğarlı Oğuzların və qıpçaqların dilləri arasında güclü fərqlərin təməl fərqlərin olmadığını qeyd etməklə yanaşı bəzən bu fərqlərə aid misallar da vermişdir.

Buradan dillərin qaynayıb-qarışma formasını izlədikcə görürük ki, Qıpçaq və oğuzlar eyni ölçüdə daxil edildiyi batı (qərb) qrupu türk dillərinə xas dil özəllikləri hənuz (o dönəmdə olmuş olduğu fikrini söyləmək olar, mümkündür. Misal olaraq Mahmud Kaşğarının verdiyi nümunələrə nəzər salsaq Kaşğarının verdiyi «hərf dəyişmələri» bugünkü qazax dili üçün keçərlidir. «Qıpçaqlar da Oğuzlar kimi «y» hərfi ilə başlayan sözlərin (isim və feillərin) «e» və yaxud «c»-yə çevirlər. misal olaraq türklər dəvənin uzanmış olan tüklərinə «yuğdu», oğuzlar və qıpçaqlar «çuğdu» deyirlər. [23. s. 1-31]

Bu aralar Qıpçaq dilində də Oğuz qrupunda olan ünsürlərə-sözlərə rast gəlmək olar. Yenə Mahmud Kaşğaridən- «Sözün əvvəlində işlənən «m»hərfinin suvarlar, oğuzlar və qıpçaqlar- «b»-formasında işlədirlər. Türklər «mən bardım» deyirlərsə-suvarlar, qıpçaqlar və oğuzlar «ben vardım» deyir.

Tədqiqatçı Məhərrəm M. Oğuz və qıpçaq dillərinin hal sisteminin müqayisəli təhlilini vermiş; oğuz dillərində «d» ünsürünə, qıpçaq dillərində «t» ünsürünə üstünlük verildiyini qeyd etmişdir. [32, s.11; 33. s. 72], [14. s. 101-103]

Professor Tofiq Hacıyev qeyd edir ki; - «Azərbaycan xalqının təşəkkülündə başqa türk qövmləri ilə müqayisədə oğuz və qıpçaq tayfaları üstünlük təşkil etmişlər. Türklərin antropo-fizioloji quruluşunda da daima ikilik olmuşdur.» [16. s. 57]

Amma Tofiq Hacıyev oguzları sarışın qonur və yaşıl gözlü insanlar, qıpçaqlar isə monqoloid çeşidli-qıpçaqlar deyir. «Dədə Qorqud dastanından Qazan xandan nümunə çəkərək - «Qazanın qara qıyma gözləri qan-yaş doldu» deyərək Qazan xanı qıpçaq tayfasına aid edir. Dastanda hər iki tayfanın antropoloji təhlili verir. Amma bunu da qeyd etmək istərdik ki, antropoloji cəhətdən qıpçaqlar hündür, sarışın, göy və ya mavi gözlü qeyd olumuşlar.

Professor Tofiq Hacıyev həmçinin Azərbaycan millətinin antropoloji tədqiqi oğuz-qıpçaq (qıpçaq oğuz yox, məhz oğuz-qıpçaq) etnogenezində apardığı kimi, dili də fonetika, leksika və qrammatikası ilə oğuz-qıpçaq (qıpçaq-oğuz yox, məhz oğuz-qıpçaq) dil xüsusiyyətinə bağlayır. [16. s. 58]

Tədqiqatçı Güllü Yoloğlunun qeyd etdiyi kimi. - Hələ türkə hücumların olduğu Sovetlər Birliyi dövründə belə sovet dilçilik elmi Azərbaycan dilini türk dillərinin oğuz qrupuna aid edirdilər. Lakin dilimizdəki qıpçaq elementləri də danılmamalıdır. Bu gün bir sıra tədqiqatçılar haqlı olaraq bu dildəki kəlmələrin az qala yarıbayarı oğuz, yarıbayarı qıpçaq qrupuna aid olduğunu söyləyirlər. Deməli, Azərbaycan yalnız ərazi baxımından şərqlə qərb arasında bir körpü deyil, eyni zamanda Azərbaycan türkcəsi də oğuz və qıpçaq qrupuna aid olan türk soyları arasında əlaqələndirici dildir və rəsmi qaydada qəbul ola bilərdi, əgər iqtisadi, siyasi və digər amillər buna imkan versəydi...

Azərbaycan türkcəsinin yalnız oğuz türklərinə bağlanması ermənilərin və bir sıra türköydələrin əlinə əsas verir ki, türklərin Azərbaycanda IX-XI əsrlərdə peyda olması kimi cəfəng iddialarla çıxış etsinlər. Kimlərsə tərəfindən məqsədli şəkildə ortaya atılan oğuz mənşəyi

Azərbaycan ərazisində türklərin qat-qat əvvəllər yaşadığını ört-basdır etməyə xidmət edir.

Azərbaycan türklərinin soykökünün hansı türk tayfalarına dayandığını daha dolğun sübut edən əsas faktor dildir. 1959-cu ildə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dili" kitabında görkəmli dilçi alim Ə.M.Dəmirçizadə yazırdı: "Azərbaycan ümumxalq dilinin təşəkkülündə oğuz və qıpçaq tayfa dilləri həlledici rol oynamışdır... Oğuzlar... oğuz və qıpçaq qəbilə dilləri əsasında təşəkkül tapmış olan ümumxalq Azərbaycan dilində ünsiyyət edən azərbaycanlılardır". Tanınmış qazax alimi Seydimbek Akselev "Korkut Ata əfsanələri" məqaləsində yazır: "Oğuz-qıpçaq boylarının, bir tək qazax deyil, eyni zamanda özbək, qaraqalpaq, türkmən, Azərbaycan kimi ulusların təşəkkülündə böyük rol oynadıqlarını bilirik".

Ortaq mənəvi dəyərimiz olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları haqqında danışarkən dilçi alim Nizami Cəfərov burada öz əksini tapan ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi proseslər sırasında "gəlmə" oğuzlarla "yerli" qıpçaqların münasibətlərini ön plana çəkir. [117. internet]

Mahmud Kaşğari oğuz və qıpçaq dillərini eyni xüsusiyyətlər ilə təqdim edir.məs.söz başında y samitinin düşməsi-*ilğ* <*yılığ*, *y*>*c-cüncü* <*yinci*; *m*>*b-*

bən <*mən*; damaq ahənginin pozulması-*bardım* <*bardum*; -*ğu əvəzinə-ası işlənməsi-barası yer* <*barğu yer*: söz ortasında samit düşməsi *çümük* <*çümçük (ala qarğa), tamak* <*tamğak (damağ)*; -*qan əvəzinə-an feili sifəti-baran* <*barğan*; keçmiş zamanda-*du (m) əvəzinə-da(m) işlənməsi; bardam*<*bardum*; -*dağı,-dıq feili formalrının* işlənməsi və... Ümumiyyətlə, bir-iki istisna halı çıxmaqla (istisna isə hər yerdə mümkündür) oğuz və qıpçaq xüsusiyyətləri bir-birinin üstünə düşür. Bir cəhət də vardır ki, bu dilərdə eyni zamanda

bir neçə müxtəlif hadisə paralel fəaliyyət göstərir.

Məs.qıpçaq dilində; *həm aziq, həm də adaq (ayaq)*; oğuz və qıpçaqda; *həm ayaq, həm də adığ (ayı)*; həm y samitinin düşməisi–ılığ, həm də y səsinin-c-ya keçməsi-*cincü* və. s. Digər tərəfdən də, Azərbaycan dilinin qədim yazılı abidələrində elə hadisələrə rast gəlirik ki, bunlar oğuz-qıpçaqda yox, başqa tayfalar da da müşahidə olunur. [35. s. 56-59]

Mahmud Kaşğarının dediyi kimi, Oğuz və Qıpçaq dil qruplarında ortaqlıq fonetik oxşarlıqların tapılması, yalnız türk dillərinin genetik qohumluğu ilə deyil eyni zamanda yuxarıda qeyd etdiyimiz biri dizi tarixi momentlərlə açıqlana bilər.

Əgər VII-VIII əsrlərə qədər Azərbaycan dilini qıpçaq türkcəsi təmsil edirdisə, IX əsrdən sonraya aid qeyri-türkdilli mətnlərdə qıpçaq və oğuz tayfa dilləri müştərək çıxış edir, üstünlük isə tədricən oğuz xüsusiyyətlərində əks olunur. Buna misal olaraq I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərinə aid dil xüsusiyyətlərinin ensiklopedik daşıyıcısı «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarıdır. Tədqiqatçı Saida Mustafayeva «Qədim Azərbaycan dilində tayfa dili xüsusiyyətləri» adlı dissertasiyasında Dastanın dilində işlənən qıpçaq və oğuz dil sözlərinin hesablamasını aparmış, maraqlı faktlar ortaya qoymuşdur. Məs o qeyd edir ki, dastanda demək anlayışı əsasən üç sözlə verilir; demək, söyləmək, ayıtmaq.demək və söyləmək oğuz-ayıtmaq isə qıpçaq mənşəlidir. Burada demək-627, söyləmək -214; ayıtmaq isə -470 dəfə işlənmişdir. Daha sonra sağ-24 dəfə~ əsən-27 di dəfə; varmaq -151~ getmək-99; altun -39~ qızıl -21 dəfə təkrarlanmışdır. Bunlardan birinci variantlar qıpçaq, ikinci variantlar isə oğuz dil qrupuna aiddir. yigid//yigit sözü ümumtürk mənşəlidir., onun oğuz qıpçaq variantları əsasən fonetik baxımdan fərqlənir. Bu söz dastanda cəmi 239 dəfə işlədilmişdir. Tədqiqatçı belə sözlərin statistik

sayını xeyli qeyd etmişdir. [39. s. 100]. [əlavə bax 13; 30]

Professor Elburus Əzizov bu cür hadisələri izah edərək göstərir ki, müxtəlif türk dilləri və dialektlərinin izoqloss təşkil edən bəzi xüsusiyyətləri həmin dillərin formalaşmasında iştirak etmiş eynicinsli tayfa dilləri ilə bağlı olaraq meydana çıxır ki, bu da bir tərəfdən müxtəlif qəbilə və tayfaların uzun sürən qaynayıb–qarışması ilə, miqrasiyalarla bağlıdırsa, digər tərəfdən müxtəlif dialektlərin eyni kök dildən nəşət etməsi ilə əlaqədardır.». [14. s. 65]

Azərbaycan dilinin tədqiq qaynaqları haqqında Ə.Dəmirçizadə qeyd edir ki, -»Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinin qərb qrupuna mənsubdur. Türk dilləri ailəsinin qərb qrupuna mənsub dillərin, o cümlədən, Azərbaycan dilinin əsas mənbələri isə eramızdan əvvəl və eramızın birinci min ili dövründə Xəzər dənizinin şərqində, şimalında, qərbində, cənubunda, ümumən Qafqazda məskən salmış sak-skif, qas-qaspi-qassit, Xəzər, sabir-suvar, hun-qun, türk-törək, guz-oğuz, qıpçaq-qıfçax, adları ilə tanınan qəbilə və tayfaların dilləri olmuşdur.» [8. s. 48]

Professor Dəmirçizadə haqlı olaraq qeyd etmişdir; - «Dil bu və ya digər şəraitlə əlaqədar olaraq ondan ünsiyyət vasitəsi kimi, ya bilavasitə, ya da dolayı yolla istifadə edənlərin tarixi ilə üzvü surətdə bağlı və vacib bir vasitədir.»

Ə.Dəmirçizadə ümumi Azərbaycan dilinin formalaşmasını V-IX əsrlərə qədər olduğunu qeyd etmiş və bunun səbəbini də izah etmişdir. Dilin tam formalaşmasının başa çatmasını isə XI əsrə qədər götürmüşdür.

Dəmirçizadə Azərbaycan xalqının vahid xalq halında formalaşmasını müxtəlif tarixi şərait və hadisələrlə əlaqədar olan üç mərhələyə bölür.

Dəmirçizadə Azərbaycan dilinin oğuz qrupuna mənsub olduğunu qeyd edərək onun, ->Azərbaycan dilinin təşəkkülündə digər türk tayfa lisani ünsürlərindən qıpçaq və oğuz tayfalarının lisani ünsürləri nisbətən daha üstün dərəcədə təşkilədiçi aşqar kimi iştirak etmişdir. Məhz buna görə də qıpçaq və oğuz dillərinə xas olan xüsusiyyətlər, demək olar ki, indi mövcud türk sistemli dillərin hamısından daha çox, həm də müvazi halda Azərbaycan dilində saxlanılmışdır. Bu xüsusiyyətlər əsasında Azərbaycan dili inkişaf edib indiki mərhələyə çatmışdır. [8, s. 53]

İki dil qrupunun bir-birini uzun bir zamanlar etkiləməsi Qıpçaq (Seyanto) və oğuzların, tarixi qaynaqlarda «Telelərin has nəslı» olaraq keçən qıpçaqların (seyanto)-da bünyəsində yer aldığı ortağ etno-politik köçəri qəbilələr qrupuna daxil olduqları zamanda yəni Mərkəzi Asiyadakı birlikdə yaşadıkları zamandan başlamışdır. «Oğuz xaqan»dastanında anlatılan oğuz gələnləri (adət-ənənələri) bir neçə yerdə qıpçaqların özəlləyi olaraq yazılmaqdadır və qıpçaqların «kəndi soyundan olmasına rağmen isim verdiyi»bir neçə qəbilələrdən biri olduğu bildirilmişdir. Hər nə olursa olsun Qıpçaq və oğuz qrupuna mənsub qəbilələrin öz aralarında anlaşıqları dil, sarıh bir şəkildə ortaçağ və çağdaş dilçilər tərəfindən türkcənin batı (qərb) qrupuna aid etdirilməkdədir.

Beləcə yazı bəlgələrinin, arxeoloji və dil bilimsəl bilgilərin üzərində birləşdirdikləri nöqtə, Qıpçaqların kəsinliklə türk etnik çevrəsinə aid olduqlarıdır. Onların etnogenezinin isə Mərkəzi Asiyanın Türk-Tele köçəri xalqlarının kökəni məsələsiylə çox sıx bir biçimdə araşdırılması gərəkir.

Yuxarı da qeyd etdiyimiz kimi Qıpçaq dili, onun digər türk dilləri ilə müqayisəsi, oğuz dili ilə yaxınlığı haqqında qiymətli məlumat verən mənbə Mahmud Kaşğarının «Divanu lüğati-üt-türk» əsəri ilə yanaşı, həmçinin İbn-Əl-Əsirinin «Əl-

Kamili fi-t-tarixi» əsərində qıpçaqların monqol istilası dövründə siyasi taleyi, Azərbaycana yürüşləri öz əksini tapmışdır.

Görkəmli qıpçaq abidəsi olan «Codex Cumanicus» qıpçaqca «sözlük»dür. Onun bir hissəsi qıpçaqca-italyanaca-farsca, o biri hissəsi isə qıpçaqca-almanca-farsca-tərtib edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, «Codex»-in dili ilə Azərbaycan dili arasında müştərək cəhətlər kifayət qədərdir [96].

XIV əsrin əvvəllərində (1303) qeydə alınan bu məşhur kuman-polovets yazılı abidəsi yeganə abidədir ki, İtalyanın (Venesiyada) Müqəddəs Mark kitabxanasında qorunub saxlanılır. Bu abidənin əsasını missionelərin dilindəki Qıpçaq dilinin şifahi xalq ədəbiyyatı təşkil edir. Tədqiqatçılar Kodeksin Kırım ərazisində qələmə alındığını qeyd etmişlər, çünki əsərin dilində çoxlu sayda Kırmda yaşayan oğuz türklərinin dialekt sözləri işlədilmişdir. Kodeks iki hissədən ibarətdir. 1.İtalyan 2.Alman.

Kodeks 82 səhifədən və təxmini 20×14 sm ölçüdə olan mətnlərdən ibarətdir. İtalyan bölümündəki mətnlərin səhifələri 1-110 qədər hissəsi latın-fars-kuman sözcükləridir, 111-164 ə qədər isə kuman-alman sözlüyündən və mətnlərdən ibarətdir. Əsər qıpçaq dilində latın qrafikalı əlifba ilə yazılmışdır. Buna görə də latın dilində bu əsərə *comanicum*, *chomanicho* (куманский), əsl qıpçaq dilində isə - *tatarçe* (tatarca), *tatar til* (tatar dili) deyə qeyd olunmuşdur. Kodeksin birinci səhifəsində onun yazılma tarixi göstərilmişdir-11 iyul 1303 il (MCCCIII).

Kuman (qıpçaq) kitabı olan Codex Cumanicus bir çox şəxslər tərəfindən yazılmış parçaların bir araya gətirilməsi nəticəsində yazılmış bir əsərdir. Əsərin tam bu hala gəlməsi isə XIII yüzilliyin ortalarından XIV yüzilliyin ortalarına qədər hatdasa 100 il müddətinə başa çatmışdır.

1. İtalyan bölməsi

İtalyan bölməsi 110 səhifədən və iki ayrı lüğətdən ibarətdir. Bu lüğətlərdən birisi əlifba sırasına digəri isə mətnlərə görə sıralanmışdır. Oldukça səliqəli olduğu bilinən İtalyan bölümündəki sözcüklər Latınca, Farsca və Kıpçakça olaraq üç sütundan ibarətdir. Türkoloqlar daha çox İtalyan variantından istifadə edirlər və bunun səbəbini isə oldukça az səhvlərin olmasıyla əlaqələndirirlər. İtalyan bölməsində qeyd olunduğu kimi üçdilli lüğət üç cərgəylə latın, fars, kuman dilində sözlərdən ibarətdir. Bu lüğət həmçinin öz növbəsində iki siyahıdan birincidə-əlifba sırasıyla verilmiş 1560 latın sözü, ikincidə və 1220 latın sözü və mətnlər vardır. Hər iki siyahı tam deyildir. Buradakı 2680 sözcükdən 200-nün farsca və kıpçaqca qarşılıqları verilməmişdir.

2. Alman bölümü

Alman bölümü 27 yarpaqdan-54 səhifədən ibarətdir. İtalyan qisminə görə oldukça qarışıqdır. Burada iki qarışıq sözlük və bəzi mətnlər yer alır. Birinci sözlük Kıpçakça-almanca, ikinci sözlük Kıpçakça-Latınca sözlüklərdir. Bu bölümün əhəmiyyəti bir daha ondadır ki, burada lüğətlərin ardından qıpçaqcaya çevrilmiş dualar, ilahilər, ninilər, 47 qıpçaq bilməcəsi-tapmaca və qıpçaqca bəzi sait səslərə aid dil qaydaları yer alır. Burada həmçinin əvəzliyin hallanması və dəyişməsi, feillər, isimlər və sifətlər haqqında dil qaydaları verilmişdir. [53; 116]

Codeksdə həmçinin tarixi dövrlərin ən erkən folklor nümunələri olan 47 türk tapmacası tercümə olunaraq qıpçaq-kun-polovest dillərində «Allahın on əmrləri», Salomonun və Evanqəliyanın «Möcüzələr Kitabından» fraq-

mentlər, Qriqori Boqoslavin, Ambrosiya, İeronimanın, Avqustinanın İlahi yazıları, «İmanın simvolları», «Müqəddəs ata» və «Ave Mariya»ya dualar, coxsayda ilahilər və digər şairlərin («Радуйся, дверь рая», «Иисусе, наш выкуп», «Слово стало плотью», «Знамёна Царя», «Вспоминая бесценную кровь», «От угла восхода солнца») əsərləri və orijinal kuman xütbələri əks olunmuşdur. [108. internet]

Codex en geniş anlamıyla «Kitap, bitik, tegzinç» deməkdir. Kuman ya da Cuman isə «Kum kimi, kumral sarışın» mənasındadır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Qıpçaklara Kuman da deyilmişdir. Kuman deyilməsinin səbəbi isə sarışın və bəyaz-ağ dərilili olmalarıdır. İslam ensiklopediyası əsərindən alınan məlumata görə qıpçaklar başqa millətlərin dilində aşağıdakı formalarda da işlədilmişdir:

- Bizanslılar ve Latinler "Kumanos, Cumanus, Komani".
- Ruslar "Polovets Kıpçaki" (Ferganskiye),
- Almanlar ve digər Batılı millətlər "Falben, Valani, Pallidi",
- Ermənilər "Khartes",
- Macarlar "Kun"
- İslam qaynaqlarında "Kıbcak, Kıpşak, Kıpçak",
- Gürcü qaynaqlarında "Kifşak, Hifşah"

Mustafa Önərdə qıpçaqların tarixdə bilənən adlarını aşağıdakı kimi sıralamışdır. Müəllif qeyd edir ki, ən azından VIII əsrdən bu yana tarix səhnəsində bilinən qıpçaq adından başqa türk dünyası üçün üçü yerli-yəni türkcə dördü isə əcnəbi olmaqla yeddi adda adlandırılmışdır; -1. Digər türk qövmlərinin istifadə etdiyi islami, tarixi və coğrafi əsərlərdə, sonralar isə monqol, çin qaynaqlarında rast gəldiyimiz-**qıpçaq** adı.; 2.Daha çox

Bizans tarixçiləri tərəfindən istifadə olunan və təsadüfə hallarda Rus, Şərq və Latın qaynaqlarında da görülən **kuman**.3.Daha çox macarların menimsədiyi və bir çox ərəb coğrafiya kitablarında rast gəlinən **kun**-adları yerli türkcə sayılır; 4.XI əsrdən bəri Rus mətnlərində rast gəlinən **polovets**; 5.Bremenli Adam'ın XI əsrə aid latınca əsərində adı çəkilən **palladi**; 6.XIII əsir Orta Almanca mətnlərdə görülən **valwen**; 7.Urfalı Matthaïos'un XII əsirdən qalmış erməni dilində kitabında adı çəkilən **xartesşk`n** adları da, qonşularla təmasından sonra yaranmış birəbir sözlərin tərcüməsidir. [72. s. XVI]

Burada həmçinin Göytürklerin bir qolu olan qıpçaqların dili de Türkçedir. Bir daha təkrar olaraq qeyd edirik ki, qaynaqlara görə «Kıpçak Türkçesi, Kıpçak qövmü adının ilk rast gəlinən mənbəyi, İl itmiş (İltemiş) Bilge Kağan'ın (747-759) mezarının bir parçası olduğu taxmin edilən Şine Usu yazıtındaki "türük kıpçak elig yıl olurmış"«ibaresidir. (internet)

Qıpçaqlar, Oğuz gurupuna mənsubdur və bu baxımdan da dilləri de Oğuz Türkçesini hatta Orhun Türkçesi ilə benzerlik göstərməsindədir. Misal olaraq Orxan yazılarında da «türük» ibaresi Türk anlamında istifadə olunmuşdur.

Codex Cumanicus.

Və Dəşti-Kıpçak bölgəsindən qalan tək və ən qiymətli əsər Codex Cumanicus adlı sözlükdür. Bunun yazımı bəzi yerlərdə Kodex Kumanicus olaraq da keçir.

Codex Cumanicus niyə bu qədər önemlidir sualına cavab versək, aşağıdakı cavabı almış olarıq.

-Codex Cumanicus bir lüğətdir. Dəşt-i Qıpçaq bölgəsinə gələn misyoner rahiplər, bu ırkın dilini anlamak

için bir sözlüyə ehtiyac duymuşlar və Codex Cumanicusu ortaya çıxarılmışlar. Əslən anonim bir əsərdir. Təxminlərə görə daha doğrusu əsərdə verilən ipuçlarına görə İtalyan tacirlər və Fransiskan təriqətiylə bağlı Alman rahipler tərəfindən yazılmışdır. İki ayrı yazı tərzı və hətda iki ayrı dildə yazılmış eyni əsər.

Codex Cumanicus bir xalqın sıfahi ədəbiyyatını-dialektlərini əks etdirən bir əsərdir. Haqlı olaraq bu misyonerlər xalqa xıtab etdikləri üçün xalq dilinə ehtiyac duymuşlardır ki, əslində Codex'i bu qədər dəyərli edən də budur. Bir şeyi unutmayaq ki, bütün türkoloji əsərlər standart dil qaydaları ilə yazılmaqdadır. Unutmayaq ki, standart dil ya da ədəbi dil donuqdur, qəlibləşmişdir amma xalq dili hərəkətlidir. Dilin qəlbi burada atar. Xalqın necə danışdığı o zamanın yazısı-əlifbası qədər önəmlidir ki, bize bu cür məlumatları verən əsərlər həqiqətən olduqca məhduddur. Türk dünyası üçün bu mövzuda bir Divanü Lûgat-it-Türk bir də Codex vardır.

Samoyloviçə görə Codex Cumanicus 1294-cu ildə yazılmışdır. Lakin bu məlumat da tam dəqiq deyildir.

Qeyd etdiyimiz kimi Codex Cumanicus latin əlifbasının Qotik tərzı ilə yazılmışdır. Latin əlifbası ilə yazıldığı üçün de Türkçədəki bütün sait harfləri verilmişdir. Codex, Latin əlifbası ilə yazılan ilk əsər olduğuna baxmayaraq Türkçənin zənginliyini göstərən bir əsərdir. Çünkü o zamana qədər Türklər, sait səsləri latin əlifbası qədər dəqiq və aydın göstərən bir əlifbadan istifadə etməmişdir.

Əgər Codex Cumanicus olmasaydı Türkçənin sekkiz sait səsinin var olduğunu daha doğrusu Türkçənin sait sistemine dayanıqlı bir dil olduğunu bilməzdik. Nə Osmanlı Türkçəsi nə də Əski Anadolu Türkçəsi və hətda

Orta Asyada istifadə olunan Xarezm, Qaraxanlı Türkçələri xalq dilini ya da Türkçenin sait sistemini Codexsin əlifbası qədər ayrıntılı verməmişdir.

Tarixi baxımdan bu qədər önəmə malik olan bu əsər, 1828-ci ildə Klapproth tərəfindən elm dünyasına tanıtılmışdır. K.Grönbeck tərəfindən iki cild olaraq 1942-ci ildə nəşr edilmişdir.

Codex Cumanicus'un tek nüsxəsi vardır o da, Venedikdə saxlanılır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Venedikin kitabxanasında saxlanılan bu biricik nüsxə şair Petrarque'ya aid olduğu üçün Codex de Petrarque olaraq da bilinir. Bu gün bütün tədqiqatçıların tədqiq etdiyi bütün nüsxələr, Venedik nüsxəsinə əsaslanır.

Bu gün son və sanballı tərcümə olaraq Türkiyə türkoloqlarından Mustafa Arqunşahın əsərinə daha çox diqqət yetirilir.

Biz də orta qürçədəki qıpçaq sözlüklərini tədqiq edəndə digər tədqiqat əsərləriylə bərabər M.Arqunşaha da istinad etmişik.

Ümumiyyətlə götürəndə isə bilirik ki, Codexsi ilk tədqiq etməyə başlayan alman şərçşünası Qenri-Yuliy Klapproth(Julius Heinrich Klapproth, 1783-1835) olmuşdur. O, Rusiya Elmlər Akademiyasının ekstraordinar (fövqəladə) üzvü kimi tez-tez türkologiyanın problemləri ilə maraqlanardı.O başqırların, qaxaxların, qırğızların, yakutların həyatları və dilləri haqqında tədqiqat aparmış həmçinin bulqar abidəsi olan «Baburnamə»ni tədqiq etmişdir.

Codexsin Qenri-Yuliy tərəfindən aşkarlanmasının jurnalda elanı gedəndən iki il sonra Klapproth Codexsin kuman bölməsinin original (latın) variantını ərəb transkripsiyasında fransız dilində nəşr etdirir.

Sonralar macar alimi və türkoloqu Qeza Kunn (1838-1905) 1880-cı ildə əsəri fundamental formada bütün bölümlər üzrə tədqiq edərək çap etdirir. (Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci venetiarum. -Budapeşt, 1880 (1881)).

Qeza Kunun nəşr etdirdiyi variantdan sonralar türk dilləri üzrə görkəmli və nüfuzlu ekspert Vasiliy Vsilyeviç Radlov (1837-1918) Kuman lüğəti və bir neçə mətnləri həmçinin ayrıca tapmacalar, türk dilənə aid abidələr və dialektlərini tədqiq edərək nəşr etdirir. Əhəmiyyətli hissələrdə olan səhvlərin düzəlişinə aid Türk materiallarına o xüsusi elmi (tendensiyalı) şərhlər vermişdir.

Türk dil abidələrini monqol və digər türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edən araşdıran türkoloqlardan biri də Danimarkalı şərqşunas Kaare Qryonbek (1901-1957) olmuşdur.

Qırçaq türklərinin möhtəşəmliyini əks etdirən Codex Cumanikusun tədqiqatçıları sırasına həmçinin yuxarıda qeyd etdiyimiz tədqiqatçıların digər əsərlərini də göstərmək olar, hansı ki orada türk tarixi dili, etnogenezi geniş təhlil olunmuş biz tədqiqatçılara ötürülmüşdür. Bunlara aşağıdakı müəllifləri və ədəbiyyatları göstərə bilərik.

1. Kuun Géza. Codex Cumanicus Budapest, 1880.
2. Гаркавец А. Н. Кыпчакские языки. Алма-Ата: Наука, 1987.
3. Гаркавец А. Н. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII—XIV веков//Кыпчакское письменное наследие. Алматы: КАСЕАН; Баур, 2007.
4. MacKenzie D. N. Codex Cumanicus//Encyclopedia Iranica. -1992.

5. Чеченов А. А. Половецкий язык//Языки мира: Тюркские языки. М.: Институт языкознания РАН, 1996. (Языки Евразии).

6. Абибуллаева С. «Кодекс Куманикус» - памятник тюркских языков конца XIII-начала XIV веков. Культура народов Причерноморья. - 2006.

Beləliklə qırçaq dilindən qırçaq tarixindən danışarkən Codeks Cumanikus əsərinə toxunmadan keçməyi günah bildik. Sadəcə Codexsin dilində işlədilən 47 bilməcəni-tarfacanı və tanrıya edilən dua və aşağıda verilən müəyyən sözləri (bəzilərini də rus dili internet materiallarından tərcümə əsasında) göstərməklə kifayətləndik.

KODEKS KUMANIKUSDA DİLLƏR.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Kodeksin Latın dili, tədqiqatçıların etno-lingvistik mənsubiyyətini və təhsil səviyyəsini göstərən iki variant ilə təmsil olunur. «Tərcüməçinin kitabı» («Interpreter's Book»)-xalq italyanlatın dilindədir (Vulgar Italo-Latın), «Missionerlərin kitabı» («Missionaries' Book») müəllifləri isə dini təlimləri əks etdirən daha «doğru» (ədəbi, cilalanmış) dili təqdim edir.

Kodeksin farsca materialları son dövrlər yazılmış iki tədqiqat işinin əsas obyektinə olub. Daud Monçi-zadə (Daoud Monchi-Zadeh) sübut edir ki, bu əlyazma özünəməxsus kuman dili süzgəcindən keçib, yəni kuman dilli tədqiqatçılar tərəfindən tərcümə olunub. Digər tərəfdən, Andras Bodqrog ligeti fars dilinin müxtəlif dövrlərə, standartlaşmaya, digər dillərin təsirinə, sadələşdirməyə şərait yarandığı Şərqi ticarətin beynəlxalq dili (lingua franca) kimi xidmət etdiyini göstərir. Burada qeyd olunan bəzi sözlər arxaik və bəziləri isə mövcud olmayan sözlərdir. Bir sözlə, bunların hamısı dil daşıyıcısına doğma, canlı bir dil kimi deyil, əksinə, öz kökünün təhrif olunmuş formasıdır.

Kodeksin Kuman dili (CC) özündə bütün Mərkəzi Asiyada başa düşülən bir lingua franca (dili) növünü ehtiva edir. Bununla yanaşı, onun Kodeks (CC)-də işlənmə formaları olduqca yanlışdır, çünki xatırladığımız kimi Kodeks (CC) türk dilini müxtəlif səviyyələrdə bilməyən qeyri-türk tərtibçiləri tərəfindən tərtib edilmişdir. Burada qrammatik və fonetik, eyni zamanda bir sıra tərcümə səhvləri ilə yanaşı, kifayət qədər "yanlış" sintaktik konstruksiyalar da var. Bunların bəziləri dil haqqında

yanlış təsəvvürlərin nəticəsi, ya da əlyazma səhvləri kimi qəbul oluna bilər. Digər türk dili normativlərinin pozulması halları hərfi tərcümədən (sözbəsöz) irəli gələ bilər. Bu cür tərcümə metodu Orta əsrlərdə, xüsusilə müqəddəs, dini mətnlərin tərcüməsi zamanı çox xarakterikdir. Məsələn, Kodeksin kuman dili variantına yaxın olan karaim dilində belə bir ifadə ilə rastlaşırıq: *kisi edi yerind'a Ucnun, Iyov semi anin da edi ol kisi ol t'g'l da t'z, qorxuvcu t'enrid'n (Uz ölkəsində Əyyub adlı adam var idi və bu adam mükəmməl, dürüst və Allahdan qorxan idi. (İovanın Kitabı №1). Bu cümlə sözbəsöz ivrit dilində olan mətnə təkrarlanır (həmçinin də Bibliyada). Mətnə qeyd olunan türkcəyə xas olmayan bəzi formalar isə italyan/italyan-Latın və alman dilli olan Kodeks tərtibçilərinin təsir məhsuludur. Bu formaların əksəriyyəti aydın olmayan mənşəyə malikdir, lakin bu fenomen başqa türk dillərində müşahidə olunur və iddia olunur ki, bu hal da hind-Avropa dillərinin təsirinin nəticəsidir. Digər maraqlı, gözlənilən (əsərin bir neçə müəllif tərəfindən işləndiyini nəzərə alaraq) faktlardan biri Kodeksin leksikasının eyni anda bir neçə qıpçaq dialektini əhatə etməsidir. Bu hal eyni sözlərin yazılışını iki əsas bölmədə müqayisə edərkən xüsusilə nəzərə çarpır:*

Tərcüməçinin kitabı: («Interpreter's Book»)	Missionerlərin kitabı: (Missionaries' Book»)	İngiliscə:	Rusca: Azərbaycanca:
kendi	kensi	«self»	сам; öz
Tizgi	tiz	«knee»	колено; diz
Bitik	bitiv	«book, writing»	книга, письмо; kitab, məktub
berkit-	berket-	«to strengthe»	Усиливать; bərkitmək
Ipek	yibek	«silk»	шёлк; ipək
Ekki	eki	«two»	два (2); iki
Todaq	totaq	«lip»	губа; dodaq
etmek	tmek	«bread»	хлеб; çörək
Yag	yav	«fat»	жир; yağ
Tag	tav	«mountain»	гора; dağ
Kyeg	kyv	«bridegroom»	жених; bəy
Igit	yegit	«youth»	юноша (джигит); igid
Sag	sav	«healthy»	здоровый; sağlam
abusqa	abisqa	«old, aged»	старый (престарелый); yaslanmış qədim
qadav	xadaq	«nail»	гвоздь; yuva
agirla-	avurla-	«to honor»	почитать, чтить; hörmət etmək, saymaq

Bəzi hallarda eyni anda bir neçə dialektlər bir hissədə təmsil olunur: məsələn, «Tərcüməçinin kitabında» («Interpreter's Book») lat-similo; farsca-chomana; mecunem (homana mekunm «I resemble»-Göründüyü kimi, xatırladırım) kum. oscarmen (osqarmen); lat-similtudo; fars-manenda kum-oasamac (və ya oosamac Grnbech bunu oqsamaq kimi qeyd edir) və «Missionelərin kitabında» («Missionaries' Book») ovsadi («resembled, was like»-xatırlatdı, göründü), ovsar «enlich»; job sngnc (ypsengenca) «sin quod tu approbas, (nəyə cəhd etdiniz, təsdiq etdiniz)», iopsinip (ypsiniip): ypsen-ypsin-«billigen, genehmigen, gutheissen»-təsdiqləmək.

Qıpçaq dillərində məşhur olan g>w/v səs əvəzlənməsi «Missionerlərin kitabında» («Missionaries' Book») daha aydın özünü göstərir. Eyni halı digər qıpçaq dili üçün xarakterik olan q>x səs əvəzlənməsi üçün də demək olar. (məsələn, yoqsul>yoxsul «arm "pyka", mettellos»). Ancaq tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, «Tərcüməçinin Kitabı»nda («Interpreter's Book») daha qədim və sabit dialekt formaları əks olunub. Həmçinin qeyd etməliyik ki, türk mənşəli olmayan sözlərdə g «Missionerlərin Kitabı»nda («Missionaries Book») j kimi qeyd olunduğu halda, (məsələn, gahan = jahan «cahan, dünya », gan = jan «can», gomard = jomard «əliaçıq») (fars dilindən alınmış bütün alınma sözlərdə), «Tərcüməçinin Kitabında» ya j, ya da y kimi qeyd olunub. Ola bilər ki, bu hal y ilə tələffüzə əsaslanıb (halbuki fars nümunələrində j tez-tez i-yə keçir): jaghan = yahan və ya jahan, jomard, jomart = yomard və ya jomard, joap = yowap və ya jowap (<əərbə

jawab «cavab») və yanauar = yanawar və ya janavar. Bu cür *j>y* səs əvəzlənməsi halı söz əvvəli üçün xarakterikdir və bir sıra (müasir) qıpçaq dialektlərində, xüsusilə alınma sözlərdə müşahidə olunur, məsələn, başqırd dilində yawap-cavab, yemeyt-cəmiyyət, сообщество (<ərəbcə: jam'iyat), yihan-dünyə (<farsca: jihan, jahan).

Nəhayət, *v/w* sözortası sait vəziyyətini Grnbechin adətən *v* kimi transkripsiya etməsinə baxmayaraq, bu hal *w* səsi ilə də qeyd oluna bilər, məsələn: youac = yovac və ya yowac–əks culgau = culgav və ya culgaw-ayaq örtükləri, ayaq sarmaları carauas = qaravas və ya qarawas-qulluqçu, qarabaş koat = qovət və ya qowat (<apaб. quwwat)-güc, hakimiyyət); tauc, taoh = tavuq və ya tawuq, tavox və ya tawox-toyuq.

Çoxsaylı orfoqrafik xüsusiyyət kimi, məsələn, *s* səsi *s*, *z*, *x*, *sch* formalarında təzahür oluna bilər, necə ki *bas* «голова» sözü «Tərcüməçinin Kitabı»nda («Interpreter's Book s. 29-109») *bas*, *bax* kimi yazılır, amma «Missionerlərin Kitabı»nda («Missionaries Book») *bas*, *basch*, *baz*//*basqa* «savayı, ayrı» kimi qeyd olunub, «Tərcüməçinin Kitabı»nda («Interpreter's Book») *bascha*, amma «Missionerlərin Kitabı»nda («Missionaries' Book») (*baska*, *baschka*, *bazka* formaları açıq aydın onu göstərir ki, Kodeks müxtəlif müəlliflərin çoxsaylı tədqiqatlarından ibarətdir, və onun ümumi redaktəsi üçün kifayət qədər səy göstərilməyib. Beləliklə, bu səbəbdən əsərin bir çox oxu variantları şərti olaraq qəbul edilməlidir. [internet]

Codex Cumanicus'dan Sözcüklər

Uçmaq: Cennet (Bu sözcük Harezm Türkçesi döneminde Uşmah olarak kullanılıyordu)

Tamuk: Cehennem (Bugün halen Anadolu ağzlarında cehennem anlamında kullanılmaktadır)

Ulu kün: Bayram günü, ulu gün.

Körklü: Güzel (Eski Türkçe döneminde bu sözcük vardı; «Görülmeye değer, gözle bakılacak kadar iyi» anlamlarında kullanılmaktaydı)

Otaçı: Hekim (Sonuçta ilaçlar otlardan yapılmaktadır; ayrıca Anadolu ağzlarında hala Otaçı kelimesi kullanılmaktadır)

Yarguçı: Yargıç, yargı veren

Karangu: Karanlık

Özden: Asil

Bazargan: Tüccar (Aslen Farsçadır. O dönemde bu kadar yoğun bir Fars etkisinin görülmesi İslamiyet'in Farslardan bize geldiğinin en büyük kanıtıdır aslında. «Bazar» bizim bildiğimiz «Pazar» anlamındadır; «-GAN» eski ise «Yerleşen, yerleşmiş anlamındadır. Kelimenin tam anlamı «Pazarda olan, Pazar edinen»'dir.) [109.internet]

Ortaq türkcədə işlədilən qıpçaq mənşəli sözlər və onların-Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərindəki arealları.

A a.

1. Ortaq türkcə; **azuq-** «yemək, xüsusilə səfər üçün hazırlanan yemək»:

Qədim türkcə; *azuq-* «azuqə, yemək, səfər yeməyi»;

DTS; azuq-qida.//azuq-yol azuqesi.//azuqluq-ehtiyat qida. [87. s. 74]

Orxon-Yenisey; azuk-azuqə, yemək, ərzaq. [40. s. 346]

Mahmud Kaşğari-*azuk-azuqə.**Bu məsələdə də işlənmişdir».**sartınınq azuku arəğ bolsa, yol üzrə yer.-saticınının malı tezə olsa yolda özü yeyer.»**Bu söz doğruçul və mötəbər olduğunu iddia edən, lakin sözünü isbat edə bilməyən adam haqqında deyilir.* [23. s. 135].//Azuklan-azuqə sahibi olmaq. [23. s. 315]

Codecs Cumanicus. Azıh–yiyecək, erzak azık.(a.ave saa kim açıktım, azıh tiley kökge kirdinq), (a-ı, anlardan bizgə tögüldü tın azıhı, Tenri sözü), (a-ka.(ave Maria kim bizgə uruh tuvrup-sen azıhka) [55. s. 648].

(*Codex Cumanikus-aş-//aşa-* «yemək, yeyecək, qida; *aş bişürgən ev; aş oktı; aş ber; aşka ünde-yemeye çağırmaq».* [55. s. 425; 59: 95])

Kıpçaq sözlüyü; Azık//, azıh//azık//azuk-yiyecək qida. [66. s. 26]

Kıpçaqca sətirarası sözlük; Azık-yol yeyeceyi. [50. s. 167]

//Aşlık-yeyecək; bugday, zahirə. [50. s. 163]; [50. s. 116].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *azıq*- «yemək, ərzaq, məhsul, məmulat.» [105/]

Qırğız dilinin dialektlərində; Cənubi Qırğız dialekti; *azıq*- «başdan çıxarıcı, təhrik edici»; Pamir dialekti; *a: zık*- «azuqə». [73. 361]

Batken rayonu dialekti; *azıqtıw*- «tox». [69; 75]

Qazax ədəbi dili; *azıq*//*azık*- «yemək, ot, yem, heyvan yemi. [62],

Qaraqalpaq ədəbi dili; *azıq*- «yemək, iaşə, ərzaq, yeməli». [80: 82]

Qaraqalpaq ddilinin Tahtakp rayonu və Çimbay dialekti; *azıq-yemək, azuqə*, [78]

Noqay ədəbi dili; *azıq-azüqə* [81: 83]

Noqay dialektlərindəəsl Noqay dialekti; *azıq*- «*o.t.e*» [77. 234]

Azərbaycan ədəbi dilində;

Azuqə- «yemək, qida ehtiyatı» [2. s. 192]

Azərbaycan dialektlərində;

azıx-yol azuqəsi.(Qazax dialektində).

2. Ortaq türkcə; *a: çıy*- «*acı*»;

Qədim türkcə; *açıy I*- «*acıqlı, üzüntü, dərd, acı verən, sıxıntı, üzüntü*».

Drevneytyurkskiy slovar; acıy- 1. turş, acı. 2. dərli, küskiin. 3. acı. 4. ağır. çəkilməz, dözülməz. 5. qəzəbi, qəddar. 6. hirs, eseb.

Acıy II-naqrada-mükafat,

Acıy III-ozero-göl. [87. s. 5]

Codecs Cumanicus; açı-acı, ekşi. [55. 620] (*açığan-acımaq, ekşimək*)

Mahmud Kaşğari; acıy- «acı». [23]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; açı, açıy, açıq «acı, ağrı, dərd, iztirab». [104]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; acı «acı». [49]

Kıpçaqca satırası sözlük; Acığ-acı, ekşi-(yüzüğü bol-üzü bürüşmək, suratı asılmak.)-[50. s. 151]

Y.Kun; Acılığ-acı tat. [96. s. 4]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; açu: «acı, hirsli, iztirab, incidici». [105] [63. s. 167]

Qazax ədəbi dili; aşşı «o.t.e». [65. I. C]

Qaraqalpaq ədəbi dili; aşşı «o.t.e»; [80]

Qaraqalpaq dilinin/Taxtaqopir dialekti-aşşı «o.t.e» [78]

Noqay ədəbi dilində-aşşı «acı»; aşı «o.t.e». [81]

Azərbaycan ədəbi dilində;

acı-acı dad bildirən sifət kimi işlədilir

3. Ortaq türkcə; adıy- «ayı».

Qədim türkcə; adıy//aba- «ayı».

DTS; adığ-medved-ayı. (adığlı tonqlı art üzü soğuşmuş ermiş-ayı və qaban üz-üzə gəlmiş) [87. s. 10]

Aduy-medved-ayı.(*köğüzü aduy köğüzü teg erdl-
sinəsi ayı sinəsi kimi idi.* [87. s. 14]

Orxan–Yenisey abidələri; *adığ-ayı.* [40. s. 345]

Mahmud Kaşğari; *ayığ-ayı.*(oğuzca, qıpçaqca, yağmaca). 2) *ayığ-nə yaxşı nə pis.* [23. S. 14]).
//*aba- «ayı».* [23. s. 149. s. 151].

Adhiğ-ayı. Həmin kəlməyə bu atalar sözündə də rast gilinir. «awçı neçə al bilsə, adhiğ ança yol bilir = ovçu neçə al bilsə, ayı onca yol bilir». Bu söz iki hiyləgər adamın qarşılaşması zamanı deyilir. [23. s. 132-133].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *ayığ-ayı.* [70. s. 121]

Codex Cumanicus; *ayu-ayı.*(lat.vrsus.far.hers) [55. s. 429]. [95; 49 adığ].

Sevortyan; *Ayı-ayu.* [103. s. 112]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; ayu. [105; 60].

Qırğız dilinin İçkilik dialekti; ağuw- «o.t.e» [73; 90]

Pamir dialekti; ayım- «o.t.e» [73; 86; 94].

Qazax ədəbi dili; ayuw-. [65. Ic. 62: 92].

Qazax Əfqanıstan dialekti; Ayu//ayım- [56. 590].

Ayıq-ayı [41: 29],

Qaraqalpaq ədəbi dili; ayım- «o.t.e» [80; 82. 94],

Qaraqalpaq dialekti; ayıw-ayı [78. 418].

Noqay ədəbi dili; ayuw-ayı [81; 83],

Əsl Noqay dialekti kimi; ayuw- «o.t.e» [77. 234]

Azərbaycan ədəbi dilində;

ayı-ayı.

Azərbaycan türkcəsi lüğəti; *Ayı-uzun tüyləri,*
kocaman gövdəsi olan vahşi hayvan. [42. s. 72]

4. Ortaq türkcə; *adyır-* «ayğır, damazlıq at»:

Qədim türkcə; *adyır-* «ayğır, damazlıq at».

DTS; adğır-ayğır. (*ikki adğır iliğdi-iki ayğır bir-birini dişlədi.*). [87. s. 14]

Orxon-Yenisey abidəsi; adğır-ayğır. [40. s. 345]

Mahmud Kaşğari; *adyır-* «ayğır». [23; 25. s. 131]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Hayyan, ED; adğır-ayğır [70 Adğır; 49: 104;].

Codecs Cumanicus; ayğır– erkek at.(saray/dağı sarı ayğır savlavlatı kişnemiş). [55. s. 643]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; *Azman-yaşlı ikən enetilmış ayğır*. [66. s. 27]

Kıpçakca satırarası sözlük; Ayğır-ayğır, erkək at. [50. s. 166]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *ayyır-* «ayğır, damazlıq at» [105: 60]

Cənubi Qırğız dialekti; *ayyır-*ayğır [69;]

Qırğız dilinin Cerge-Tal ili dialektində, Pamir dialektində; *ayyır-*qırğız dilinin Qırğız dilinin Özgön rayonu dialektində; *ayyır* «xasiyyətsiz, azğın, yanına yaxınlaşmağa qoymayan at» [69: 73; 60]

Qazax ədəbi dili; *ayyır-* «ayğır» [65. I.18].

Qazax dilinin Barköl dialekti; *ayyır-* «o.t.e» [75. s131]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ayyır-* «o.t.e» [80. s25: 19],

Qaraqalpaq dilinin dialektlərində, Tahtahp rayonu dialektinin Çımbay dialektində; *ayyır-ayğır*. [78.318]

Noqay ədəbi dili; *ayyır* «o.t.e» [81].

Əsl Noqay dialektində; *ayyır*- «o.t.e» [77.234]

Azərbaycan ədəbi dilində;

ayğır- «yorğa at». [2]

Azərbaycan türkcəsi sözlüyü; Ayğır-damazlık erkək at [42. s. 72]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Köhləm-Naxçıvan şivələrində axtalanmış ayğır. [11. s. 52]

5. Ortaq türkcə; *azıy*- «əzici azı diş və ya (daha çox heyvanlarda) uzun iti diş»:

Qədim türkcə; azıy- «uzun iti diş, azı diş (heyvanlarda)» *toñuzuñ azıyı sınmış, azıyları üze;*

DTS; azıy-azı diş//azıyla-dişləmək.//azıylıy-azı dişlərə sahib olmaq. [87. s. 73]

Orxon-Yenisey abidələri; azığ-azı diş, köpək diş. [40. s. 345]

Mahmud Kaşğari; azığ- «heyvanın azı diş». [23. s. 133].

azığlığ- «azığlığ at-azı diş çıxmış at.» Azı diş çıxmış hər heyvana belə deyilir. [23. s. 203].

Azığladı-azı diş ilə dişlədi.//azığladım- «Mən tonquzu azığladım-Mən donuzun azısına vurdum.» İki yandan azı dişləri olan hər yırtıcı heyvan üçün belə deyilir. (Azığlar-azəğlamak). [23. s. 323]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; azıy- «azı diş, əzici diş» [104. 283. azığ]. [70]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; Azı-azı diş.//azığ-
//azu.//azuk-aralık ayı. [66.. s. 26-27].

Müasir qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *azu-* «it diş; azı diş» [105; 60].

Qazax ədəbi dili; *azıw-* «azı diş; ov heyvanın, erkək dəvənin, atın ön dişlərlə azıları arasındakı uzun tək diş. [61; 62; 65. Ic. 16]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *azuv-* «o.t.e.» [80:]-*azıv* [82. 362]

Noqay ədəbi dili; *azuv-* «o.t.e» [83. 265]

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti;

azı- «azı diş anlamında». [2]

6. Ortaq türkcədə; **azyım-** «azğın».

Mahmud Kaşğari; *azyın* «azğın»./Azıttı-azdırdı, çaşdırdı. [23. s. 252]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Hayyan, ED; *azyın-* «o.t.e» [70; 49; 104;]

Codecs Cumanicus; azaş-yolunu şaşırmış, yolunu kaybetmək. [55,s.648]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; Azkunkuk-azkınlık, azğın olma durumu, sapıklık. [66. s. 75]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *azyın-* «azmış, yolunu çaşmış, azğın, korlanmış» [105]

Qazax ədəbi dili; *azyın-* «o.t.e» [61; 62; 65 I. 15]

Qaraqalpaq ədəbi dilində; *azyın-* «o.t.e» [80; 82]

Noqay ədəbi dilində; *azyın-* «o.t.e» [81; 83].

Azərbaycan ədəbi dilində;

azğın- «yolunu azmış adam anlamında» [2]
azğın- «yolunu azmış adam anlamında» [45]

7. Ortaq türkcə; *apa*- «ata; dədə, baba, nənə, ana, əmi, xala, böyük qardaş, böyük bacı.

Qədim türkcə; *apa*- «ata, atalar, babalar».

DTS.Drevnetyurkskiy slovar; 1) aba//apa-ana.;

2) Aba-ata; 3) aba-ayı; 4) aba-baba, insan. 5) aba.(s.1)

Ana-ana, ana-ata.valideynlər.(s.43)

Apa-böyük qohum, böyük bacı. (s.47)

Eçi-böyük qardaş, dayı. (s.162)

Eka-böyük bacı, xala.(s.167)

Hana-ana. *Hata*-ata.(s.197)) [87. s. ..]

Mahmud Kaşğari; *apa*./aba.

1) oğuzca ana.

2).Qalın eliflə olan da qıpçaqca-ayı.

3) *aba*-Tibet dilində ata.

4) *aba*-aba başı-dağda yetişən və dağlılarən yediyi xiyara bənzər tikanlı bir ot.

5) *Apa*-karluq türkmənlərinin dilində-ana. [23. s. 151].

Orxan-Yenisey abidəsi;

apa-1) rütbə bildirən söz.

2) Böyük qohum; ecümüz-apamız, əcdadımız, ulu babamız. [40. s. 347]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; «ana, nənə» (aba: /apa: /-ebe: /epe:); [82; 70]

Qıpçaq türkcəsi sözlüyü; *Aba*-kaba kumaş yundan yapılmış geyim. [66. s. 14]

Müasir Qıpçaq dillərində.

Qırğız ədəbi dili; *apa-* «ana; nənə; abla; xala [105; 88]

Qazax ədəbi dili; *apa* «ana; böyük bacı; yaxın qohumdan yaşca böyük olan xanım» [61: 62: 65].

Qazax dilinin Hoceli dialekti; *apa-* «Böyük bacı» [62. 321]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *apa*. [80].

Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu dialekti, Çimbay dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti; *apa* «böyük bacı; yaxın qohumdan yaşca böyük olan xanım» [78]

Noqay ədəbi dili; *aba* «ana» [81; 83].

Əsl Noqay dialekti; *apa, aba, apte* «abla; qardaşın həyat yoldaşı; xala» [77. 291]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Aba-1) din adamlarının geydiyi kolsuz və ya kısa kollu, yakası açık, uzun erkek elbisesi.

2) dialekt söz-baba, böyük kız kardeş.

3) babalar, abavü ecdad, cedlər, atalar, nəsil, soy. [42; 49]

Azərbaycan dilinin Şimal ləhcəsində;

(Qax) *aba-* «ana, ata»-[45. s. 6]

Apa (məh)-iki şe yin arasındakı boşluq.məsafə [29. s. 36)

Apa-1) böyük bacı, böyük qadın, qohumlar. 2) şəxs adı. [22. s. 464; 6]

Apa-Qədim və orta q türk dillərində apa ismi əsasən ana xətti üzrə böyük, yaşlı qohum adlarını bildirmişdir. «böyük bacı», «ana», «yaşlı qadın qohum», «xala»,

«bibi», «əcdad», «qohumlar», «rütbə», «yaşlı qadın» anlamında işlənmişdir. Müasir türk dillərində isə bu mənə variantları azalmışdır. Çox güman ki, türk dillərindəki abla «böyük bacı» sözü də b//p refleksinə əsasən apa sözü ilə eyni kökdəndir. Əski türk yazı qaynaqlarında APA TARQAN titulu olmuşdur. Türk dillərində apa//apak//api//afa//apay//opa fonovariantlarındadır. [31. s. 144]

8. Ortaq türkcə; **aqıt//akıt-** «axıtmaq, göndərmək, xaricə göndərmək; axın etmək, basqın etmək.

Qədim türkcə; *aqıt-* «göndərmək, axın etmək, əsgər göndərmək»;

DTS-Aqıt-(pobud oyanık) 1.zakvasit-fermantasiya etmək.

2.razdrajat-esebleşdirmək.3.oqorcit-kederlənmə.

4.ciddi sifət almaq. [87. s. 6]

Orxan–Yenisey abidəsi; aqıt-dağıtmaq, qovmaq, qalxmaq, qaldırmaq. [40. s. 345] *Mahmud Kaşğari;* *aqıt-* «su axıtmaq»-*tenqri akın akıttı-* «tanrı sel axıtdı».

Bəg akınçı akıttı- «Bəy axıncı (qoşun) göndərdi, ordu göndərdi».

akıtur-akıtmak. [23. s. 255]

Məmlük qıpçaq türkcəsi; ak-akmak//akıtmak-[70. s. 110]

Codecs Cumanicus; - ah-akmak(krş ak-). (a-tur.öz özenindən el üçün aha tutur)..

ak-akmak-(krş-ah) (a-ar.(tiri bulah andan agar), (amış.kesertkiçe sarı altun (akmış).) [55. s. 622]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ayıt-* «buraxmaq, açıb buraxmaq (bağlı heyvanları)» [105]

Qazax ədəbi dili; *ayıt-* «həll etmək, sərbəst buraxmaq» [60]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ayıt-* «həll etmək, açmaq, buraxmaq» [80: 82]

Akıt-akıtmaq. [66. s. 17]

9. Ortaq türkcə; *al-* «**almaq**»:

Qədim türkcə; *al-* «almaq, ələ keçirmək; evlənmək, evləndirmək (kişi üçün); qəbul etmək, dinləmək» anlamında işlənir

DTS-Qədim türk dilləri lüğəti; *al I-hiylə*.

Al II-al-açıq-qırmızı rəng

Al III-aşağı hissə.

Al-IV-hal.

Al-biclik, hiylə.

Al-al parça.

Al-götürmək, qəbul etmək. [87. s. 31-32]

Orxan-Yenisey abidələri; *al-* almaq, eşitmək, qulaq asmaq. [40. s. 346]

Mahmud Kaşğari; *al-* «almaq, toplamaq;

1) zəbt etmək, ələ keçirmək.

2) Alış-borclunu borcundan dolayı sorğuya çəkmə. alış-beriş = «bir haqqı almaq, bir haqqı vermək» [23. s. 132].

3) al–hiylə, fənd.

4) xanlara bayraq, dövlət adamlarının atlarına yehər örtüyüdüzdə dilən turuncu rəngdə bir qumaş. [23. s. 147]

Codex-Cumanikus; *al-*

1. Al-kırmızı.
2. «almaq; qəbul etmək; evlənmək» [55. s. 417].
al- kırmızı, al. (krş.CCI al). a (al savrı yançıgım).a
(al torham yay(ı)lı tüşer. [55. s. 622]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi; al-almak [70. s. 111-112];
Kıpçaq türkcəsi sözlüyü;
Al-soy, sop, ailə, sülalə
2).//almak.//
- 3). *can al-öldürmək.*
- 4) *destür al-izin almak.,*
- 5) *kayra al-geri almak.*
- 6) *öç al-intikam almak.*
- 7) *al-satın almak, alış veriş yapmak.* [66. s. 17]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız dili; *al-* «almaq, evlənmək» [105; 60]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *al-* «almaq» [80; 82].
Tahtaköpir rayonu dialekti; *al-* «o.t.e» [78]
Noqay dili; *al-* «o.t.e» [81]
Ağ Noqay dialekti olaraq *al-* «o.t.e». [77. 234]
Azərbaycan ədəbi dilində;

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti;

Azərbaycan türkcəsi sözlüyü;

- 1) al-qırmızı;
- 2) köhnəlmiş söz-hiyələ,məkr,yalan.
- 3) xurafata inanların təsəvvüründə xəyal. [2. s. 89].
[42. s. 29].

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində «qəsdən yayındırmaq», «başını tovlamaq», «yoldan çıxarmaq», «yalan danışmaq», «əslı olmayan bir şeyi doğru bir şey kimi göstərmək», «sözünün üstündə durmamaq», «xəyanət etmək», mənalarında aldatmaq sözü işlənir. Belə bir

qənaətə gəlirik ki, *aldatmaq* qədim türk dilində «yalan, hiylə, biclik, xəyanətkar» mənasında işlənən al sözü əsasında yaranmışdır. [7. s. 81]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

Radlov.V.V.; al-hiylə, kələk, biclik. [101. s. 349]

al-feil anlamında nəyisə almaq götürmək//.

2-ci anlamda isə al-qırmızı rəng. [1.s,18]

Al-;

1) parlaq, qırmızı, qıpqırmızı.

2) al-hiylə, məkr, təzvir.

3) al-ailə, nəsil, övlad. [22. s. 46]

Al-hiylə.

Çox zaman al-dil birləşməsi halında işlənir.-*Al-dilinən heylə söz alır.*

Bu söz eyni mənada ədəbi dilimizin əvvəlki dövrlərində də işlənmişdir.

Alinə vermişəm könül,

Ali çox alə düşməsin.(Nəsimi) [15. s. 303]

Al- «yalan», «hiylə» Qazax dialektlərində, Ağcabədi, Cəbrayıl,Füzuli şivələrində//

Bakı, Qarabağ dialektlərində də, «Kitabi Dədə-Qorqud» dastanlarında, Nəsimi yradıcılığında da eyni mənada işlədilmişdir. [7. s. 80-81].

Al- «hiyləgər», «yalançı mənasında» Qərbi Azərbaycan Basarkeçər şivələrində [48.s 204]

10. Ortaq türkcə; *at- «at»:*

Qədim türkcə; at- «at».

Qədim türkçənin Qədim Qırğız abidələrində; at-at

«o.t.e.»

DTS; at I-ad. (*Oğul qız atamaz atası atın-uşaqlar atalarını adlarıyla çağırmaq. Atın ataju qut qiv özin keltiseni seçdiyimə xoşbəxtlik özü gəldi.*)

At II-at.//at adğır-at ayğır.

At-atmaq, tullamaq.

At-döyüş. [87. s. 65-66]

Orxon-Yenisey abidələrində; at-at (heyvan). [40. s. 348]

Codex Cumanikus. At-binmə, yük çəkmə, taşıma və b.hizmətlərdə kullanılan, tek tırnaklı heyvan, at (lat.equus, edus CCII) (Atlu-ata binen, atlı kişi-süvari.atlan-ata binmək-(lat.miles.far.asvar.)) [55. s. 426-7].

At-2.binmə, yük çəkmə, taşıma və başqa hizmetlərdə kullanılan, tək tırnaklı, heyvan at (krş. CCI at);

at kösürüklə- «atın ayağını köstəkləmək» [55. s. 640]

Mahmud Kaşğari; at- (qalın əliflə) –kuş kanatın, ər atın= quş qanadı ilə,ər atı ilə «mənasında da işlədilmişdir. [23. s. 109].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; at- «o.t.e» [70; 104;]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü;

At-1) «*isim, lakap, ünvan*».

2) *tarğ at-şafak sökmək, sabah olmaq.*

3) *Burakmaq, salmaq, ok atmaq və. s.*

4).*at-fırlatmaq, atmaq.* [66. s. 23]

Kıpçaqca satırarası sözlük;

At-binek heyvanı. [50. s. 163]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; at- «at» [105; 58].

Qırğız dilinin cənub dialekti; at- «ayğır» «*alaşa*»,

Qırğız dilinin şimal dialekti; *at-* «tənbəl at». [63.170].
Isık-Köl dialektində; *at-* «kişilikdən qalan adam»
[69.135-136].

Pamir dialektində; *at-* «at» [73.359]

Qazax ədəbi dili; *at-* «sonsuzlaşdırılmış erkək at,
minik üçün istifadə edilən hər cür at» [97. Ic. 53]. [63. s.
114]

Qazax dilinin Muynak və Primor rayonları dialekti;
at- «ayğır» [65. 322].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *at-* «at» [80. 57: 83]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialektində; *at-*
«o.t.e» [78.322]

Noqay ədəbi dili; *at-* «at» [81.52]

Ağ Noqay dialektində; *at-* «o.t.e» [83.286]

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;

1. *at-is.* «qoşulan və minilən at. Ev heyvanı
anlamında»

2. *at-feil* anlamında nəyisə atmaq. 3) *is.şahmatda filə*
bərabər fiqur. [2. s. 156]

Alapaça-paçasının arası ağ kəhər və ya kürən at.

Azərbaycan dili dialektlərində;

Alaşa-Başı bağlı *bərk (at)*, dəliqanlı, coşğun adam),
tərs, yaman. Bu söz Radlov tərəfindən həmin və bir sıra
başqa mənələrdə qırğız, barabin, Qazan, tobol
dialektlərində də müşahidə edilmişdir. [15. s. 303]

Alapaça-Azərbaycan dilinin keçid şivələri olan
Ağdaş şivəsində «paçasının arası ağ at» mənasını bildirir.
[1. s. 20; 7. s. 37]

Bədöy- «sağlam, qaçağan, güclü at» *Qazax*
dialektlərində; *bədöy-qaçağan at Şahbuz, Göyçay*
şivəsində; *bədöv-Bakı, Ordubad dialektlərində.* [7. s. 87]

Bədo; «cins, yaxşı, güclü, dəli at» Quba dialektində.
[41. s. 232]

Dılqır-Naxçıvan dialektlərində-1) arıq, sısqqa tükü
tökülmüş at. [11. s. 35]

Yabı-axta at, yabı at. (Naxçıvan şivələrində)

Şılxor-3 illik erkək və dişi at balası. [11. s. 45, s. 124]

11. Ortaq türkcə-*aqsaq* «axsaq, topal, ayağı şikəst»:

Qədim türkcə, Qədim Uyğur dilində; axsaq «o.t.e».

DTS; Ağsak-topal. [87. s. 23]

Mahmud Kaşğari; aksaq- «o.t.e» [23].

Codex Cumanikus; ağsah- «aksak, topal «o.t.e» [59:
95; 55. s. 416]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Hayyan, ED; aqsaq-
«o.t.e». [70; 49; 104. axsa: k]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; Aksa-aksmak, //aksak//ak-
sah-topal, aksak. [66. s. 17]

Kıpçaqca satırası sözlük; Ahsak-Aksak, hafifçe
topallayan. [50. s. 156]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *aqsaq* «axsaq, topal» [105; 60]

Qazax ədəbi dili; *aqsaq* «o.t.e» [97: 65; 96]

Muynak və Primor rayonları dialekti; *aqsaq* «o.t.e».
[78. 319]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *aqsaq* «o.t.e» [80: 82]

Noqay ədəbi dili; *aksaq-axsaq* [81: 83]

Ağ Noqay dialekti, Əsl Noqay dialekti; *axsaq* «o.t.e»
[77. s. 236]

Azərbaycan ədəbi dilində;

axsaq-axsaq; [2]
axsaq-axsaq, topal [45]

12. Ortaq türkcə; **arpa-** «arpa»-**buğda:**

Qədim türkcə; *arpa-* «arpa»;

DTS;

Mahmud Kaşğari; *arpa-* «Arpa sözü bu məsələdə də işlənmişdir. Arpasız at aşumas, arkasız alp çərig sıyumas = arpasız at çöl aşmaz, arxasız alp qoşun basmaz»(arpasız at yoxuşu aşa bilməz, igidin arxası olmasa döyüş səfini yara bilməz). Bu sözlər hər bir işdə köməkləşmək tövsiyə olunur. [23. s. 183]

Codex Cumanikus; *arpa-* «arpa lat.ordenium 55b.» [55s.423; 59; 95]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi. Abu Hayyan; *ED: arpa,* [70; 49; 104.s 194]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *arpa* «arpa» [105] (dialekt),

Qırğız dilinin Batken rayonu dialekti, Suzak rayonu dialekti.Cerge-Tal ili dialekti, Isık-Köl dialekti; *arpa-* «o.t.e» [69. 121),

Pamir dialekti; *arpa-* «o.t.e» [73. 358]

Qazax dili; *arpa-* «arpa» [80. I, 47] [63. s. 113)

Qaraqalpaq ədəbi dili; *arpa-* «o.t.e» [82],

Qaraqalpaq dilinin Karaözek dialekti, Kegevü-Kuybişev dialektində; *arpa-* «o.t.e» [78. 321]

Noqay ədəbi dili; *arpa-* «o.t.e» [81]

Qara Noqay dialektində; *arpa-* «o.t.e» [77]

Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;

Arpa-1) is.yazlıq taxıl bitkisi.

2) qızıldan ya gümüşdən hazırlanmış, formaca arpa dəninə bənzəyən, lakin həcmcə ondan böyük olan zərgərlik məmulatı. [2. s. 138]. [42. s. 53]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

arpa-buğda.1) (Tabasaran)-göy qurşağı.

2) *arpa-buğda (Qazax, Şəmkir) növbə ilə oğlan və ya qız doğmaq.* [1. s. 26]

Şeşəri-(Naxçıvan şivələrində).yazlıq arpa. [11. s. 120]

13. Ortaq türkcə; **arqa- «arxa, geri, arxa tərəf»:**

Qədim türkcə; *arqa-* «arxa, geri».

DTS; arqa I-kürək. arqa II-kütlə, qrup. Arqa-axtarmaq.

Arqa-qarğa-arka. [87. s. 53-54]

Orxan-Yenisey abidələrində; arka-arxa. [40. s. 347]

Mahmud Kaşğari; *arqa* «arxa, kürək;

2) «çətin anlarda kömək edən, arxa çıxan adam». (Arkasız ər çərig siyumas= arxasız ər düşməni basa bilməz). [23. s. 186]

Codeks Cumanikus; arka- «arka, sırt. [55. s. 423].

art-arka, art (krş CCIart) (avzum artına sohup uyur) [55. s. 637]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Hayyan, ED; arka- «arxa; sırt, arkalanmaq, güvənmək» [70. s. 115] [49; 104].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *arqa* «arxa, arxa tərəf, geri» [105.67] [63. s. 169]

Cənubi Qırğız dialekti; , «Qırğızıstanın şimal sərhədləri; Isık-Köl dialekti, Çüy, Tiyan Şan, Talas tərəflər və bu bölgələrdə yaşayan xalqlar»; *arga-* «o.t.e» [60. 116]

Pamir dialekti; *arxa* «arxa» [73. 358]

Qazax ədəbi dili; *arqa* «canlıların arxa tərəfi, kürəyi, arxa, geri, arxa tərəf» [65. I, 46],

Qazax dilinin Karaözek dialekti; *arxa* «arxa, kürək» [61; 62]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *arqa* «arxa, kürək, geri; şimal» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu dialekti; *arqa* «kürək, arxa», Karaözek dialekti, Çimbay dialekti, Koñrat-Şomanay *arqa*, *qara* «şimal», Kegeyli-Kuybişev dialekti, arxa «şimal» [78.321-322: 79]

Noqay ədəbi dili; *arqa* «arxa, geri, kürək» [81; 83]

Ağ Noqay dialekti; *arqa* «arxa, geri; bel sümüyü» [77].

Azərbaycan ədəbi dilində;

Arxa-bel.

Arha-bel, arxa, arxa çevirmək. [42. s. 50]

14. Ortaq türkcə; *arba-* «*sehr etmək, cadu etmək, əfsunlamaq*».

Mahmud Kaşğari; *arva*-arwadı- «cadu etmək, tərifləmək»

(*kam arvaş arvadı*. =qam şaman, kahin əfsun əfsunladı) (arwar, arwamak).

[23. s. 283; 308]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *arba-* «cadu etmək, əfsunlamaq»
[105; 99]

Qazax ədəbi dili; *arba-* «aldatmaq, tələyə salmaq»
[65.I 45] [63 s. 113]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *arba-* «əfsunlamaq, cadu etmək; aldatmaq» [80; 82]

Azərbaycan dilinin dialektlərindən;

arba-(Cəbrayıl, İmişli)-bərabər. İkisi də arba gəldilər. [1. s. 25].

Arba-bərabər.-İkisi də arba gəldi. [15. s. 305]

15.Ortaq türkcə; **ayuz-** «**məməli heyvanların doğuşdan sonrakı ilk südü, ağız**»:

DTS; ağız- «o.t.e» [87. s. 21]

Mahmud Kaşğari; *ayuj* «doğmuş heyvanların ilk südü», ağıy//oğuj//ağuz. [23. s. 98, s. 127]

Codexs Cumanicus; ağız-ağız (krş.avuz, CCI ağız).(kaçan kişi kensi ağızı bilə yazuhun aytsa).(ana yakşırahtur ilan alsa kensi ağız(ı)na.) [55. s. 621]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; ağız- «o.t.e.» [59. s. 365]

Besim Atalay; *aguji//ağuz* (memeli heyvanların doğan zaman verdiyi süt) forma və mənalarında işləndiyini qeyd etmişdir. [27. s. 74]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğızm ədəbi dili; *u:* z «doğmuş heyvanların ilk südü» [105. S 810]

Qazax ədəbi dili; *uız//uwuz* «ilk süd; çox gənc, körpə»
[65.II.409]

Qaraqalpaq dili; *uwuz-* «o.t.e» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *uwız-* «o.t.e» [81; 83].

Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərində.

Azərbaycan türkcəsi sözlüyü; Ağuz-sütündən faydalanılan hayvanların doğurduq-arındakı ilk süt. [42 s. 58]

A.Axundov əksər türk dillərində eyni mənada işlənən ağız (avız) sözünün tarixəi etimoloji təhlilini vermişdir. Müəllif sözdəki -z,-ız ünsürünü qədim çütlük kəmiyyətinin əlaməti hesab etmişdir. [7]

Azərbaycan dili dialektlərində bu söz iki formada; ağız-(Ağdam, Qax, Şəki, Zaqatala, Zərdab)

1) qaramalın doğandan sonrakı ilk südü.

2) (Zaqatala, Şəki).-yeni doğan qaramalın ilk südündən bişirilən yemək. [1. s. 15]

Ağız-pendirə bənzər yemək adıdır. [17. s. 17; 20. s. 81;]

Quba dialekti; aguz-pendirə bənzər yemək. [41. s. 227-28]

Ağız//ağuz-yeni doğmuş heyvandan sağılan ilk südü inəgin ağzınan-ılx (ilk) südündən bulama, sonrasına kətəməz pişiririx. Azərbaycan dili dialekt və şivələrində bu söz ağuz (Quba), ağruz (Əli Bayramlı) formalarında qeydə alınmışdır.. [19. s. 74]

Ağuz-qaramal və davar doğan kimi birinci 2-3 gün ərzində sağılan süd.

(molozivo). Doğuşdan sonra iki-üç gün müddətində sağılan südə deyilir.

Cəhə-heyvanın ilk südü. [11. s. 7, s. 116]

16. Ortaq türkcə; *altı*- «**altı**».

Qədim türkcə; *altı*- «altı «-altı»//

Orxan-Yenisey; altı-altı (say). [40. s. 346]

Qədim Qırğız dili; altı-altı//

Məmlük qıpçaq dilində, Abu Həyyan, ED.; altı-ortağ türkcədə olduğu kimi eyni anlamda altı. [70,130; 49; 104]

Mahmud Kaşğari; altı-ortağ türkcəylə eynidi. [23]

Codex Cumanikus; altı-altı (sayı) (a.ana bolğay altı yıl boşak). [95; 55. s. 626] **Kıpçaq türkcəsi sözlüyündə;** altı-say. [52. s. 18].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *altı-* «altı» [105,s.52]

Qazax ədəbi dilində; *altı-* «o.t.eyni» [65. s. 35]

Qaraqalpaq ədəbi dilində; *altı-* «altı» [80. s. 40: 82]

Qaraqalpaq ədəbi dilində və qaraqalpaq dilinin dialektlərində; Taxtəhp və Xocəli dialektlərində *altı-*«o.t.eyni» [78. s. 320]

Noqay ədəbi dilində Noqay və Aq Noqay dialekti; *altı-* «o.t.eyni altı»; [81. s. 39; 77. s. 235]

Azərbaycan ədəbi dilində;

say anlamında rəqəm 1. altı-altı.

2. Bir də hər hansı bir şeyin alt tərəfi.

17. Ortaq türkcə; **Ata-** «ata, soy, cət»

Qədim türkcə; *ata-* «ata»;

DTS; Ata-ata valideyn. [87.s/66]

Orxan-Yenisey; 1.ata-ata, vəzir, tərbiyəçi.
2.adlandırmaq, ad vermək. [40. s. 348]

Codex Cumanikus; Ata-baba-ulu ata.(CCII) [55. s. 427].

ata-baba.(krş.CCI.ata).(a-sı. Ol atası.) Ata-Tanrı.
(krş.**Ata Tenqri,Tenqri Ata.**) (atalıh-üvey baba, manevi
baba.; atasız-babasız.(ave kız,kindən atasız kurtley tu(v)
up bey(i)miz Yesus). [55. s. 641]

Mahmud Kaşğari; ata-ata.

2) ata sağun = «həkim təbib» [23. s. 151]

Məmlük Türkcəsi, Abu Hayyan, ED; ata//baba//pey-
ğəbərdə insan oğlunun babası. [70: 49; 104]

Kıpçaqca satırarası sözlük; ata-; ata, baba. [50. s.
164]; [50. s. 114]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ata* «baba, ata, ced» [105. s. 77].
[69. s. 139].

Qazax ədəbi dili; *ata* «o.t.dilində». [65. I.c. s. 53].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ata* «o.t.d.eyni», [82. s. 58]

Qaraqalpaq dilinin dialektlərindən//Taxtakp rayonu
dialekti *ata-* «o.t.y.dilində» [78. s. 322]

Noqay ədəbi dili; *ata-* «o.t. e»

Noqay dilinin dialektlərində; //Ağ Noqay dia-
lekti//Əsl Noqay dialekti; atay «o.t.e». [81; 83. s. 52].

Azərbaycan ədəbi dilində;

ata//dədə. «o.t.e».1) övladı olan kişi. [2. s. 156] [42.
s. 61]

Sevortyan; *ata-dədə.* [103. s. 200]

18. Ortaq türkcə; ***a: qa//a: ka*** «***böyük qardaş, ağabəy***».

DTS; *ağa-qohumlar.*(*bas ağalarım mon-böyük, yaşlı qohumlar*) [87s.4]

Ağam-ağam bitiş.budda metnlərində.

Aqa-böyük qardaş. [87. s. 16-17; 48]

Codecs Cumanicus; aga-ağa, ağabəy. Ananınq ağası. [55. s. 620]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; ağa- «böyük qardaş, ağabəy, əmi, yaşlı qohum (oğlan tərəfindən).

Güney Qırğız dialektində äke//aya//ake <böyük ata + ke). [91].

Qırğız dilinin dialektlərində Özgön dialekti aya-//el ayası «xalq arasında ən irəli gedən adam, öndər» [61; 62: 20: 69](aqa-[63. s. 167]

Qazax ədəbi dili; ağa- «o.t. eyni». [65. Ic. s. 18]

Qaraqalpaq ədəbi dili; aya- «o.t. eyni» [80: 82].

Qaraqalpaq dilinin//Taxtaqopir, Koñırat-Şomanay dialektlərində; aya- «o.t.e». [78. s. 318]

Noqay ədəbi dili; ağa- «o.t.eyni» [81: 83]

Noqay dilinin dialektlərində; Əsl Noqay; ağa//aqa- «o.t. eyni» [77. s. 233].

Azərbaycan ədəbi dili;

ağa- «o.t.e»

Ağa-Türk dillərinin terminalogiyasında bu söz özünəməxsus yer tutur. Bu isim tarixən «yüksəlmək, qalxmaq, böyümək mənasında olan ağ-//-ak-//aq feili ilə-a şəkilçisinin birləşməsindən yarandığı ehtimal edilir. [bax; 31. s. 275-290]

Ağa-böyük qardaş; aka, aka ini-böyük kiçik qardaşlar. [22s. 458]

19. Ortaq türkcə; **alqın-** «*tükənmək, bitmək*»;
Qədim türkcə; *alqın//alqan-* «*azalmaq, tükənmək, bitmək, məhv olmaq*».

Orxan-Yenisey; *alkın (alkun)-zəifləmək, azalmaq, əldən düşmək, ölmək*. [40. s. 346].

Mahmud Kaşğari; *alqın-* «*məhv olmaq, yox olmaq, ölmək* [23]

ED; *Alqın-tükənmək, bitmək* [82]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *alqın-* «*nəfəsi tutulmaq, irəli atılmaq, qeyrətlə hücum etmək, irəli hərəkət etmək üçün hazırlaşmaq*» [105: 69; 60]

Qazax ədəbi dili; *alqın-* «*nəfəs almamaq, tıxanmaq*» [65. Ic. s. 35]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *alqın-* «*irəli atılmaq, nəfəsi kəsilmək, hirslənmək, öfkələnmək*» [80: 82]

Azərbaycan ədəbi dili;

Şimal ləhcəsində-*alqın-nədənsə, hansısa sözdən tutulmuş insan anlamında*. (S.K).

20. Ortaq türkcə; **ay-** «*çıxmaq, yuxarı çıxmaq, yüksəlmək*».

Qədim türkcə; *ay-* «*dırmanmaq, yüksəlmək, çıxmaq, qalxmaq*».

DTS; *ay-qalxmaq*. (*bültü aydı-bulud qalxdı*).

Ay-ilin aylar; //və planet ay.

Ay-narını rəngdə qumaş-parça.

Ay-sluqa-xidmətçi

Ay-demək, söyləmək [87. s. 16, s. 24-25]

Orxan-Yenisey; ay-1.ay (planet) ay.

2.ay-demək, söyləmək, danışmaq. [40. s. 346]

Mahmud Kaşğari; ay-ilin on ikidə biri; ay, qəmər.

2) ay bitigi-əsgərlərin adlarının və azuqələrinin qeydiyyat dəftəri.

3) turuncu rəngdə bir qumaş, parça. [23. s. 113]

Codex Cumanikus; ay-

1) hey, ey-səslənmə;

2. Ay- «göy cismi ay», (CCII) (7. s. 427). ay-1. Dünyanın uydusu olan gök cismi ay. (ay altından elçi keliy(i)r altun bırıqı t(arta) keliy(i)r. (krş. CCI ay). 2. yılın on iki bölümündən hər biri, ay.(bu karavnı saa berdi, toqus ay kim sende kondı) [55. s. 644]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; ay. // «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk», ED; ay- «dırmanmaq, çıxmaq, yüksəlmək, qabarmaq». [70. s. 121; 49; 104; 95]

Kıpçaqca satırarası sözlük; Ay-1) ay, hilal.

2) otuz günlük zaman.

3) demək, söyləmək, anlatmaq, okumak.

4) kəsmək, ayırmaq, salı vermək. [50. s. 165].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; o: «bir yana sarkmaq, ağmaq».

[105]

Qazax ədəbi dili; aw- «bir yana doğru yatmaq, eyilmək, düz duran bir şeyin yıxılması, yuxarıdan aşağıya sürətlə axmaq, bəlli bir ölçünü aşmaq, keçmək». [651c. s. 57]

Qaraqalpaq ədəbi dili; aw- «o.t.e». [80].

Qaraqalpaq dilinin//Taxtaqopir dialekti, //Çimbay, Koñırat-Şomanay dialektində; aw «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili; -aw «o.t.e» [81]

Ag Noqay dialektində-aw «o.t.e». [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

Ay-təqvim (30 günlük)

Ay-ay, ay tenqri-ay tanrı, uyğur təqvimindəki aylar; aram ay, çakşapat ay, ikinci ay, oğlak ay, uluğ oğlak ay. [22. s. 460]

B.b

21. Ortaq türkcə; *bas-* «**basmaq, sıxışdırmaq, qəflətən basqın etmək**»

Qədim türkcə; bas- «**basmaq, basdırmaq, qəflətən hücum etmək, hücum, basqın etmək**».

DTS; Bas-əzmək, basmaq. [87. s. 85-86]

Orxan–Yenisey; bas-basmaq, məğlub etmək.//basıt-basqın etmək; //basın-basılmaq, məğlub olmaq. [40. s. 352]

Mahmud Kaşğari; *bas-anı burt basdı*= *onu kabus qarabasma basdı*. [23. s. 39]

Codex Cumanikus; *bas-* «**basmaq** «. (b-ıp.burulıp turğan ılannı basıp yançtı.).(b-kanım(olturğanım oba yer,baskanım bağır çanak). [59; 95; 55. s. 653]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *bas-basmak* «o.t.e» [70. s. 126. Bas]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; Bas-basmak-əzmək,

2)-basmak-ağırlaşdırmaq,

3)-basmak-sıkmak. [66. s. 29].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *bas-* «**basmaq, təzyiq etmək, sıxışdırmaq; basıb getmək, addım atmaq**» [105]

Qırğız dilinin dialektlərindən Pamir dialekti; *bas-*

«basmaq, basqın etmək» [73.363]

Qazax ədəbi dili; *bas* «getməyə başlamaq, ayaqlanmaq, addım atmaq; basmaq, bir şeyin üzərinə təzyiq etmək» [65.I, 96]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *bas-* «basmaq, basdırmaq, təzyiq etmək, əzmək» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin dialektlərindən Çimbay və Kegeyli-Kuybişev dialekti, Tahtaköpir rayonu dialekti; *bas-* «o.t.e» [78. 326]

Noqay ədəbi dili; *bas-* «basmaq, bir addım atmaq» [81; `101; 83]

Noqay dilinin dialektlərindən Ağ Noqay, Qara Noqay dialekti; *bas-* «o.t.e» [77]

Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;

bas-nəyisə sıxmaq, basmaq.

bas-1) musiqi aləti-ən bəm kişi səsi.

2) *Çoxsəsli musiqi əsərinin ən alçaq səslə ifa edilən hissəsi.*

3) *ən aşağı registrdə səslənən musiqi alətləri. [2. s. 225]*

22. Ortaq türkcə; *balçiq-* «zığ, sulu palçiq, palçiq».

DTS; *balçiq-palçiq, zığ*. [87. s. 80]

Mahmud Kaşğari; *balçiq-* «sulu palçiq, palçiq». [23. s. 282]

Codex Cumanikus; *balçuk-* «çamur, balçık». [59; 95; 55 s. 432].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Hayyan, ED; *baîçiq//palçiq çamur*. (qıpçaq). [73. s. 125; 49; 104.333]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; *balçık//balçuk-küllü çamur*,

balçık. [66. s. 28]

Kıpçaqça satlırarası sözlük; balçık-balçık, çamur.
[50. s. 170]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *balçıq*- «zığ, sulu palçıq, palçıq»:
[105; 60]

Qırğız dilinin Batken rayonu və Çayırçı dialekti;
bal(ts)ıq «o.t.e» [69]

Qazax ədəbi dili; *balşıq*- «o.t.e» [65. I.90]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *balşıq*- «o.t.e» [56. 83]

Noqay ədəbi dili; *balşıq*- «o.t.e» [81. 69].

Noqay dilinin dialektlərində Ağ Noqay dialekti, Əsl
Noqay dialekti; *halşıq* «zığ, sulu palçıq, palçıq». [77. 237]
[20. s. 56]

Azərbaycan ədəbi dilində;

balçıq/palçıq- «o.t.e».

Azərbaycan dili dialektlərində;

Löhmə/lehə; duru palçıq. [11. s. 60]

23. Ortaq türkcə: ***boyın, bon-*** «boyun».

Qədim türkcə; *boyın, boyn-* «boyun».

DTS; Boyun-boyun. [87. s. 112]

Mahmud Kaşğari; *boyın-insanın boynu*. [25. s. 166]

Codex Cumanikus; *boyın-boyun*. [95].

boy-1) vücut, bedən.(krş. CCII boy).

2) kişi, insan. [7. s. 448]. boyun-boyun (krş. CCI
boyun). (dağı bağladılar, dağı yanqasına, boynuna/urdular). [55. s. 672]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *boyun-* «o.t.e» [70. s. 145,
boyun]

Kıpçaq türkçəsi sözlüyü; Boyun-boyun, boyunbağı-gerdanlık və s. [66. s. 37]

Kıpçaqca satırarası sözlük; Boyun-boyun, boyun egemek, itaet etmık. [50. s. 172]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *moyun-* «boyun» [105].

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *moyun-* «o.t.e» [73]

Qırğız dilinin Za: min rayonu dialekti; *boyun-*o.t.e. [60]

Qazax ədəbi dili; *moyın-*o.t.e. [65.II, 144]

Qazax dilinin Barköl dialekti; *moyın-*o.t.e. [65.157; 75],

Qazax Əfqanıstan dialekti; *moyın, moyuntunıq* «boyunduruq» [97. s. 651]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *moyın-* «o.t.e» [80. 462],

Qaraqalpaq dilinin Koñırat-Şomanay; *moyın//Tah-takp* rayonu dialekti-*moyun*, Qaraqalpaq Törtkül rayonu dialekti; *boyın-* «o.t.e» [78. s. 370-329]

Noqay ədəbi dili; *moyın-* «o.t.e» [81; 83],

Noqay dilinin dialektlərindən Ağ Noqay dialekti; *moyın-boyun*, Qara Noqay-*moyun-* «o.t.e» [77. 255]

Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;

boyun-1) başın bədənə birləşən hissəsi

2) Paltarın boğazı dövrələyən hissəsi.

3) Arabaya və ya kotana qoşulan cüt heyvan (öküz, kəl).

4) Bir şeyin boyuna oxşayan hissəsi.

5) Dağın, qayanın, və. s.-nin təpəsi ilə döşü arasındakı hissə.

6) Yerlik halında: boyunda, boynumda-üzərində, öhdəsində, öhdəmdə və. s. Boynu gəlmək-boyunduruqda boyun ətinin bişməcə olması. Boynuna atılmaq, boynuna

qoymaq, boynuna çəkmək, boyun əymək, boyun olmaq. [2. s. 342-343]. [42. s. 148-149].

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

boyun-1)(Ağdam, Bərdə, Qazax, Şəmkir, Şuşa)-araba və kotan qoşulan cüt öküz.

2) (*Kürdəmir*).-bir cüt öküzlə bir gün ərzində şumalamaq mümkün olan torpaq sahəsi. [1. s. 62].

Boyun-boyun [29. s. 148].

Boyun-boyun. [22. s. 476]

24. Ortaq türkcə; **bodü- «boyamaq».**

Mahmud Kaşğari; bodhu- «boyamaq» [23. s. 40]

Codex Cumanikus; boya-renk, boya; boya-boyamak; boyaçı-boyacı; boyow–boya, rənk; [55. s. 448]; [59; 95]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Həyyan, ED-boya-boyamaq «o.t.e» [70; 49; 104.s 300]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *boyo-* «boyamaq» [105. 138]. (dialekt),

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *boyoçuluk* «boyaçılıq» [73.]

Qazax ədəbi dili; *boya-* «boyamaq» [65. I. 121].

Qazax dilinin Əfqanıstan dialekti; *boya-* «o.t.e»-[56. 596]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *boya-* «o.t.e» [80; 82, (dialekt),

Qaraqalpaq dilinin Karaözək və Hoceli dialekti; *boya-* «o.t.e» [82. 329]

Noqay ədəbi dili; *boya-* «o.t.e» [81. 85]

Azərbaycan ədəbi dilində;
boya-boyamak «o.t.e»

25. Ortaq türkcə; **boz-** «**boz, kül rəngi**»
Qədim türkcə; *boz, boz at, boz bulıt.*
DTS; Boz I-Boz rəng, //bozlamaq-hayqırmaq,
qışqırmaq, aqlamaq. [87. s. 115-16]
Orxan-Yenisey; boz-boz rəng. [40. s. 351]
Mahmud Kaşğari; *boz-* «o.t.e» [23. s. 40]
Codex Cumanikus; *bozak-* «boz, kül rəngi». [95; 55.
s. 448]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; *boz-* «o.t.e» [70.;
104. 388]
Kıpçaqça satırarası sözlük. *Boz-bozmaq, yıkmak,
geçersiz duruma getirmək,*
2) *açmaq, bağlı bir şeyi ayırmaq.* [50. s.182]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *boz* «açıq kül rəngi, əl dəyməmiş
torpaq» [105],
Şimali (Tündük) Qırğız dialektləri; *boz* «boz, qurşun
rəngi» «[60]
Qırğız dilinin Pamir və dialekti; *boz-* «ağ» [73]
//Özgön rayonu dialekti; *boz* «ayran, süd» [69.346]
Qazax ədəbi dili; *boz-* «boz, açıq kül rəngi» «[65.
116]. [63. s. 119].
Qazax dilinin Taşavız dialekti; *boz cüregi-* «qarğıdalı
növü» [75; 46: 102]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *boz* «boz» [80; 82]
Qaraqalpaq dilinin Muynak-Primor və Çimbay
dialekti; *boz-* «o.t.e» [78. 329]

Noqay ədəbi dili; *boz* «o.t.e» [81. 83]

Noqay dilinin Əsl Noqay dialekti; *boz-* «o.t.e» [77. 238].

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;

boz-sif. 1) *kül rəngli, qara rəngli ağ rəngin qarışmasından alınan rəng.*

2) *tutqun, dumanlı, çiskin.*

3) *bitkisiz, çılpaq.*

4) *utanmaz, həyasız, sərt, qaba danışan boz adam.*

5) *boz sifət göstərmək. [2. s. 344]*

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

boz-1) (Gəncə, İmişli, Yevlax)-dişi qırqovul.

2) *(Bərdə, Qarakilsə, Şuşa)-dəri xəstəliyi adı.*

3) *(Bakı, Səlyan)-həyasız.*

4) *(Xanlar)-naxışsız, saya corab. [1. s. 62]*

Boz-(isim) Dəmirova oxşar dəri xəstəliyi, keçəllik.

Heyvanlarla təmasından uşağın da üzünə boz düşmüşdü.
[44. s. 25]

Bozlamaq-ağla [bax.7. s. 88-89]

26. Ortaq türkcə; ***buqa-*** «**buğa, öküz**».

Qədim türkcə; *buqa-* «buğa, öküz».

DTS; böka-boğa.

Buqa I-buğa, Buğa II-ara buğa. [87. s. 117. s. 125]

Orxan-Yenisey; buka-buğa, öküz. [40. s. 352]

Mahmud Kaşğari; *buqa-1)* Hindistandan gətirilən bir dərman.

2) Bunun sarısına sarığ buğa, bozuna da boz buğa deyilir. [24.114. 25. s. 212]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; boğa-
(*lat.torus, Far.gavsala,*)

boga-boğa (krş.CCI boğa) [59. 312. Buka [55. s. 444]. [55. s. 674]]

Kıpçaq Türkcəsi sözlüğü; Buğa-1) *boğa, erkek, tohumluk hayvan.boğa.2) Yular-*. [66. s. 38]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *buqa-* «cöngə, öküz, damazlıq öküz» [105.156]

Qırğız dilinin Çüy dialekti; *buqa* «tapançanı atəş açmasını təmin edən dəmir» [60]

İçkilik dialekti, Pamir dialekti, Cerge-Tal dialekti; *buqa* «oyun adı»;

Batken rayonu dialekti; *boz buqa* «bitki adı»; Şimali (Tündük) Qırğız dialektləri; *ket buqa* «bir küy, xalq musiqisi adı» [73.388-389;]

Qazax ədəbi dili; *buqa-* «*o.t.e*» [48.1c.s 130].

Qazax dilinin dialektlərində; Bugav, buğı, bukı- «*o.t.e*» [46. s. 119]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *buya-* «*o.t.e*» [17; 19]

Qaraqalpaq dilinin Karaözek dialekti; *buğa-* «*o.t.e*» [15]

Noqay ədəbi dili; *buğa-* «*o.t.e*» [18. 88]

Noqay dilinin Əsl Noqay dialekti; *buyağ-* «*o.t.e*» [14. 239]

Azərbaycan ədəbi dili;

buğa-is.hələ burulmamış və işə qoşulmamış döllük heyvan (qaramal);

kələ. [9. s. 354]. [76. s. 153]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

buğa-(Göyçay)-üç-dörd illik tut ağacı.

Buğaçiçəyi-(Kəlbəcər)-ağ rəngli,hündür yabanı bitki

adı. [1. s. 65].

Boğa- 1) buğa,

2) şəxs adı,

3) totem adı. [22. s. 473]

Yazabuğa/Yazbuöğa–növbəti yazda buğa həddinə çataçaq ikiillik erkek qaramal. [19. s. 21]

27.Ortaq türkcə; **buğra-** «**erkək dövə**».

Qədim türkcə; *buğra-* «damazlıq dövə».

DTS; Boğra//buğra.

Buğra I-erkək dövə, Dövə baxan, dövə saxlayan.

Buğra II-Buğra qara Xaqan-

Buğra-kəsmək. [87. s. 110. s. 120]

Mahmud Kaşğari; Buğra xan//*buğra-* «*o.t.e*» [23. s. 143]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu Hayyan, ED; «Ərəb dövələrində-*Bactrian* adı verilən dövələrin artırılması üçün istifadə edilən cüt hörgüçlü damazlıq dövə» [70; .49; 104.317-318, buğra:]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Buğra-erkek dövə. [50. s. 186]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *bu: ra-* «dövə aygır» [105.164],

Qırğız dilinin Cerge-Tal dialekti; *buwra* «*o.t.e*»- [69.383; 60],

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *bu: ra-* «*o.t.e*» [101.368]

Cənubi Qırğız dialekti; *buyra-* «*o.t.e*» [69. s. 267; 73]

Qazax ədəbi dili; *buwra-* «*o.t.e*» [61; 62; 65.127],

Qazax dilinin Barköl dialekti; *buyra* [56. 136);

Qaraqalpaq ədəbi dili; *buwra-* «*o.t.e*» [80.125].
Qaraqalpaq dilinin Karaöz dialektində; *bura-o.t.e.*;
Konırat-Şomanay dialektində isə; *buwra-* «*o.t.e*»
[78.330]

28.Ortaq türkcə; *buñ-* «*kədər, dərd, üzüntü, çətinlik, yoxluq*».

Qədim türkcə; *buñ, muñ* «*çətinlik, kədər*».

DTS; Bunq-qəm, kədər, qayğ, üzüntü,çətinlik. [87.
s. 124]

Orxon-Yenisey; bun-(bunu)-qəm, kədər, dərd, çətinlik. [40. s. 353]

Mahmud Kaşğari; *muñ-* «*o.t.e*» [23. s. 347.*buñ*]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *muñ* «*kədər, can sıxıntısı*» [105. s.
538]

Qazax ədəbi dili; *muñ* «*qayğ, kədər*» [65. II. 150],

Qazax Əfqanıstan dialekti; *mun-* «*o.t.e*» [56.s 652]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *muñ-* «*o.t.e*» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Konırat-Şomanay dialektində;
muñ- «*o.t.e*» [78. s. 370]

Noqay ədəbi dili; *muñ-* «*o.t.e*» [83. s. 227]

Noqay dilinin əsl Noqay dialektində; *muñ+a-*
«*kədərlənmək*» [81. s. 255]

29.Ortaq türkcə; *beg-* «bir boyun ya da qəbilənin başçısı, bəy;

ikinci dərəcədə, birinin əmri altında, tabe olan xalq hakimi; İnzibati məmur»:

Qədim türkcə; *beg* «bəy».

Qədim Qırğız yazı dili; *beg-* «*o.t.e*»

DTS; *beg-bəy, idarəçi, knyaz.* [87. s. 91-92]

Orxan-Yenisey; *bək (bek)-bəy.* [40. s. 350]

Mahmud Kaşğari; *beg-* «bəy, lider, prezident; ər, həyat yoldaşı» [25]

Codex Cumanikus; *bey//beg-* «şahzadə, soylu kimsə», *bey, biy* «bəy, lider, prezident-be: g-əmir) [59; 95. 322].

bey-.1.bey, əmir.(krş. *Beg, CCII bey*).

2. Mal sahibi, efəndi, soylu. [55. s. 439-40].

Bey-Rab.(krş. *Bey Tenqeri, Bey Tenqri, CCI bey*).

Bey Tenqeri, Bey Tenqri. (başə inanır–men tırgızgiçi *Bey, Arı Tınga*).(b-imiz.Kimden atasız kurtley tu(v)up *Bey(i)miz Yesus*).. (*Beyim Tenqeri, benim tınım*.) (*sen tın atam, Bey Tenqeri erki bilə benim yazukımdan boşatkıl*).

Beyginə-Rab, sevgili *Rab.beylik*–yüçə, yüksək. [55. s. 658-59].

Kıpçakça satırarası sğzlük;

bek-bəy. [50. s.117].

Beg-bey, əfəndi, emir. [50. s. 172]

Kıpçaq türkcəsi sözlüğü; *Beg-bey, reis, efəndi,* soylu. [66. s. 31]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *biy-* «xalq hakimi, bəy, *coro* oyununu idarə edən» [105. 133]

Qazax ədəbi dili; *biy-* «hakim; bəy; söz ustası, çeçen; hökmü keçən» [65. 93];

Qaraqalpaq ədəbi dili; *biy* «bəy, bir boy, ya da qəbilənin başçısı» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *biy*-bəy [78. 328]

Noqay ədəbi dili; *biy*- «*o.t.e*» [81; 83]

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *biy*- «*o.t.e*» [77].

Azərbaycan ədəbi dilində;

bəy-ele ortaqlükrcəylə eyni.

Azərbaycan dilinin Şimal ləhcəsindən Qax-Zaqatala dialektində; *bey-ilahi qüvvə anlamında. Gece uşaqa beyler toxunutdu. (S.K)*

30. Ortaqlükrcə; ***belgə***- «*bəlgə, işarət, nişan, nişanə*»;

Qədim türkçə; *belgü*- «ortaqlükrcəylə eyni»

DTS; *belgə*-nişan [87.s93]

Orxan-Yenisey; *belgü*-nişan, nişanə, bəlgə. [40. s. 349]

Mahmud Kaşğari; *belgü* «*o t.e*»; [23]

Məmlük Qıpçaqlükrcəsi, Abu Hayyan, ED; *belgü*- «*bəlgə, aşkar, bariz, gözə çarpan*» [70; 49: 104]

Müasir Qıpçaqlükrcə qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *belgi*- «*işarət, damğa, əlamət*» [105. s. 127]

Qazax ədəbi dilində; *belgi*- «*o.t e.*» [65. I. c s. 109] [65. s. 117]

Qazax dilinin Əfqanıstan dialekti; *belgi*- «*o.t.eyni*». [56]

Qaraqalpaqlükrcə ədəbi dilində; *belgi*- «*o.t.eyni*» [80. s. 99]

Qaraqalpaq dilinin Karaöz dialektində isə yenə eyni mənada; *bəlgə-o.t.e* [78. s. 327]

Noqay ədəbi dili; *belgi-* «o.t e» [81. s. 76]

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *belgili-* «bilinən, bəlli» [77. s. 237]

Azərbaycan ədəbi dilində.

Bəlgə-1) Halk arasındakı adete görə söz kesilən kızı damat adayının evi tərəfindən yollanan yüzük, baş örtüsü v. s.

2) mah. Tarlaların sınırını göstərən işarət.

3) m's. Bahane, səbəb, dəlil.

4) mah. Kavka edərkən kolasarılan şeylər. [42.s115]

Azərbaycan dilinin dialektlərində.

Bəlgə-nişan günü oğlan evi tərəfindən qız evinə aparılan xonçalar.(Şimal d.)

31.Ortaq türkcə; *bögrek-* «böyrək//böbrek.»

DTS; Bür-(poçka)-böyrək [87. s. 132]

Məmlük Qıpçaqcasında, Abu Hayyan, ED; *bügrek* «*böyrək//büğrək//bürek//bü: rek*» [1: 104; 70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *böyrök-* «böbrək» [105. s. 150].

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *böyrök* «o.t. eyni». [69s.372]

Qazax ədəbi dili; *büyrek-* «o.t.eyni « [65. I.c. s. 136]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *büyrek-* «o.t.eyni.» [80. s. 126]

Noqay ədəbi dili; *büyrek* «o.t.e». [83. s. 91]

Noqay dilinin qara Noqay dialekti; *büyrök-* «o.t.e». [77. s. 239].

Azərbaycan ədəbi dilində;

böyrək- «o.t.e.»1) (anat) insan və heyvanlarda sidik ifraz edən bədən üzvü. [2. s. 348]

32. Ortaq türkcə; *ba: qa; qurbağa, tısbağa (daş və buynuz kəlimələri özündən əvvəl gəlirsə)*

Qədim türkcə; *müyyüz baqa-* «tısbağa».

DTS; *Baqa-qurbağa./baqacuq-qurbağa balası.* [87. s. 82]

Mahmud Kaşğari; *baqa-* «qurbağa, // müñüz (buynuzlu) baqa- «tısbağa»; [25. s. 131; 214]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *qurbaya-* «qurbağa, sümüklü baya qaplumbağa»;

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk, ED;** *qaburçaqlı baya* «o.t.eyni» [70; 49: 104. s. 311: 74. s. 172]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *baqa* «qurbağa» [105. s. 99]

Güney qırğız dialekti; *äbiz baqa-* «göldə yaşayan qurbağa».

Qırğız Özgön dialekti; *qaşqa baqa-* «qurbağanın bir növü»;

Quzey (Tündük) Qırğız dialekti; *daş baqa-tısbağa, Balqaş gölündə yaşayan bir canlı*» [69. s. 232: 60]

Qazax ədəbi dili; *baqa-* «o.t.eyni» [65. I.c. s. 84]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *baqa-* «o.t.d.eyni» [80. s. 80: 82]

Qaraqalpaq ədəbi dili Qaraöz dialekti; *baqa* «o.t.eyni». [78. s. 325]

Noqay ədəbi dili; *baqa-* «o.t.eyni». [81: 83. s. 67]

Noqay dilinin Ağ Noqay dialektində; *baqa-* «o.t.e». [77. s. 287]

Azərbaycan ədəbi dilində;

1) bağa-sümüklü bağa.-kaplumbağa.

Azərbaycan türkcəsi sözlüyü; Atların ayak boğumunda suratlı koşmadan dolayı meydana gələn xəstəlik, yara. [42. s. 82].

Bağ/boqa-qaramalın dırnaqları arasında əmələ gələn yara. [19. s. 85]

33. Ortaq türkcə; *baqan-gərdanlıq, halqa:*

DTS; *baqan-halqa*, (*altun baqan-qızıl halqa.*). [87. s. 82]

Mahmud Kaşğari; *baqan-* «*gərdanlıq, halqa.*»; [23. s. 397]

ED; *Bakan-* «o.t. eyni»-[104. s. 316]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *baqan-* «*asqı vəzifəsini görən, ümumiyyətlə keçə çadırın iskaləsini qaldırmaq üçün istifadə olunan, budaqlı uzun sırıq.*» [105. s. 100; 60: 41]

Qazax ədəbi dili; *baqan-* «*bir şeyi dayamaq və ya qaldırmaq üçün düzəldilən uzun, budaqlı ağac* [65.1c. s. 80]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *baqan* «o.t.eyni» [80: 82]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialektində; *baqan//baxan-* «o.t.eyni» [78]

34. Ortaq türkcə; **ba: y-** «*zəngin, varlı*».

Qədim türkcə; *bay-* «*zəngin, varlı*».

Qədim Qırğız yazı dilində; *bay-* «*varlı*»;

Orxan-Yenisey; *bay-varlı, zəngin.* [40. s. 348]

Mahmud Kaşgari; *bay-zəngin.* [23. s. 357; 25. s. 224]

Codex Cumanikus; «*bay-* «*zəngin, varlıklı kimsə*»;
baylıq//zənginlik. [55. s. 436].

bay-zəngin, varlıklı. (krş. CCI bay). (b. (Tenqrisi torpak, bay er, kök arı bak(k)ıl, ovluna beyinç). [55. s. 655]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *bay-* «*zəngin*» [70. s. 128]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *-bay* «*uğurlu, işləri yolunda, bəxtli*» [49]

Kıpçakca satırrası sözlük; *Bay-zəngin, varlıklı.* [50. s. 172].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *bay-* «*varlı*» [105]

Güney Qırğız dialekti; *bay, bay qıl-* «*ticarət; bazarlıq etmək*» [69; 60]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *bay-Pay* «*bəy, varlı*» [73]

Qazax ədəbi dili; *bay-* «*bəy, zəngin, varlı; qoca*» [65. Ic. s. 81]; *bay-* [65. s. 117]

Qazax Əfqanıstan dialekti; *bay-* «*varlı, zəngin*» [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *bay-* «*o.t.eyni*»; //Taxtaqopir dialekti; *bay* «*o.t.eyni*» [80; 82. s. 77]

Noqay ədəbi dili və dialektlərində; *bay-* «*o.t.eyni*» [81; 83. s. 66]

Ag noqay dilində *bay-* «*evin böyüyü, zəngin adam*» [77]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

bay-1 (Qazax). -xoşbəxt.

2). (Gəncə)-ərköyün. [1. s. 44]

Bay–varlı, zəngin, səxavətli,

2) bay balıq, bay ana [22. s. 468], [bax; 31. s. 290-300]

Bay-//bəy omonim sözdür.

1.Bəy.

2. Varlı.

3.Xoşbəxt.

Hamısı üçün təməl bəy sözüdür. Sözüün daha qədim variantı «bi»-dir. Qaraçay–balkar dillərində bu gün də həmin variant işlədir. [16 s. 37]

35.Ortaq türkcə; *bıqın-* «*kalça, kənar, yan tərəf*»

Qədim türkcə; *bıqın-* «*kalça*».

DTS;

Mahmud Kaşğari; *bıqın-bıqın.* «*kalça, böyür, yan*»; [23. S 397]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *bıqın-kalça, kənar, yan tərəf.*

Codex Cumanicus; «**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»,ED; *bıqın-* «o.t.eyni»

[95; 49; 104;]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *mıqın-* «*yan, tərəf,böyür*» [105]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *bıqın-* «*yan hissə, yanı,böyür.* *Bıqın-* «*dulda, qorunmalı yer*» [73]

Qazax ədəbi dili; *mıqın-* «*bədənin bel hissəsi səviyyəsində sağ ya da sol böyür*». [65.IIc.s155]

- 36.Ortaq türkcə; **buyday- «buğday»**
Qədim türkcə; buyday «buğday».
DTS; buğday I-Buğda..Buğday II-Qız bürcü. [87. s. 120]
Mahmud Kaşğari; buyday-budğay= buğda. [25. s. 225]
Codex Cumanikus; aşlık-(bk.boday, bugday).
buğday-boyday//buyday//boday. [59; 95; 55. s. 426].
boğday-buğday (krş.CCI boday, buğday). B.(kaçan boğday/saçar-sen, aar kovra biter). [55. s. 667]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi; bu: day, buyday- «o.t.eyni» [70]
Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; -buyday- «o.t.eyni» [49]
Kıpçakça satırarası sözlük; Buğday-buğday. [50. s. 186]
Karıştırmalı türk ləhcələri sözlüyü; Buğda-buğday. [63. s. 174]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dilində; **bu: day- «buğday» [105; 60]**
[63. s. 174)
Quzey Qırğız dialekti; **bu : day- «o.t. eyni» [69]**
Qırğız Pamir dialekti; **buday- «o.t.eyni» [73]**
Qazax ədəbi dili; **biyday- «buğday» [65.I.c.114]**
Əfqanıstan Qazax dialekti; **biyday, biydey «o.t.eyni» [56; 75]**
Qaraqalpaq ədəbi dili; **biyday «o.t.eyni».**//Taxtakp, Kegeyli-Kuybişev dialekti; **biyday- «o.t.eyni.** [80; 82]
//Koñıra-Şomanay dialekti; **buwday- «o.t.eyni» [78]**
Noqay ədəbi dili; **biyday- «o.t.eyni» [81; 83]**
Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; **biyday «o.t.eyni» [77]**

Azərbaycan ədəbi dili;

Azərbaycan türkçəsi lüğəti; buğda–buğday «o.t.e»
[42. s. 153].

Buğday-buğda, buğday, buğday başı qız bürçü [22. s. 476]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Güzdük buğda-payızlıq buğda. Gülasar-ağ buğda.
[11. s. 56-57]

Topbaş-ən yaxşı buğda növü.(Nax)

Hərəy//lümə; buğda, buğda növü. [11. s. 86, s. 103]

37.Ortaq türkcə; **bod-** «boy, əndam, (bod həmçinin qəbilə, boy, soy, nəsil, uruğ anlamında da işlədilir)

Qədim türkcə; bod- «boy, əndam»//nəsil,qəbilə.

DTS; Bod I-Boy, bədən.

Bod II-tayfa, nəsil. [87. s. 107]

Orxan-Yenisey; bod (boy). *Qəbilə, boy, tayfa.* [40. s. 351]

Mahmud Kaşğari; bod- «boy-buxun»; [23; .410.; 25. s. 130]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; *Boy-«vücut, gövdə, bədən»* [59; 95]. boy-vücut, beden kış. CCI boy). **boy aruvluhi, boy sukluki.** (Mariamdan boy yaratup kensinə,azam boldı) (canına ete almas, basa Tenqri yetesi boy(ı)n./(boyun anda çiçəklənmiş).

(boy aruvluhu iffət, namus. Boy sukluki aşırı arzu, cinsel istek). [55. s. 672]

Məmlük Qırçaq türkcəsi; *boyı «boy, qamət»* [70. s. 138]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *boy* «bədən, vücut» [49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *boy-* «boy, əndam, vücut, gövdə, imtidat, yalnız, tək» [105. s. 139]

Qırğız Pamir dialekti; *boy-* «o.t.eyni» [73. s. 367]

Qazax ədəbi dili; *bay, boy-* «boy, boy-buxun, vücut, yolun kənarı, dənizin sahlili» [65.I c. s. 116]

Əfqanıstan Qazax dialekti; *boy-* «o.t.eyni» [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *boy-* «o.t.eyni» [80]

Qaraqalpaq dilinin Xocəli, Qaraöz, Koñırat–Şomanay dialekti; *boy-* «o.t.e» [78]

Noqay ədəbi dili və dialekti; *boy-* «o.t.eyni» [81. s. 83]

Ağ Noqay dialekti; *boy-* «o.t.eyni» [77. s. 238]

Azərbaycan ədəbi dili;

boy-1) bədən uzunluğu, qədd-qamət.

2) ümumiyyətlə uzunluq.

3) yüksəklik, hündürlük.

4) boy atmaq. və s. [2. s. 338]

38. Ortaq türkcə; **bayır-** «qaraciyər».

Qədim türkcə; *bayır-* «qaraciyər, bayır-baca, «əqrəbə»;

Mahmud Kaşğari; *bayır-* «qaraciyər»; [23]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Houtsma dialekti; *bayır-* «qaraciyər»

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *bayır//bawur.* «o.t.eyni»; [70. s. 139.49. s. 14]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *bo: r-* «*qaraciyər*» [105. s. 145]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *bo: r, bo: lar-* «*bağır, qaraciyər*». [73].

Qazax ədəbi dili; *-bawır* «*qaraciyər, insanın ya da heyvanın içi, iç orqanları, // qardaş, qohum-əqrəbə*» [65. Ic. s. 101]

Qazax Barkgöl dialekti; *başır-* «*bağır, sinə*». [75, s. 132]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *başır-* «*o.t.eyni*». [80. s. 92]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; *başır, bayır* «*o.t.eyni*». [78. s. 324]

Noqay ədəbi dili və dialekti; *başır-* «*o.t.eyni*» [81]

39. Ortaq türkcə; *boğ-* «*boğmaq, bağlamaq, basdırmaq, önünü kəsmək, tıxamaq*».

Qədim türkcənin Uyğur dili; *boy* «*boğmaq, boğazlamaq, basdırmaq*».

DTS; Boğ I-Boğmaq. [87.109-110]

Mahmud Kaşğari; *boğ-* «*boğazlamaq, öldürmək*». [24. s. 42.; 25 s. 352].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *boğ-* «*boğmaq, boğazlamaq*». [70. s. 145]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *bo: -, boy-, buy-boğ* «*o.t.e*». [49].

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Boğ-boğmaq, boğulmaq* səs.kısılmak. [50. s. 178].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *buğ:* «*bağlamaq, boğmaq*». [105]

Qazax ədəbi dili; *buw* «*o.t.e*». [65. Ic]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *buw* «o.t.e»./Taxtaqopir və
Çimbay dialekti-*bu* «bağlamaq». [80]

Noqay ədəbi dili və dialektlərində; *buw-* «bağlamaq,
sıxmaq, düyünləmək«. [81. s. 88]

Qara Noqay dialekti; *buw-* «bağlamaq, *sarıyıb*
uclarını bağlamaq«. [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

boğ-feil. boğmaq

40. Ortaq türkcə; ***biç, biç*** «*kəsmək, biçmək*».

Qədim türkcə; *biç* «*yırtmaq, yolmaq, kəsmək, biç-*
kəsmək».

DTS; biç-kəsmək. [87. s. 98]

Orxan-Yenisey; *biç-biçmək, kəsmək.* [40. s. 351]

Mahmud Kaşğari; *biç//biçək* «*kəsmək, doğramaq*».
[23. s. 34]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *biç-* «*kəsmək, qumaş*
biçmək, qılıncla ikiyə ayırmaq.«. [104]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; *biç-kəsmək;*
[49]

«**Bulgati ‘l-muştaq**»; *biç-* «*kəsmək.* «o.t.e.». [60; 89;
90]

«**Minyätü-l ğuzat**»; *biç-kəsmək.* [70. 139]

«**Kavaninül-küllüyyə**»; *biş//bişaq-kəsmək, biçmək.*
[67]

ED; *biç//biç-kəsmək, biçmək* [104]

Codex Cumanicus; *bıçak, hancer-bıçak.* [95: 96: 99]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Biç-biçmək, kəsmək.*
[50. s. 174].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırgız ədəbi dili; biç-kəsmək. [105]

Qazax ədəbi dili; biç-kəsmək. [97]

Qaraqalpaq ədəbi dili; biç-kəsmək. [80: 82]

Noqay ədəbi dili; biç-kəsmək. [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dili;

biç, kəs «o.t.e» [42. s. 125]

41.Ortaq türkcə; **bıçaq, bıçək,-bıçaq.**

Qədim Türkcənin uyğur dialektində; bıçaq, bıçək-
«bıçaq».

DTS; Bıçak-bıçak. [87. s. 98]

Mahmud Kaşğari; bıçək-bıçaq.» [23. s. 386. 24. s.
189.25. s. 24]

Codex Cumanikus; bıçak- «bıçaq, xəncər». [55. s.
440-441; 59; 95;].

Bıçak-bıçak.(krş.CCI bıçak).(ol bıçak bilə bilev./yuti
bıçak). [55. s. 659].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; bıçak

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; bıçak- «o.t.e».
[70; 49; .77]

«**Bulğatu-l-muştak**»; Bışak-//-bıçaq «bıçaq, oraq».
[89; 67].

Kıpçakça satırarası sözlük. Bıçak-bıçak, küçük çakı
[50. s. 174]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; bıç- «bıçmək», bıçaq- «bışak».
[105]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; pıçak-[73]

Qazax ədəbi dili; biç-[97]

Qaraqalpaq ədəbi dili; biç-[80; 82]

Noqay ədəbi dili; biç-[81]

Azərbaycan ədəbi dili; bığaq-bığaq.

Azərbaycan türkcəsi sözlüyü; Bığaq-hancerden kiçik kesici alet. [42. s. 125]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Kəsəx; Naxçıvan şivələrində bığaq.

Çaqqı-cib bığağı, çox ağızlı (tiyəli) bığaq. [11. s. 50, s. 105]

42. Ortaq türkcədə; *bıçyı-bışğı, testərə.*

Qədim Türkçə uyğur dialektində; *bıçyu, bıçge*
«bıçğı, testərə»;

Mahmud Kaşğari; *bıçyu- «o.t.e.»*. [23. s. 63]

Codex Cumanikus; *bıçkı-1.makas.2.testere..* [55.s
440; 59; 95].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *bıçqu- «o.t.e.»*. [63.1]n

Kıpçakça satırarası sözlük; Bıçğu-bıçak, testere.
[50. s. 174].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *bıç- «bıçmæk», bıçaq- «bıçaq»*.
[105].

Pamir dialekti *pıçak- «o.t.e.»*. [73].

Isık dialekti//*bıçaq- «bıçaq, makas//qayçı», bıçqılıq*
«bıçmə işi». [69]

//*Bıçqılıq- «bıçilib tikilməyə hazır qumaş»*. [60]

//*Bıçmal- «bıçmal qumaş»*. [69]

Şimali Qırğız dialekti; *bıçımçı-* «bir növ geyimi
bıçəbilən qadın»./cənubi Qırğız dialekti; *bıçımçı-*
«eleşdirici». [60].

Qazax ədəbi dili; *pış-* «bir nəyisə tikmək üçün ölçərək kəsmək, biçmək»; *pışaq* «*bıçaq*». [65. s. 222-24].

Əfqanıstan Qazax dialekti; *pışaq-* «*bıçaq*»; *pış* «*bıçmək*». [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *pış-* «*bıçmək, pışaq* «*bıçaq*». [80. s. 533., 542]

Qaraqalpaq dilinin Koñırat-Şomanay, Çimbay, Kegeyli–Kuybişev dialektlərində-*pış* «*bıçmək*, Kegeyli-Kuybişev *pışaq* «*bıçaq*», //Xocalı, Törtküil *pışaq* «*o.t.e.*». [78. s. 374].

Noqay ədəbi dili; *pış-* «*bıçmək, geyib biçmək, pışaq* «*bıçaq*». [81]

Noqay dialektlərindən əsl Noqay dialekti; *pış, bış-* «*bıçmək, kəsmək*». [81]

Noqay dilinin ağ Noqay p(I)şaq, Qara Noqay; *bışaq-* «*bıçaq*». [77]

Noqay-əsl Noqay; *bışqı-* «*testərə, bıçqı*». [78]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Bışqı-ağac, taxta kəsmək üçün alət. [42. s. 125]

Sesə-mişar; //Seson-mişar (Naxçıvan şivələrində).

Xırxı//xırxıra.; (Naxçıvan şivələrində).balaca mişar, əl mişarı. [11. s. 76, s. 96]

43.Ortaq türkcə; ***beñgü-*** «*əbədi, ölümsüz, sonsuz, daimi*».

Qədim türkcə; *beñgü, meñigü, mengü, beñü, beñkü, meñkü* «*o.t.e*»;

Orxan-Yenisey; *benkü(benigü)-əbədi, daimi.* [40. s. 349]

Qədim Qırğız türkcəsi; beñü, beñgü, beñkü «o.t.e».
[69].

Mahmud Kaşğari; meñigü-əbədi, olumsuz, sonsuz, daimi. «o.t.e». [23. s. 118.; 25. s. 63]

Codex Cumanikus; meñgü-əbedi, sonsuz. (krş. *Menqi, menqü*) (*m-ucmaktağı el/bek menqgü toyda boluş kim baralı*). **menqi-əbedi, sonsuz.** (krş. *menqgü, menqi*). *M–(Hristus, menqi han(n)ıñ ovlı, tın İsrahelning Tenqrisi)*. *Menqi han «Tanrı».*

Menqilük-əbedilik, sonsuzluk; menqü-əbedi, sonsuz, ölümsüz. (krş. *menqülük, menqülük*). (*m. Ave kız kim erdenqliking erür kermen menqü hanın*). **Menqüdeş-birlikdə sonsuz olan, ebediliyi birlikdə paylaşan; menqülük-əbedi, sonsuz.** (*menqülük onq- «əbedi mutluluk»*); **menqülük-1. ebedilik, sonsuzluk.** (krş. *menqilük, menqülük*), (*Tenqri köçürdi/haziz boyunq menqülükge*). 2. *əbedi, sonsuz.* (*menqülük tavğa yetkirdi*). **menqülük tav-** «*əbedi dağ*». [55. s. 776-77; 59; 95]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; mengü-əbədi, olumsuz.

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»-mengü- «o.t.e.».

[1]

ED.; *menqü-olumsuz, əbədi.* [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *mañgi, meñgi* «o.t.e» [105]

Qazax ədəbi dili; *mañgi* «o.t.e»; [61; 62; 65].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *mañgi* «o.t.e.». [80].

C.c

44.Ortaq türkcə; *cebre* (<cebr-e) «çevirmək, döndürmək, burmaq»:

Mahmud Kaşğari; *çevür-* «çevirmək, döndürmək, burmaq, qurmaq», *çevrili-* «çevrilmək, dönmək, burulmaq». [23]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; *çövür-* «çevirmək çevür-çevrül». [59; 95. 398]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *çöyrö-* «ətraf, ətraf, dairə» [105]

Cebr-//cebirə 1) zor, zorlama.

2) onarma, düzəltmə, tamir etmə.

3) cəbirə-kırık və çikik bir üzva sarılan tahtalar. [105. s. 42]

Qazax ədəbi dili; *çöyro-* «o.t.e» [65]

Noqay ədəbi dili; *cebr-* «o.t.e». [81]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cebre-* «o.t.e». [80; 82]

Azərbaycan ədəbi dilində;

çevrə- «o.t.e»

Ç.ç.

45.Ortaq türkcə; *çibqan, çıbıqan* «çiban»:

Qədim türkcənin uyğur dili; *çubaqan, çobuqan, çıbıyan-* «yuyuba meyvəsi, hürnap».

DTS; Çıpıqan-1. Yabanı kol bitkisi.2.insanın bədəninə çıxan yara-çiban. [87. s. 150]

Mahmud Kaşğari; *çıbıqan* «hürnap; çiban çıbıka: n. «o.t.e.» [23. s. 439; 68]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *çıyqan-* «çıiban»- «o.t.e.» [105.s
883]

Qazax ədəbi dili; *siygan-* «o.t.e.» [65.s 487]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *siygan-* «o.t.e.» [80]

Noqay yazı dili-*şıyqan-* «o.t.e.» [81; 83].

Azərbaycan ədəbi dilində;

çoban-heyvan otaran insan.

çıiban-isə insanın her hansı bir hissəsinə çıxan yara

46. Ortaq türkcə; **çerig** «əsgər, ordu»;

Qədim türkcə; *çerig* «ordu, əsgər, əsgəri düzüm».

Orxan-Yenisey; *çərik-qoşun, ordu;* [87. s. 382]

Mahmud Kaşğari; *çerig-qoşun, səf, cərgə, ordu.*
[23.159; 24. s. 128; 25. s. 292; 26]

Codex Cumanikus; *çeyri-asker.* (krş. *çeyri.* CCII-
çeri). *çeri başı-komutan.* [55. s. 456].//*çeri-ordu,*
asker.(krş. CCI. *çeri başı*) [55. s. 682], [95]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *çerig-qoşun,ordu.* [59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *şeri, çeri* «o.t.e.» [104;
70]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *çeri, çerig*
«o.t.e».(49]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; *Çerug-Asker, ordu.*//*çeri,*
çeyri, şeri, şeru. *Çerig başı-ordu komutanı, baş komutan.*
[66. s. 47].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; «*çerü-ordu, əsgər düzüümü,*
səfər». [105].

Qazax ədəbi dilində; *şerüv-* «o.t.e.» [65,II.c]

Azərbaycan ədəbi dili;
çelik-qoşun, ordu «o.t.e»

47. Ortaq türkçədə; **çöktür-** «**çöktürmək**»

Mahmud Kaşğarı; çöktür-çöktürmək, (dəvəni) dizləri üstünə gətirmək. [25]

Codecs Cumanicus; çök-çökmək, çöməlmək.(ç-ünqiz.tizinqiz çökünqiz).tiz çök- «diz çökmək». [55. s. 686]

Müasir qıpçaq qrupu türk dillərində;

Qırğız ədəbi dili; çöktür- «çöktürmək». (Daha çox dəvə haqqında, dizləri üstünə düşürmək.) [105. s. 871]

Qazax ədəbi dili; şöktir- «o.t.e» [65. 2c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; şöktir-; [80]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp dialektləri; şöktür-çöktür; [78]

Noqay ədəbi dili və dialektləri; şöktir- «o.t.e.» [81]

Azərbaycan ədəbi dili;

Çöktür-diz çöktürmək, //suyu çöktürmək anlamında «o.t.e»

48. Ortaq türkçədə; **çıqar-** «**çıkarmak, meydana çıxarmak; yollamak, göndərmək.**»

Mahmud Kaşğarı; çıqar- «dışarı çıxarmaq, [45;]

Codexs Cumanikus; çığ-çıkmaq, çığar-çıkarmak-çıkarmak.

//çıkar-(krş. CCl.cığar). «çıxarmaq, çəkib çıxarmaq, kurtarmak». [55. s. 457., s. 683].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; çıxar-//çığar-//çıqdur-
«o.t.e». [70]

ED; Şıqar- «kovmaq, uzaklaşdırmaq, yol vermək,
iştən çıxarmaq, buraxmaq,.

Çıqar-//çıkar-kusmaq. [104. s. 410]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili və dialektlərində; çığar- «çıkarmaq;
sürmək; çəkib çıxarmaq. [105].

Qazax ədəbi dili və dialektlərində; şığar- «çıkarıb
atmaq, göndərmək,; işdən serbest buraxmaq; bir şeyi
düşünərək bulmaq. [65. II.c. s. 501]

Qaraqalpaq ədəbi dili və dialektlərində; şığar- «o.t.e.»
[80]

Noqay ədəbi dili və dialektlərində; şığar- «o.t.e». [81]

Azərbaycan ədəbi dili;

Cıxar-çix, çıxmaq feil- «o.t.e»

49. Ortak türkcədə; **çakmaq- «çakmaq».**

Mahmud Kaşğari; çaqmaq- «çakmaq»; [25]

Codex Cumanikus; çakmaq ihbar etmə,
gammazlama, iftira etmə. [55. s. 455]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; çaqmaq-//şaqmaq. «o.t.e»
[70]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Çakmaq-yakma ağacı.
[50. s. 190]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; çaqmaq-çakmaq. [105]

Qazax ədəbi dili və dialektlərində; şaqmaq- «o.t.e»
[65. II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; şaqmaq- «o.t.e» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; şaqpa-tapançanın tetiyi».; tapançanın horuzu, üst tetik. [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dili;

çaxmaq- «o.t.e» (çaxmaq daş), çaxmaq-nəyisə bir-birinə çaxmaq.

50. Ortak türkcə; **çekin-** «**çekinmək, geri çəkilmək**».

DTS; Çekin II-çekindi. [87. s. 143]

Mahmud Kaşğari; çekin- «çəkilmək». [24]

ED; çekin-çekinmək. [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; çegin- «gerisin, geri gitmək, çəkilmək». [105]

Qazax ədəbi dili; şegin- «o.t.e» [65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; şegin-çekin. [80]

Noqay ədəbi dillərində şegin.-çəkin, geri çə «o.t.e»

[81]

Azərbaycan ədəbi dili;

Çəkin-nəyisə çəkmək, şəkil çəkmək, ip çəkmək və. s. feil.» o.t.e»

51. Ortak türkcədə; **çekirgə-** «**çəkürtke**», **çekirgə.**

DTS; çekürge-çəyirtgə. [87. s. 143]

Mahmud Kaşğari.(oğuz).çekürgə- «çekirgə; [.25. s. 245]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi. çekürgə-//çegertke- «o.t.e» [104]

«**Minyətü l-ğuzat**»; çekürge- «o.t.e» [70]

ED; çegertke- «o.t.e» [104].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; çegirtgə- «çekirgə» [105]

Qazax ədəbi dili; şegirtgə- «o.t.e» [65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili və dialektlərində;
şegirtke//şegertke//şegirtke- «o.t.e.» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; şegetki- «o.t.e». [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dili;

Çəyirtkə-

52. Ortak türkçədə; **çolpan-** «çolpan sabah yıldızı,
Zöhrə»

Qədim türkçənin Uygur dilində; çolpan-Zöhrə
ulduzu.

Məmlük qıpçaq türkçəsində; çolpan- «çolpan Zöhrə
yıldızı» [104]

«**Kitab al-idrak...**»; çolpan-sabah yıldızı. [49]

«**Bulğatü l-muştak...**» çolpan-sabah yıldızı. [89]

ED.; çolpan-sabah yıldızı. [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; şolpan- «sabah ulduzu, Zöhrə».
[105]

Qazax ədəbi dili; şolpan- «sabah yıldızı, çolpan».
[65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; şolpan- «Venus. Çolpan». [80;
82]

Noqay ədəbi dili; şolpan- «o.t.e». [81; 83]

Azərbaycan dilində;

Zöhrə sabah ulduzunun adı.

53. Ortaq türkçədə; **çom-çom-** «batmaq, suya dalmak»

Qədim türkçənin Uyğur dilində; çom- «batmaq, (özelliklə günəşin batışı hakkında).

Məmlük qırçaq türkçəsi; çom//çöm- «o.t.e».

Mahmud Kaşğari; çom-batmaq. [25]

ED.; çom-suya dalmak, suya batmaq. [104]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; çömö-, çöümü-, çomul-, çum-, çumu-, çumqu- «batmaq, dalmaq». [105]

Qazax ədəbi dili; şomıl- «batmaq, suya dalmak». [65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili və Tahtakp, Kegeyli-Kuybışev, Konrat-Şomonay dialektlərində; şomıl-batmaq [80]

Noqay ədəbi dili; şomıl- «o.t.e». [81].

E.e.

54. Ortaq türkcə; **erte-** «erkən, səhər erkən»

Qədim türkcənin uyğur dili; erte- «səhər erkən»;

DTS; *Erkan*-səhər tezdən, (ol kelür erkan kördüm-o erkən gələndə mən gördüm MK.I. s. 108)

Erta-tezdən, erkən... [87. s. 179., s. 182]

Mahmud Kaşğari; erte- «ertə.» [23. s. 183]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; erte- «vaxtlı, tam vaxtında» [59; 95] erte- «eski, keçmiş, erte çakda- «eskidən, eski zamanda»//ertə-tan vaktı, sabah, erkən.(keçir kelir kara ulah,ertə barır kara ulah.) [55. s. 469., s. 703]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *erte-* «səhər erkən»
[104.erte:]

Karşılaşdırılmalı türk ləhcələri sözlüğü; *erte-səhər*
erkən, gün doğanda. [63. s. 123]

Kıpçakça satırarası sözlük;

Ertə-sabah, erkən, tam vaktında. [50. s. 199]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; erte- «erkən» [104; .74] [63. s. 184]

Qazax ədəbi dili; erte- «səhər erkən, gün doğanda;
erkən» [65.I.192].

Qaraqalpaq ədəbi dili; erte- «erkən» [80; 82],
(dialekt),

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp dialektində; erte- «erkən;
sabah, səhər» [78]

Noqay ədəbi dili; erte- «erkən; qədim, keçmiş,
əvvəlki vaxt» [81; 82],

Noqay dilinin ağ Noqay dialektində; erte- «o.t.e»
[77].

Azərbaycan ədəbi dili;

ertə-1).sübhdən, tezdən,səhər erkəndən.ertə durmaq.

2) Hazırki gündən sonra, gələn gün, o birisi gün.

3).daha tez, daha erkən. [3. s. 33]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

Ertə-sübhdən, tezdən, erkən, erkəndən, səhər ertədən
işləmək. [44. s. 52]

Ertə-Şimal ləhcələrində də eyni anlamda. [45]

Er-Ağdam,Bərdə,Şuşa,Tərtər, Qərbi Azərbaycan
Çəmbərək şivələrində er sözü «tez»(vaxt mənasında),
«tezdən», «səhər tezdən» mənasını bildirir.

Bu söz sözündə müasir formada öz izini qoruyub
saxlamışdır.Bu sözün etimologiyası ilə bağlı B.Əhmə-

dovun fikri maraqlıdır; «... «bazar ertəsi» deyirik. Sonrakı mənasında işlədilən ert(yert) sözü olub...» [bax. 7. s. 95]

55. Ortaq türkcə; *eçkü- «keçi»*.

Qədim türkcə; *eçkü-keçi «o.t.e»*.

Drevnetyurkskiy slovar; *eçkü//erkəç- «keçi» (erkəç eti em bolur-keçi əti müalicəvi vasitədir)//arqar- «dağ qoçu»*.[87. s. 162; 59]

Mahmud Kaşğari; *eçkü-keçi «o.t.»*; erkəç//erkəş [23. s. 95]

Codex Cumanikus; *eçki-1. «təke»; 2. Keçi. Tişi eçki.* [55. s. 463].; [95]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *eçki-keçi.* [59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *eçki- «keçi»*. [104]

«Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk»; *eçki-keçi «o.t.e»* [49]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Eçkü-keçi.* [50. s. 195;

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *eçki- «keçi»* [105]

Qazax ədəbi dili; *eşki- «o.t.eyni»* [65. Ic. s. 196]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *eşki-keçi.*

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir və Kegeyli-Kuybişev dialekti; *eşki- «o.t.eyni» «[80; 82]*

Noqay ədəbi dili; *eşki-keçi «o.t.eyni»* [81; 83].

Azərbaycan ədəbi dilində;

təkə-erkək keçi, yaban keçi, dağ keçisi. [43. s. 1118]

Eçki-keçi. [22. s. 487]

Çəpiş-bir illik keçi balası. oğlaq. [11. s. 109]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Erkəc-Qazax, Ordubad dialektlərində, Culfa, Kürdəmir, Tovuz, Qərbi Azərbaycan Qarakilsə şivələrində erkəc- «sürünün qabağını çəkən yaşlı erkək keçi» mənasında işlədilir. Bu söz Salyan şivəsində ergəc, Ağdam Culfa şivələrində və Ordubad dialektində erkəş fonetik variantlarında rast gəlinir. [1. s. 151]

Ağralı- «keçi». 1964-cü ildə çap olunmuş «Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti» ndə ağralı sözü-keçi mnasında işlədilmişdir. Bu söz Qazax, Naxçıvan, Ordubad dialektlərində, Culfa, Zəngilan şivələrində «vəhşi qoç» mənasında da işlədilir. Qazax dialektində hal-hazırda «görünürlü, yaraşlıq, buynuzlu inək» mənasında işlədilir. [7. s. 81]

Yazmış-ilk dəfə doğum vaxtını keçirmiş iki-üç illik keçi. Gəzyazma sözünün ixtisar forması olan yazmış dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibində işlənən yazınmax-ötmək, aralanmaq, yayınmaq, mənalarında da işlədilir.

Heyiz//seyiz-beş-altı illik, iribuynuzlu, erkek keçi. Heyizdər sürünün qabağını kəsir.

Türk dilində *seyis-* «üç-dörd illik keçi» mənasında da işlədilir.

Xar//xarı//xarix. 1. altı-yeddi illik keçi; 2. yaşlı axta keçi. 3. qoca öküz.-*Hər sürüdə ikijə xar var.*

Kəlbəcər rayonu şivəsində lap qocalıb əldən düşmüş keçiyə *xarıq* sözü ilə yanaşı, *cürə* də deyilir.-*Xarəği biz derix, cürəni kerddər.*

Xamcıl keçi-tez-tez sürüdən ayrılıb qorunan otlağa qaçan keçi.-Bu keçi xamcıldı, tez-tez teylənif otdağa qaçır.

Bələ; qulağı kiçik keçi, [19. s. 54, s. 57, s. 59]

Dıbır//dübür; (Naxçıvan şivələrində) erkək keçi.

Erkəc-sürünün qabağında gedən yaşlı keçi.(Naxçıvan şivələri).

Murqus-sarı keçi.(Naxçıvan şivələri). [11. s. 35,s.39, s. 66]

56. Ortaq türkcə; *emgek-* «*əmək, məşəqqət, ağrı, acı, əməkləmə, sürünmə*».

Qədim türkcə; *emgek-* «*acı, iztirab, zülm, pislik, dərd, kədər, elem, emkek.*

DTS; *Emgak-acı, iztirab, dərd, kədər.* (er emgaktın qutuldu-kişi dərddən qurtardı.M.K. II. s. 121)//(qutuldu boğun ketti emğakları-xalq ezabdan qutardı.QBH 17.)//(Ağmaq suvsamaq emğaki-aclıq və susuzluq əzabı.Suv.118).(Tamutaqi emğaktin ozup qurtulup-cəhənnəm əzabından qutuldu.TT.VII.40). [87. s. 172]

Orxan-Yenisey; *əmkək-əmək, əzab, əziyyət, zəhmət.* [40. s. 354]

Mahmud Kaşğari; *emgek-* «*acı, şiddətli iztirab, qəm*» [23.. s. 121]

Codex Cumanikus; *emgek-*

1. «*istirap, acı, işgəncə*»,

2. Vahşi, zalim.

(Emgen-istirap çəkmək, acı çəkmək. Eminç-barış, huzur.) [55. s. 698; 59; 95]

ED.; **Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk»;** *emgek-zəhmət, məşəqqət, yorğunluq, zəhmətli iş, əmək, çətinlik, yoran* «[49; 104; 70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *emgek-* «*iş, çalışma, əmək, zəhmət, xidmət*» [104]

Qazax ədəbi dili; eñbek- «o.t.e»;

Qaraqalpaq ədəbi dili; eñbek «iş,çalışma, əmək»//.

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti; eñbek,
embek- «o.t.eyni». [80; 82]

Noqay ədəbi dili; embek- «yük, ağır külfət «[81; 83]

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; embek, enbek,
eñbek- «çalışma, iş,əmək, xidmət, zəhmət» [77. s. 242]

Azərbaycan ədəbi dili;

əmək–zəhmət.- «o.t.e»

57. Ortaq türkcə; e: g- «əymək».

Qədim türkcə; eg, eñ «əymək «.

DTS; eg-eymək, baş eymək.(ol butaq egdi-o budağı
aydı).(egilməz kişini eger bu kümüş-eyilməz insanı bu
gümüş əyər). [87. s. 165]

Orxon-Yenisey; ağır-çevirmək, əyib-yıxmaq,
əyirmək. [40. s. 354]

Mahmud Kaşğari; eg- «o.t.e». [23]

Codex Cumanikus; eñ- «əyilmək «. [95]

en-egmək, boyun egmək. [55. s. 699]

Kuman ləhcəsi sözlüyü. En-əymək. [59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi//. «Kitâb al-idrâk li-lisan
al-Atrâk»; eg «əymək», ey «bükmək, əymək, bükülmək».
[70; 49; 104]

Kıpçak Türkcəsi sözlüyü; Eg-egmək. Ege-egeləmək.
[66. s. 62].

Kıpçakça satırarası sözlük; Eg-egmək, bükmək. [50.
s. 196].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; iy- «əymək, bükmək, qatlamaq, əyilmək, bükülmək». [105]

Qazax ədəbi dili; iy- «o.t.e». [65.I.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; iy- «əymək, bükmək, qatlamaq, baş əymək, əyilmək». [80]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti; iyil- «əyilmək, bükülmək». [78]

Noqay ədəbi dili; iy- «əymək, əyilmək, baş əymək». [81]

Azərbaycan dili;

əy-əymək feil. «o.t.e».

58. Ortak türkcə; **edğu- «iyi».**

Qədim türkcə; edğu- «iyi»-eyi-iyi. [104]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; eyği-iyi.

DTS; edğu I-yaxşı, xeyirxah. (Tilindin kim edğu kim esiz bolur.-Dilin vasitisiylə ele insanlar var yaxşı elesi də pis olur.)

Edğuluğ-yaxşılıq, xeyirxahlıq. [87. s. 163]

Orxan-Yenisey; edgü (edgüti)-yaxşı.//edgüti-yaxşıca, möhkəmcə. [40. s. 353]

Mahmud Kaşğarı; edğu = iyi. «o.t.e» [23]

Codeks Cumanikus; eyği-iyi//yaxşı, güzel.yaxşı, eygilik-iyilik; eygirek-daha iyi, (eygirek et, eygirek etermen, eygirek ettim, eygirek et- «düzəltmək; eyi-iyi, hoş, hoş eyi bilə». [55. s. 474-75. s. 707]

«Minyatü l-guzat»; eygü-iyi [70]

«Kitab al İdrak Li-lisan al-Atrak»; eygü-iyi. [49]

Kıpçakça satırarası sözlük; Edğü-iyi. [50. s. 195]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; iygi- «iyi, hayırlı». [104].
Qırğız dilinin Pamir dialekti; iygi-iyi, iyilik. [73]
Qazax ədəbi dili; ezgi- «iyi niyyətli kötülük
düşünməyən». [61; 65.I.c. s. 183]
Qaraqalpaq ədəbi dili; iygi-iyi, hayırlı. [80].
Qaraqalpaq dilinin Tahtakp dialekti; iygi-iyi. [78]
Noqay ədəbi dili; iygi- «iyi, hayırlı; mert. [81]
Noqay dilinin Ağ Noqay dialekti; iygi- «iyi, hayırlı,
güzel». [77].

Azərbaycan ədəbi dili;

İyi-yaxşı.

59. Ortaq türkcədə; ***etek-geyimin alt tərəfi.***

Qədim türkçədə; etək- «o.t.e».

DTS; Etak-paltarın, donun etəyi. [87. s. 187]

**Məmlük Qıpçaq türkçəsi və «Kitab al İdrak Li-
lisan al-Atrak», ED;** etek- «o.t.e» [70; 49; 104]

Karıştırmalı türk ləhçələri sözlüyü; etək. [63. s.
114].

Kıpçaqça satırarası sözlük; Etək-etek, giyisinin alt
tərəfi. [50. s. 200]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; etək- «etək, dağın etəgi,» [105]

Qazax ədəbi dili; etək- «etək»; dağın və ya bənzər
şeyin aşağı qismi. [65. I.c. s. 196].;

Qaraqalpaq ədəbi dili; etək- «o.t.e». [17].

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp və Kegeyli–Kuybişev
dialekti; etek- «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili; etək- «o.t.e». [81]

Noqay dilinin ağ Noqay və Əsl Noqay dialekti; ətək-
«o.t.e». [77]

Azərbaycan ədəbi dili;

ətək-dağın ətəyi və ya paltarın ətəyi.- «o.t.e.»

60. Ortak türkcə; e; **kiz-ikiz, əkiz, qoşa.**

Qədim Qırğız dili; ekiz- «ikiz» ikizimə; .

Mahmud Kaşğarı; ikkiz-ekkiz oğlan- «o.t.e» [26]

Codeks Cumanikus; egiz- «ikiz». [55. s. 401. s.
696]

ED və Məmlük Qırçaq türkçəsi; yikiz-//ikkiz-
ekkiz. «o.t.e.» [70; 104]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; egiz- «ikiz, çift, çiftə». [105]

Qazax ədəbi dili; eyiz-ayız «o.t.e». [65. Ic. s. 182]

Qazax dilinin Hoceli dialekti; egiz- «o.t.e» [97].

Qaraqalpaq ədəbi dili; egiz- «o.t.e» [82. s. 185]

Noqay ədəbi dili; egiz- «o.t.e». [81. s. 430]

Azərbaycan ədəbi dili;

əkiz- «o.t.e»

Ekiz-əkiz. [22. s. 486]

Sevortyan; Ekiz-ikiz-iki. [103. s. 252]

61. Ortaq türkcə; **eski- «qədim».**

Qədim türkcənin Uyğur ədəbiyyatında; eski-qədim.

DTS; Eski-1. köhnə. 2.qədim. (*eski ton-köhnə don. MK. I. s. 129*) (*qamuğ eski nenqlar erinciğ bolur-bütün köhnə əşyalar xoşagəlməzdi.QBN. s. 60*)

Mahmud Kaşğarı; eski- «eski»-qədim [23]

Codex Cumanicus; Eski-eski, yaşlı, ihtiyar. (krş. CCI) [55. s. 469, s. 702-3]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi (Minyətü l ğuzat); eski-qədim. [70. s. 158]

Karıştırmalı türk ləhcələri sözlüyü; eski-eski qədim [63. s. 123, 184]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; eski-eski-qədim. [105]

Qazax ədəbi dili; eski-eski, qədim, köhnə, işə yaramaz». [65. Ic. s. 195]

Qaraqalpaq ədəbi dili; eski- «o.t.e» [80]

Qaraqalpaq dilinin Konrat-Şomanay dialekti; eski-«o.t.e». [78. s. 345; 79]

Noqay ədəbi dili: eski- «o.t.e».. [81. s. 441.; 77]

Azərbaycan ədəbi dili;

eski-qədim- «o.t.e».

Azərbaycan dilinin dialektlərində.

eski-1. Parça. Yararsız dəsmal (Şimal ləhcələrindən-Zaqatala r-n Qımır kənd dialektlərində).

62. Ortak türkcədə; **erkek-** «erkək, kişi».

Qədim türkcədə; erkek-kişi.

DTS; Er I-1.kişi. 2.Heyat yoldaşı, qadının əri. (Bir eriğ sancdı-o bir kişini bıçaqlad. KTb.45). (er bitiğ bitidi-kişi kitab yazdı. M.K.II.325)

Haşiyə-Umumiyyətlə lüğətdə iki formada er sözü verilmiş və biri 7 o biri isə 5 mənada izah edilmişdir.

Erkak-1.kişi.2.heyat yoldaşı-eri.. [87. s. 175-76, s. 179]

Orxan-Yenisey; irkek-erkek, dişinin əksi. [40. s. 356]

Mahmud Kaşğarida; erkek-o.t.e. [23]

Codeks Cumanikus; erkek-kişi (55. s. 468).

ED və Məmlük Qıpçaq türkcəsi; erkək- «kişi». [70; 104]

Codex Cumanicus; Er-erkek, kişi, yigit.(krş CCI-er). (anı atma er kerek,yürəginə taş kerek)..

2) er-varmak, ulaşmak, yetişmək.

3) er-kendini huzur içində hiss etmək. 4).imek, olmak,erdi- «idi». [55. s. 700]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; erkək- «erkək». [105]

Qazax ədəbi dilində və dialektləri; erkək- «o.t.e». [62]

Qaraqalpaq ədəbi dilində və dialektləri; erkək- «o.t.e». [80]

Noqay ədəbi dilində və dialektləri; erkək- «o.t.e». [81]

Azərbaycan dili və dialektlərində.

Erkək-kişi cinsi anlamında.

Eçi-böyük qardaş, eçə-bayük bacı, eçü-əmi, eçü apa-əcdad, ulu baba. [22. s. 487]

63. Ortak türkçə; **eder-** «eyer-əgər»

Mahmud Kaşğari; eder-eyer. [23;)

Məmlük Qıpçaq türkçəsi; eyer- (70)

Codex Cumancus. eger-eğər, agar, ağar. [55. s. 463].

eger. (krş CCI eger)-(eger biz aytsak, yazuksuz biz),
(eger senin konqlin aytsa,sever` mən inanmagil.) [55. s.
695]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; e; r- «eyer». Pamir dialekti; eyer-,
eger. [105; 73; 75]

Qazax ədəbi dili; er- «o.t.e». [8. I. c. s. 190]

Qaraqalpaq ədəbi dili; er- «eyer» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; iyer- «o.t.e». [81; 83]

Azərbaycan dili;

əgər-şərt bağlayıcısı.

64. Ortak türkcə; **egin-** «omuz»-**çiyin.**

Qədim türkçə; egin- «omuz».

DTS; Egin I-çiyin.kürük. (emgak eginda qalmas-qəm,
kədər çiyinlərdə qalmır. Eginkü kedim-ma boğuzqa jemi
kerak-çiyinlərə yaxşı paltar, boğaza isə yaxşı yemək
lazımdır.)

Egin II–Böyük olmayan iri qabıqlı hissə.(ne bolşoy
kusok byazi). [87. s. 166]

Mahmud Kaşğari; .egin-omuz,

ED. və Məmlük Qışaq türkçəsi; eyin- «o.t.e».
[104.; 70].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; iyin- «omuz»-çiyin. [105]

Qazax ədəbi dili; iyin- «irmağın büküm yapan yerləri; omuz. [65.II.c.273]

Qaraqalpaq ədəbi dili; iyin-omuz. [80]

Noqay ədəbi dili; iyin-çiyin, omuz. [81; 83]

65. Ortak türkçədə; **egir-bir şeyin ətrafını çevirmək, kuşatmaq; bükmək, burmaq, egirmək, döndürmək».**

Qədim türkçə; egir- «birşeyi, birini çevirmək, kuşatmaq; egirmək, burmaq, bükmək.//egir.

DTS; Egir I-(bolotnıy)

Egir II-əhatə etmək, dairəyə almaq, mühasirəyə almaq (beg kant egirdi-bəy şəhəri mühasirəyə aldı. Suv kemini egirdi-Su gəmini çevirdi-əydi. [87. s. 166]

Codex Cumanikus. egir- «ip egirmək»//egri kılı-sahte, yalan, yalğanlap; egri kişi-yalançı; [55. s. 464]

Mahmud Kaşğari; egir- «kuşatmaq, muhasara etmək, egirmək, ip burmaq». [23. s. 178]

ED. və. Məmlük Qıpçaq türkcəsi; egir-ip egirmək, eyir- «o.t.e» [104; 70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; iyir- «egirmək, bükmək; çevirmək, gütmək. [105]

Qazax ədəbi dili; iyir-ip egirmək, bir yerə toplamaq, atışmada məğlub olmaq. [65. I c. s. 274]

Qaraqalpak ədəbi dili; iyir- «ip əyirmək; heyvan və başqalarını bir yerə toplamaq, çevirmək [80].

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; iyer- «o.t.e» [82]

Noqay ədəbi dili; iyir- «ip əyirmək, hayvan güdmək, çevirmək. [81. s. 117]

Azərbaycan dilində;
əgir-əyirmək feili.

66. Ortaq türkçə; **egil-əyil-egilmək, əyilmək, bükülmək.**

DTS; Egil-egir-eyil. (bax egil) [87. s. 166]

Mahmud Kaşğari; egil- «egilmək, bükülmək». [23; 24]

Codexs Cumanikus; enq-egilmək-sarkmak, boyun egmək. [55. s. 699]

Məmlük Qıpçaq türkçəsi; egil- «egilmək>//eyül, eğül, [70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; iyil-əyil, bükül. [105. s. 296]

Qazax ədəbi dili; iyil-əyil, bükülmək, baş əymək». [65. II. c. s. 382]

Qaraqalpaq ədəbi dili; iyil-egil. [80. s. 290]

Noqay ədəbi dili; iyil- «o.t.e» [81. s. 117]

Azərbaycan dilində;
əyil-əyilmək feil.

67. Ortaq türkçə; **egri- «əyri, çapık, eyri-üyrü, dolanbac».**

Qədim Uyğur türkçəsi; egri- «əğri, egik, çarpık».

DTS; Egri-əyri, qeyri-bərabər, yalan, (neça egri ersa jol eǵǵü.-skol im krkva doroqa, xoroşo M.K) (Je tek egri boldı-(bədən)-sogan kimi çapıldı.(QBK.387).(Köni kertü

erip könqül qilinel egri ermasar-eger o doğru-diüzdürsə onu heç bir daxili istəkləri əyməz. (TTV) [87. s. 166]

Codex Cumanikus; egri–sahte, yalan. [55. s. 464]

Mahmud Kaşğari; egri- «əgri, kıvrık, bükülmüş, [23; 26]

ED; egri- «əgri, kavıslı, eğilmiş, bükülmüş, çarpık; yalan, yanlış [104. s. 112]

Məmlük Qıpçaq türkçəsi; egri- «doğru olmayan, dürüst olmayan, əgri, sapık (70).

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; iyri- «eyri, bükük, yilankavuşu, dolanbacı, iyrek– «ziqzaqlı, yivli, kırık cizgiler halində». [104. s. 297-98].

Qazax ədəbi dili; iyir, iyrek– «əgri, bükük, bir tarafa doğru eyilmiş. [65.I.c.s 271-73]

Qaraqalpaq ədəbi dili; iyrek- «bükülmüş, eyri.» [80. s. 292]

Noqay ədəbi dili; .iyrek- «ahır bölməsi, bölmə; yıyırıq-bürüşük, qırışıq. [81. s. 118]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

əyri//egri, əyrü-formalarında işlədilir.

68. Ortak türkçədə; **eliğ-** «elli».

DTS; **Eliğ I**-hökmdar, suveren.(edğu qilin eliğ eliğiz-bizim xeyirxah hökmdarımız.(Man.)//**Eliğ altuni**-hökmdar.//**Eliğ qan**-qaraxanilər dövründə yuxarı hakimiyyətdə olan şəxsə verilən titil.

Eliğ II-(kist ruki, ruka)-əl. (onq eliğ-sag əl.)//**Eliğ aşqari**–xidmətçi, tabeliyində olan şəxs. Hökmdara qulluq edən.

Eliğ III-əlli (50).

Eliğ-tayfa birliyinə sahib olan hökmdar. [87s.170-71]

Codex Cumanikus; el-1.-memleket. 2.el. [55. s. 465]. el-(krş CCI el) [55. s. 697]

ED.; **Qədim türkçədə, Qədim qırğız və Məmlük qıpçaq türkçəsi**; eliğ-elli. [70; 49. s. 141]

Mahmud Kaşğarı; eliğ,//elliğ- «elli.» [23]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; elü-elli. [104]

Qazax ədəbi dili; əlüv- «o.t.e» [62; 65]

Qaraqalpaq ədəbi dili və dialektlərində; elli,eliv-«elli». [80; 82]

Noqay ədəbi dili və dialektlərində; elli. [83]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

əlli-əlli (say)

69. Ortak türkçə; **elçi- «elçi».**

Qədim Uyğur dili; elçi- «o.t.e».

Qədim qırğız dili; elçi-elçi.

DTS; Elgi-elçi, səfir, xəbərçi-(tanrı elimka eleisi ertim-mən öz xalqım üçün tanrı tərəfindən göndərilmiş bir elçiyəm.(E 1.). [87. s. 169]

Orxan-Yenisey; elçi-elçi, səfir. [40. s. 353]

Codex Cumanicus; elçi-1.elçi.//alçi. 2. melek. [7. s. 465]. elçi-elçi. (kün altından elçi keliyor) [55. s. 69]

ED. və **Məmlük qıpçaq türkçəsi** (Minyətü l-ğuzat); elçi- «o.t.e» [104.; 70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; elçi- «elçi, haberçi». [105]

Qazax ədəbi dili və dialektlərində; elşi- «elçi, arabulucu.» [465.Ic. s. 186]

Qaraqalpaq ədəbi dili və dialektləri; elşi- «o.t.e» [80. s. 191]

Noqay ədəbi dili; elşi-elçi. [81s.434]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;
elçi- «o.t.e» anlamda elçi.

H.h

70.Ortaq türkcə; **hadaq-** «ayaq».

Qədim türkcə; *adaq-* «ayaq»;

Drevnetyurkskiy slovar; adaq-ayaq.

Ayaq-ayaq. [87. s. 8. s. 27]

Orxon-Yenisey; adak-ayaq; ayaq-qədəh.//Ayağ-
hörmət, fəxr.//ayğuçu-vəzir. [40. s. 340, 345]

Codex Cumanicus; ayaq-ayaq üzi//töşeninknq
ayağı.(çivi, mih). [55. s. 428, s. 709]

Mahmud Kaşğari; *adaq, ayaq-* «ayaq». [23; .44.
adak]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Adak-ayak, ayağ- «o.t.e».
[66. s. 15].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ayaq* «ayaq; son, nəticə» [105. 86]

Qazax ədəbi dili; *ayaq-* «ayaq. son» [65. I.62]

Qazax Barköl dialekti; *ayaq-* «o.t.e» [75.131]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ayaq-* «ayaq» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay və Kegeyli-Kuybişev
dialekti; *ayaq* «ayaq; son, sonda» [78. 318]

Noqay ədəbi dili; *ayaq-* «ayaq» [81; 83]

Noqay dilinin Ağ Noqay və Qara Noqay dialekti;
ayaq- «o.t.e» [77. 234]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində.

Ayaq-addm, qədəm, ayaq anlamında.

Hadak-(ərəb) Hayvan pisliyi, kuş pisliyi. [20. s. 204]

Azərbaycan dilinin dialektologiyasında;

Dadax- «ayaq»-Azərbaycan dilinin Şəki,Gəncə dialektlərində dadax-ayaq anlamında işlədilir. *Dadax* Şəki dialektində «ayaq» (*Qoyunun dadaxlarını bir asmışdıx,başını bir*). Gəncə dialektində «uşağın ilk addımı, ilk yerışı» mənasında bildirir. [1. s. 109]

Ayaqçı-idarə kağızlarını paylayan işçi. [bax.7,s. 39-40]

71. Ortaq türkcə; *hadır-* «ayırmaq, bölmək».

Qədim türkcə; *adır-* «ayırmaq»;

Mahmud Kaşğari; *adhur-* seçib ayırmaq. «o.t.e» [23. s. 203.; 24. s. 215]

Codex Cumanikus; *ayır-*, «bölmək, ayırmaq» [55s.428],//*ayr-*[95. 66-67].

Kuman ləhcəsi sözlüyü; ağır-ayırmaq [59]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ayır-* «ayırmaq, ikiyə parçalamaq, bölmək», *ayır-* «o.t.e» [105. s. 36; 60]

Qazax ədəbi dili; *ayır-* «ayırmaq, bölmək» [65.I 13-24]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ayır-* «ayırmaq, bölmək, seçmək, seçib ayırmaq» [80; 82] Qaraqalpaq dilinin Karaözək dialekti; *ayır-* «o.t.e» [78.319]

Noqay ədəbi dili-*ayır-* «o.t.e» [81; 83. 31]

Noqay dilinin əsl Noqay və ağ Noqay dialekti; *ayır-«o.t.e»* [77. 234]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

hadır-hadır olmaq (Celilabad, Çənbarək)-müğayat olmaq. [1. s. 192]

72. Ortaq türkcə; *hıraq-* «*ıraq, uzaq*».

Qədim türkcə; *ıraq, yıraq-* «*ıraq, uzaq, uzaqda olan*»,

DTS; *İraq-uzaq.(ıraq baliqqa barır-uzaq şəhərə gedir.TT VII 34).* [87. s. 220]

Orxan-Yenisey; *ırak-uzaq, ıraq, aralı.* [40. s. 357]

Mahmud Kaşğari; *yırak* = «*uzaq, ıraq*». [23. s. 161; 24. s. 32].

Kuman ləhçəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; *ıraq//ırax//[59; 95].*

ırah- «*ırak, yırak, uzak, uzaklaşmaq*» [55. s. 482].

ırah-uzak, ırak.(krş.CCI ırah,ırak,yırak). (yoldan ırah kaçtı.) [55. s. 717]

ED və Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *yıraq-* «*o.t.e*» [104.214.ıra: q; 70]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *İrak-1. uzak. 2) acem ölkəsi.* [50. s. 209]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; ıra: q «*ıraq, uzaq, uzaqda olan*». [105. 934]

Qazax ədəbi dili; jıraq «*uzaq yer, ıraq*» [65. I.254]

Qaraqalpaq ədəbi dili; cıraq «*uzaq, uzaqlar*» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; cıraq-ıraq;

Karaöz dialekti; yırac-ıraq «*o.t.e*» [78.342-349]

Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərində;

iraq-uzaq anlamında «o.t.e».

*iraq-Quba dialektində bu söz iraq formasında «uzaq»
mənasını bildirir. [41. s. 243]*

*iraq sözü «Kitabi Dədə-Qorqud» dastanlarında da
eyni mənada rast gəlinir. [7. s. 99]*

*İraq-sözünün etimologiyası ilə bağlı B.Əhmədov
yazır; «Uzaq mənasında işlədilmiş (gözdən uzaq, könüldən
iraq deyirik) bu söz ira (udalitğsə) feilindən-q şəkilçisini
artırmaqla əmələ gəlir. Dilimizdə r-z əvəzlənməsinin geniş
yayıldığını nəzərə alsaq, demək olar ki, ele uzaq sözünün
özü də iraq kəlməsinin dəyişmiş formasıdır. Sözün ilkin
kökü ir (ur) sözüdür. [7. s. 99].*

*İraq olmaq-Naxçıvan şivələrində-uzaq olmaq. İraq
olsun yaxında olsaydım, daş mənə dəyərdi. [11. s. 43]*

73. Ortaq türkcə; **hıyaç-** «ağac, taxta, odun»

Xalaç türkcəsi; *hayaç-* «o.t.e»-[104]

Qədim türkcə; *ıyaç-* «ağac, odun, taxta-şalban, taxta,
dəyəmək»;

Orxan-Yenisey; ığac-ağac, bitki. [40. s. 357]

Mahmud Kaşğari-yıyaç-1) yığaç- «ağac, taxta,
odun».

2) Erkəklik aləti.

3) Fərsəx.(əski ölçü). [23. s. 64; 24. s. 25.; 26s.16;

27]

Codex Cumanikus: *ayaç-ıgaç* [55]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *hayaç-ağac* [59. 79-80]

Məmlük qıpçaq türkcəsi; ağac [70]

Abu-Hayyan; ağaş, **El-kavanül-külliyə;** ağaç;

ED.; ağaç; [49; 67; 104]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cıyaç* «ağac, meşə» [105.276]

Qırğız dilinin Leylek rayonu dialekti; *ayaç-* «o.t.e»

[60; 104]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *cıyaç-* «o.t.e» [73.373]

Qazax ədəbi dili; *ayaş-* «o.t.e» [65.I, 10].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ayaş-agac.* [80]

Qaraqalpaq dilinin Karaöz dialektində; ağaç-ağac.

[78]

Noqay ədəbi dili; ağaç-ağac. [81]

Noqay ədəbi dilinin ağ və əsl noqay dialektlərində;
ağaç-//ağaçlıq-orman, meşə. [77]

Azərbaycan ədəbi dili;

ağac- «o.t.e»

Azərbaycan dili dialektlərində.

Yelin-(Naxçıvan şivələrində) savaçan zamanı
müdafiə üçün istifadə edilən ağac. [11. s. 47]

74. Ortaq türkcə; ***hıyl-*** «ağlamaq»

(***Xalaç türkcəsi; hıyl-*** «weinen» [104]

Qədim türkcənin uyğur abidələrində; *-ıyl-, ıyl-*
«ağlamaq»,

DTS; ağla II-aglamaq, ezab çəkmək.(*incip olarning
arasinta ağladi-oların arasında ağladi*)

İğla-ağlamaq.(*oğlan ığladı MK.I. s. 286*) [87. s. 22,
s. 218]

Orxon-Yenisey: ığla-ağlamaq [40. s. 357]

Mahmud Kaşğari; *ıyl-, ıyl-* [25. s.]

Codex Cumanicus; *ığla-, ıla-ığla-ağla,* ağlamak//-

ıqlamak-aqlama. [55. s. 481].

Kuman qıpçaq türkcəsi; ıqla-aqla [59;]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ıyla-* «aqlamaq» [105. 924]

Qazax ədəbi dili; *jıla-* «o.t.e» [65..250] (dialekt),

Qazax dilinin Kostanay dialekti, Can; *jılawker-* «çox ağlayan, gözüyaşlı» [97.131]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cıla-* «o.t.e» [80; 82]

Koñırat-Şomanay; *cıla.* Karaözek dialekti; *cıyla-, yıyla.* Çimbay dialekti, *cıyla-* «o.t.e» Tahtaköpir rayonu dialekti; *yıla-* «o.t.e» [78.342]

Noqay ədəbi dili; *yıla-* «o.t.e» [81; 83]

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *yıla, cıla;*

Ağ Noqay dialekti; *jıla-* «o.t.e» [77.243]

Azərbaycan dilinin Şimal ləhcəsində;

ıqlamaq/yıqlamaq- «aqlamaq» anlamında işlədilir.

(S.K)

75.Ortaq türkcə; **ha: r-** «*yorulmaq, bitkin düşmək, tükənmək*».

Qədim türkcə; h-ar-ar «yorulmaq».

Mahmud Kaşğari; a: r = yorulmaq, taqətdən düşmək. [23. s. 420].

2) ar = aladatmaq. [23. s. 223.44. s. 61]

Codex Cumanicus; armayın, «yorulmaqsızın» [59; 95]

ED və Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *hou-ar-yorulmaq.* [104; 70]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; ar «yorulmaq». «o.t.e.». [49;]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; Ha; r-1) *Eşek, merkeb.* 2).
Hor, hakim, aşağı. [66. s. 75]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *arı* «yorulmaq, bitkin düşmək, zəiflətmək». [105]

Qazax ədəbi dili; *ar-* «zəifləmək». [48].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *harı* «yorulmaq, bitkin düşmək, *arı-zəifləmək*» [80] *Qaraqalpaq dilinin* Taxtakp və Koñirat-Şomanay dialekti; *arı* «o.t.e».

//Kegeyli-Kuybişev-*har* «o.t.e.» //Qıpçaq-Şahbaz-*harı* «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili; *arı-* «yorulmaq». (81)

Noqay dilinin dialektlərindən əsl Noqay; *arı-* «o.t.e.» [78]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

Zülü getmək-əldən düşmək, yorulmaq [11. s. 43]

76.Ortaq türkcə; **höküz-** «öküz»;

Qədim türkcə; *öküz-* «öküz»;

Qədim Qırğız; *öküz-* «o.t.eyni»;

DTS; *Öküz-öküz.* [87. s. 383]

Mahmud Kaşğari; *öküz-* «boğa»; [23.s130.; 24. s. 366]

ED. və **Məmlük Qıpçaq türkcəsi** və «**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk** «. *öküz* «o.t.eyni» [104. s. 120; 70; 49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *öküz-* «öküz». [105]

Qazax ədəbi dili; *ögiz-* «öküz» (*sığırın içdiş edilmiş erkəyi*). [65. I. c. s. 187]

Qaraqalpaq ədəbi dilində *ögiz*- «*okiz*». [80; 82].

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti, Çimbay, Xocəli, Kegeyli-Kuybişev dialektlərində; *ögüz*- «*o.t. eyni*» [78..345].

Noqay ədəbi dili; *ögiz*- «*o.t.eyni*». [81; 83]

Noqay dilinin ağ Noqay dialekti; *ögüz*- «*o.t.eyni*»; . [77. s. 257].

Azərbaycan ədəbi dilində;

oküz-erkək dana «*o.t.e*».

77.Ortaq türkcə; *hıyaççı, hayaççı*- «*dülgər, doğra-yan*».

Qədim türkcə, uyğur dialektində; *ığaççı*- «*o.t.e*».

ED.; *ığaççı*- [104. s. 80]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cıyaççı*- «*ağac ustası, dülgər*».

[105]

Qazax ədəbi dili; *ağaşşı*- «*o.t.e*». [65. II. c].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ağaşşı*- «*o.t.e*» [80]

Noqay ədəbi dili; *ağaşşı*- «*o.t.e*». [81]

Azərbaycan ədəbi dilində;

dülgər-aöacdən müəyyən alaətlər düzəldən şəxs.

78. Ortaq türkcə; *hıyıl*- «*yığılmaq, toplanmaq*».

Qədim türkcə; *yıyıl* «*toplanmaq* «.

Mahmud Kaşğari; *yıyıl* «*o.t.e*» [25]

Codex Cumanicus; *yıl-bir yerə toplanmaq, yığılmak* (*krş-CCI-yıl*) [55. s. 890]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; yıl- «o.t.e». [59; 95].

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; cıyıl- «toplanmaq, yığılmaq».
[105].

Qazax ədəbi dili; jıyıl- «bir yerə toplanmaq». [65].

Qaraqalpaq ədəbi dili; cıyıl- «o.t.e». [80].

Qaraqalpaq dilinin//Koñırat-Şomanay dialektində;
cıyıl- «o.t.e.» [78].

Noqay ədəbi dili və dialektlərində; cıyıl- «o.t.e.» [81]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

yığ/yığıl feili ilə eyni anlamdadır.

İ.i.

79.Ortaq türkcə; **ini-** «kiçik qardaş»

Qədim türkcə; ini- «kiçik qardaş»,

Qədim Qırğız dili; ini- «o.t.e»

DTS; **İni-kiçik qardaş.** (inim kül teqin birləşmə sözləşdimiz-biz mənim balaca qardaşım Kül Teqinlə danışdıq. KTb. s. 26).ç [87. s. 210]

Orxon-Yenisey; ini-kiçik qardaş//iniyigün-kiçik qohum, qohum//inili-kiçik qohumu olan, kiçik qardaşlı//inilgü-kiçik qardaşlı. [40. s. 356]

Mahmud Kaşğari; ini//= yaşca kiçik qardaş, arvadın kiçik qayını. [23. s. 156; 25. s. 15-18]

içi = yaşca böyük qardaş, ərin yaşca böyük qardaşı, böyük qayın. [23. s. 151] [26. s. 15-18]

Codex Cumanikus; ini- «oğlan nəvə»//erkek torun. [95; 55. s. 486]

ED və Məmlük Qırçaq türkcəsi; uni+m «qardaşım» [104. s. 170: 70]

Kuman ləhcəsi sözlüğü; Uni-qardaş [59]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız yazı dili; *ini-* «kiçik qardaş; qardaş oğlu; özündən yaşca kiçik olana xitab şəkli» [104.301].

Qazax ədəbi dili; *ini-* «kiçik qardaş» [65. II, 525], (dialekt), [63. s. 125]

Tahtakp rayonu dialekti; *ine-* «o.t.e» [97]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ini-* «o.t.e» [80. 296].

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti, Konrat-Şomanay dialekti; *ini-* «o.t.e» [78. 351]

Noqay yazı dili; *ini-* «o.t.e» [81], (dialekt),

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *ini-* «o.t.e» [77. 244]

Azərbaycan dili və dialektlərində;

Dınqılı-Naxçıvan dialektlərində balaça, kiçik, xırda qardaş [11. s. 35]

80. Ortaq türkcə; ***ingen-*** «dişi dəvə»:

Qədim türkcə; *ingen-* «dişi dəvə»;

Orxon-Yenisey; inkən-dəvə, dişi dəvə. [40. s. 356]

Mahmud Kaşğari; *ingen-* = *dişi dəvə, maya.*
[23s.180]

ED. və Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *ingen* [104.184; 70].

Qıpçaq qrupu türk dilləri.

Qırğız ədəbi dili; *inğen, ingen* «balalamis dişi dəvə» (dialekt) [105]

Cənubi Qırğız dialekti; *inğen, ingen* «6 yaşından böyük dişi dəvə» [89; 105; 60].

Qazax ədəbi dili; *ingen* «dişi dəvə, maya» [65.II, 525], (dialekt),

Qazax dilinin Muyn-Primor, Hoceli dialekti; *ingen* «dişi dəvə» [97; 61; 62]

Qaraqalpaq ədəbi dili və Karaöz, Konrat-Şomanay dialekti; *ingen* «dişi dəvə» [80; 82]

I.1.

81. Ortaq türkcə; *ıçğın-* «ortadan itməsinə icazə vermək, əldən çıxmasına razı olmaq; bir şeyin sürüşməsi; qol və ya qıçın çıxması».

DTS; *İçğın I*-buraxmaq, itirmək, icazə vermək.(qağanladuq qağanın İçğini idmiş-o öz büyük xaqanını itirdi. O.2)

İçğın II-buraxmaq, itirmək.

İçkın-əhv olunmuş düşmən. [87. s. 202. s. 217]

Qədim türkcə; *ıçyın-* «itirmək, əldən qaçırmaq, itməsinə, uzaqlaşmasına göz yummaq».

Orxon-Yenisey; *ıçğın-*dağılmaq, ayrılmaq, tərək etmək. [40. s. 357]

Mahmud Kaşğari; *ıçyın-* «itirmək, qırılma sürüşdürmək, *burxulmaq, uzaqlaşdır-maq, itirmək, qırılmaq*». [24]. [25]

Codex Cumanicus; *ıçqın-* «qaçmaq, qurtulmaq, xilas olmaq, fərarilik etmək» [*firar etmək* «. *sərbəst kalmak* [95; 55. s. 715]

ED. Və Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *ışqın-* «o.t.e» [104.; 70]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *ışqın-* «o.t.e» [59]

Abu Hayyan; *İçğın-* «o.t.e» [49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ıçqın* «özünü məcbur etmək, çalışmaq; bir yerini qırmaq» [105. S 940]

Qazax ədəbi dili; *ısqın-* «var gücüylə nəfəs almaq,» [65. II. 520]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ısqın-* «can vermə vəziyyətində olmaq» [82. 761]

Noqay ədəbi dili; *ısqın-* «gücüylə xilas olmaq, əlindən xilas olmaq» [81.430]

82. Ortaq türkcə; *ırға-* «**silkələmək, sarsıtmaq, çalxalamaq, titrətmək**»

DTS; Tərpənmək, yelletmək, sirkələnmək.

(ol ğıyac ırğadu-o agacı silkələdi. MK.I.283) [87. s. 220]

Mahmud Kaşğari; *ırға-* «silkələmək, sarsıtmaq». [23]

Kuman ləhcəsi sözlüyü, Codex Cumanicus; *yırға-* «zövq almaq, kefinə baxmaq, xoş vaxt keçirmək»; [59; 95;] ırğal-sallanmaq, silkelenmək, sarsılmək, ırğalanmaq [55. s. 717]

Abu Həyyan; ED; Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *ıra/ırға-* «beşik yelləmək» [104; 70;]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ırға-* «hərəkət etmək, hərəkət etdirmək, tərpətmək» [105.s 936]

Qazax ədəbi dili; *ırға-* «sarsıtmaq, yerindən oynatmaq, tərpətmək» [65. II. 51]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ırға-* «hərəkət etdirmək, yerindən oynatmaq» [80; 82] Qaraqalpaq dilinin Kegeyli-

Kuybişev dialekti; *ırğa-*, *arğa-* «mənfi mənada başını silkələmək» [78. 397. 321]

Noqay ədəbi dili; *ırğa-* «kəsmək» [81. 427]

83. Ortaq türkcə; *ırq-* «fal açma, qeybdən xəbər vermə, fal»:

Qədim türkcə; *ırq-* «fal».

DTS; **İrq I-Qeybdən xəbər vermə, fala baxma, bədahətən söyləmə.** (*bu ırq başında az emğaki bar-bu il bir xeyli çətinliklər var. ThS. II. 80*). (*bu ırq bitiğ edğu-bu yaxşı fal kitabıdır. ThS.II.101*). [87. s. 220]

Orxan-Yenisey; ırk-fal. [40. s. 357]

Mahmud Kaşğari; *ırk-* «fal baxma, ürəkdən keçəni oxuma.» [23.s 213. yarış]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ırq-* «rifah; varlı və zəngin həyat sürmə.

ırım- «fala inanma.cadu, əfsun» [105]

Qazax ədəbi dili; *ırım-* «batil inanış» [65. II. 518]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ırım-* «boş inanış, batil inanc» [80. 759; 82]

Noqay ədəbi dili; *ırım, ırq-* «kef, ruh halı, həvəs, istək» [81. 428-427]

84. Ortaq türkcə; *ıñyay-* «uyğun, əlverişli vəziyyət, asanlıq».

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *iňyay-* «*uyğun, əlverişli vəziyyət, uyğun hərəkət, ustalıq, fürsət, iňyayla-uydurmaq, yoluna qoymaq, asanlaşdırmaq*». [91]

Qazax ədəbi dilində; *iňyay-* «*uyğun, müsaid, asan vəziyyət, iňyayla-hazırlamaq*»; [61; 62; 65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *iňyay-* «*istedad,ələ yatmaq, məharət, uyğun, asan, əlverişli*» [80; 82]

K.k.

85. Ortaq türkcə; **kö:** *ker-* «*göyermək, maviləşmək, yaşllaşmaq*»:

Mahmud Kaşğari; *köke r-* kögər «*göyermək, göy rəngini almaq*». [23. s. 118]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *köker-* «*göyermək, maviləşmək, yaşllaşmaq*» [82]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *kögör-* «*göyermək, maviləşmək, yaşllaşmaq*» [105]

Qazax ədəbi dili; *köger-* «*çiçəklənmək, yaşllanmaq*» [65. I, 303],

Qazax dilinin Hoceli dialekti; *kögör-* «*o.t.e*» [75]

Qaraqalpaq türk dili; *köger-* «*göyermək, yaşllanmaq*» (dialekt). [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Koñırat-Şomanay dialekti; *köger-* «*böyümək, bitmək, yetişmək*», Çimbay dialekti, *kögör-* «*yaşllanmaq*» [78 s. 354]

Noqay ədəbi dili; *köger-* «*göyermək, kiflənmək*» [81].

Azərbaycan dili Şimal ləhcəsində;

qoqermek-göyermək.(*K.S*).

Kögər-qoqər formasında Azərbaycan dilinin Şimal qrupu dialektlərində var. (K. s.)

86. Ortaq türkcə; **küse-** «arzu etmək, istəmək, diləmək; darıxmaq, həsrət çəkmək Qədim türkcənin uyğur dialekti; *küse-* «darıxmaq, istəmək».

Mahmud Kaşğari; *küse-* «o.t.e» [23]

Codex Cumanicus, ED; küsen-arzu etmək, istəmək. [59; 104]

küsenmek- «arzu etmə, istəmə». [55. s. 521]. küsenç-arzu, istək, özləm, umut.(krş.CCI-küsen.).(ave kız kim küsenç öze kıçkırıp–sen Tenqriqə). [55. s. 770]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Küse-iyrənmək, arzu duymak, qıpta etmək. [50. s. 241]

Kıpçaq türkcəsi sözlüğü; Kuse-1) *ateşi karıştırmak.*

2) *iyilik yapmakta ona deng olmak istəmək.*

3) *arzu etmək, istəmək.* [66. s. 130]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *küsö-* «istəmək, şiddətlə arzu etmək, həsrətini çəkmək» [69]

Qazax ədəbi dili; Çimkent-*küse-gen* «sevən, aşiq» [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *küse-* «o.t.e» [80; 82]

Qaraqalpaq ədəbi dilinin Çimbay dialekti; *küse-* «o.t.e» [78.357]

Noqay ədəbi dili; *küse-* «o.t.e» [77. 195]

87. Ortaq türkcə; **ke: kir- «gəyirmək».**

Mahmud Kaşğari; *kekir-kəgi r-* «gəyirmək» [24. s. 118]

Kuman lehçəsi Sözlüğü; *kekir-gegirmək* «o.t.e.» [59; 65; ke: kir].

Codex Cumanikus; *Kekir-gegirmək* [55, s. 731]

Kıpçak türkçəsi sözlüyü; *Kegir-gegirmək, kekir, keykir.* [66. s. 106].

Kıpçakça Satırarası Sözlük. *Kegir-gekirmək. kegrik-gegirmə, gekirti.* [50. s. 223]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; kekir- «gəyirmək» [105]

Qazax ədəbi dili; kekir- «o.t.e.» [65.1.283]

Qaraqalpaq ədəbi dili; kekir- «o.t.e.» [80; .82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; kekir- «o.t.e.» [78. s. 353]

Noqay ədəbi dili; kekir- «o.t.e.» [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dilində;

gəyirmək- «o.t.e.».

88. Ortaq türkcə; **kekle-** «kin bəsləmək, kin tutmaq»:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *kek* «kin, intiqam hissi, qərəz».

Mahmud Kaşğari; *kek-* «o.t.e.» [23]

Codex Cumanicus; *kek-*[48. S 707.keks] *Kek-kin, nifrət, hüsumət.* [55. s. 731]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; kekte- «kin bağlamaq» [61. s. 368]

Qazax ədəbi dili; kekte- «kin tutmaq, kin bəsləmək»

[65.1.282]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *kekke-* [80; 82]Noqay ədəbi dili; *kekles-* «qisas almaq, qarşılıqlı kin tutmaq» [81; 83]89. Ortaq türkcə; *kebşe-* «çiyənəmək, kövşəmək».**DTS; Kevşe I-çeynəmək.**

(teva ot kevsedi-dəvə ot kövşədi MK.I.79). [87.. s.

304**Mahmud Kaşğari;** *kevşe-* «çiyənəmək». [25.692.

Kevşe]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;Qırğız ədəbi dili; *güyşö-* «kövşəmək (gövdənin üst hissəsi) büzülmək; » [105.s 462]Qazax ədəbi dili; *küyse-* «çiyənəmək, kövşəmək»

[65.I, 323]

Qazax dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *küyşö-* «kövşəmək» [61; 62; 97; 75]Qaraqalpaq ədəbi dili; *güyse* «kövşəmək» [80; 82]Noqay ədəbi dili; *küyze-* «o.t.e» [81; 83].**Azərbaycan dilinin dialektlərində;***kövşəmək-* «o.t.e»90.Ortaq türkcə; *kümüş* «gümüş»;**Qədim türkcə;** *kümüş.* «gümüş»;**DTS;** *Kümüş-gümüş, gümüş pul.* [87. s. 326]**Orxan-Yenisey;** *Kümüş//Kümüş-gümüş.* [40. s. 365]**Qədim Qırğız;** *kümüş* «o.t.e». [104]

Mahmud Kaşğari; *kümüş* «o.t.e». [23]

Codex Cumanikus; *kümüş, kümiş* «gümüş» // *komiş, kümiş*.. [55. s. 520.;]

Kuman Ləhcəsi sözlüyü; [59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *kümüş, kümiş* «o.t.e». [70. s. 220]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; // *kümüş* «o.t.e.». [49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *kümüş* «gümüş». [105]

Qazax ədəbi dilində; *kümis* «o.t.e.». [85.I.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *-gümis* «o.t.e.». [80]

Qaraqalpaq dilinin Taxtəhp dialekti; *kümis, gümis, gümüs* «o.t.e.». «//Kegeyli–Kuybişev dialekti–*kümis* «o.t.e.»//**Qaraöz dialekti–gümis** «o.t.e.». [78]

Noqay ədəbi dilində–*kümis* «o.t.e.». [81]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Kümüş–gümüş.

91.Ortaq türkcə; **küdegü-** «*yeznə, kürəkən*»

Qədim türkcə; *küdegü-* «*yeznə, kürəkən*»

Orxan-Yenisey; *küdəgü–kürəkən*. [40. s. 364]

Qədim Qırğız dili; *küdegü-* «o.t.e» [23.679]

Codex Cumanikus; *küyegü–damat, güvey,* (lat. ienerus, Far. damad) // *kiyöv, küyöv*. [55. s. 522, s. 771]

Mahmud Kaşğari; *küdegü, küyegü, küyöv* küdegü, *küdhəgü=gəlinin əri, kürəkən–* «o.t.e» [25. s. 19.; 45]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Kudegü–geveyi, damat*. [50. s. 240]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *küyö* «yeznə, kürəkən» [105]

Cənubi Qırğız dialekti; *küyöw-* «*o.t.e*» [60]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *küyö, küyö:* *v* [69; 73]

Qazax ədəbi dili; *küyew* «yeznə, kürəkən» [65.I. 322],

Qazax Əfqanıstan dialekti; *küyöv-* «*o.t.e*» [56; .87],

Qazax dilinin Barköl dialekti; *küyöv-* «*o.t.e*» [75. 150]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *küyew* «yeznə, kürəkən» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; *küyew.*//Tahtakp rayonu dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti; *kiyew*, Hoceli dialekti; *küyöw-* «*o.t.e*» [83.356]

Noqay ədəbi dili; *kiyew* «güveyi» [81; 83]

Noqay dilinin ağ Noqay dialekti, əsl Noqay dialekti; *kiyew-* «*o.t.e*» [77. 249]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

kürəkən-bacının və xalanın yoldaşı-(S.K)

gəv-yeznə//giyəv-kürəkən. (Naxçıvan şivələrində)

[111. s. 54-55]

92. Ortaq türkcə; **közegü-** «*atəş qarışdırma odunu*», **Mahmud Kaşğari;** *közegü-* «*atəş qarışdıracaq dəmir masa*». [23; 24; 25; 26; 27]

Kuman türkçəsi sözlüyü; *kösöv* «*ocaq dəmiri, ölçər*». [59; 95;].

Codex Cumanikus; *Kösöv-atəşi karıştırmaya yarayan dəmir.ocak demiri.* [55. s. 761]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *kösö-* «atəş qarışdırma odunu».

[105]//*közö.* «*o.t.e.*».

Cənubi Qırğız dialekti; *kösöv-* «*o.t.e.*». [105]

Qazax ədəbi dilində; *köse-* «atəş qarışdırma odunu». [75]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *köse-* «*o.t.e.*». [80]

Qaraqalpaq dilinin//Taxtaqopir və Çimbay dialekti; *kösöv* «*o.t.e.*»//*köse-*, *kese-* «*o.t.e.*». [82]

Noqay ədəbi dili və dialektlərində; *köse-* «*o.t.e.*». [81]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

közərmək- «*o.t.e.*».

Maşa-odu qarışdırmaq üçün istifadə olunan alət.

*Kösöv-Naxçıvan şivələrində.*1) ucu yanmış ağac.2) təndiri və ya oçağı eşləmək üçün dəmir şış. [11. s. 52]

93. Ortaq türkcə; *küreş-* «*gürəşmək*//*çabalamaq*//*mücadilə etmək*//*savaşmaq.*

Mahmud Kaşğari; *küreş* «*gürəşmək*». [26]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED. «**Kitâb al-idrâk lilisan al-Atrâk,**» Bul, Tuh.-*küreş-* «*o.t.e.*». [70.; 49; 104; 60; 89; 90]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Kereş-gereşmək.* [50. s. 241].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *küröş* «*gürəşmək, bərabər küürmək*». [105]

Qazax ədəbi dili; *küres* «*gürəşmək, mücadilə etmək, savaşmaq*». [68.I.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; güres «o.t.e».

Qaraqalpaq dilinin Taxtəhkəp dialekti; güros «o.t.e».
[80; 82]

Noqay ədəbi dilində dialekti-küres «o.t.e». [81]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

güləşmək; 1. iki nəfərin qarşı-qarşıya güləşməsi.

2.yəni hansısa bir işi sona çatdırmaq üçün əlləşmək, mücadilə etmək.

94.Ortaq Türkcə; **keyik-‘dört ayaklı av hayvanı; yaban, vahşi, evcil olmayan’;**

DTS; Keyik-maralın bir növü. Vəhşi heyvan. [87. s. 294]

Orxon-Yenisey; keyik-dağ keçisi. [40. s. 362]

Mahmud Kaşğari; Keyik-geyik.vəhşi heyvan.əslində vəhşi olan və əti yeyilən heyvanlardan ceyran maral dağ keçisi kimi heyvanlar. [23. s. 75. s. 210].

2) keyik =meymunsifət.(insanlar haqqında). [44. s. 165].

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Comanikus; keyik-vahşi, yabanə heyvan.//kiyik.//kiyik tonquz [55. s. 502; 59; .95].kiyik-vahşi hayvan, yabani hayvan (kulabars kiyiki deşirlər). [55. s. 749]

Məmlük Qıpçaq Türkcəsi, «Bulgatu’t-muştak», Abu-Hayyan; keyik «o.t.e». [70. s. 225; 89; 49; 67]

Kıpçak türkçəsi sözlüyü; Keyik-1) geyik, ceylan.

2) Vahşi hayvan.

3) keyik sığır, yaban sığırı. [66. s. 110].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dilində; *kiyik* «domuz müstesna çatal
turnaklı bütün yabani ov hayvanları». [105]

Qazax ədəbi dilində; *kiyik* «dağ keçisinin bir növü.
[75]

Qazax dilinin Xocəli dialektində; *keyik* «o.t.e»;
//Cambıl dialektində-*kiyik* «dağ başında bitən bir növ qısa
ot»; [65.II c]

Qaraqalpaq ədəbi dilində; *kıyık* «o.t.e». [78]

Qaraqalpaq dilinin Taxtahkp dialektində; *keyik, kiyik*
«o.t.e.»//Çimbay *keyik* «o.t.e.»; Koñırat Şomanay; *kiyik*
«o.t.e.»; [78]

Noqay ədəbi dilində; *kiyik* «yaban, yabani, vahşi».
[83]

Q.q.

95. Ortaq türkcə; *karın-* «qarın».

Qədim türkcə; *karın-* «qarın, daxil; mədə.»

DTS; Qarın-qarın, mədə, daxili qarın boşluğundakı
bütün orqanlar bura aiddi. [87. s. 427]

Orxon-Yenisey; *karın-qarın.* [40. s. 367]

Mahmud Kaşğari; *karın* «qarın». [23. s. 106. 24. s.
211. 25. s. 230]

Codex Cumanicus; *karın-* «qarın, *karın*(lat. *Venter,*
Far.puştı) [55. s. 493].

Karın-karın (*krş CCI-karın*). (*eki karın öte kördü*
menqü yarıhlık Tenqrini) [55. s. 727]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *karın* [59; 95; 49; 104]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qarın* «qarın, mədə, qursağ. tulum (xüsusilə yağ saxlamaq üçün). [105. 356]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *karın, harın* «qarın» [73.404]

Qazax ədəbi dili; *qarın* «qarın, mədə, daxil» [65. II c 44]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qarın* «qarın, mədə; tulum, tuluq [80. 382; 82],

Qaraqalpaq dilinin Karaözek dialekti və Çimbay dialekti; *qarın* «qarın, göbək» [78. 361]

Noqay ədəbi dili; *qarın* «mədə, daxil, qarın» [81; 83]

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;

qarın; 1) İnsan və heyvan bədəninin mədə, bağırsağ, dalaq və. s. orqanlar yerləşən hissəsi. 2) Ana bətni, uşaqlıq.

3) məs. iç. batin.

4) Bir şeyin qarın kimi qabağa çıxmış hissəsi. [51. s. 60]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

1) *qarın*-qarın gətirməməx¹(Şuşa) gözü götürməmək.

2) qarınqarışan (Qax) ana bir, ata ayrı uşaq.

3) qarın-qarta-içalat.

4) qarənpa-çoxyeyən, qar'nqulu. (Cəlilabad, Lənkəran, Yardımlı).

5) qarınpalıq-qarınqululuq- (Cəlilabad). [1. s. 283]

96. Ortaq türkcə; *katıy*- «qatı, sərt, möhkəm, çox dözümlü, çətin».

Qədim türkcə; *katay*- «o.t.e»

DTS; Qatğı-qatı, bərk, möhkəm, güclü. [87. s. 433]

Mahmud Kaşğari; *katı*-qatı. «sərt». [23]

Kuman ləhcəsi sözlüğü; *katı*, *qattı*-sağlam «o.t.e» [59; 95].

Codex Cumanicus; *katı*-şiddətli, zor, çox, böyük (CCI–katı). (ahım katıdır.)

katırak-daha *katı*, daha sərt

Katı-yumuşak olmayan, sərt, *katı*, *kavi.katı* kılı-sert, cesurca. [55. s. s. 494, 728]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *qatı* «sərt, qatı, sağlam, sıx, yoğun» [104.597-598. Qatığ].

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; *Katı-katı*, *sərt*, *sağlam*.
2) *çok*, *fazla*, *aşırı*.

3) *şiddətli*, *sərt*. *Katı kun-şiddətli cəza*, *ağır cəza*. [66. s. 103]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qatu*: «sərt; kəskin» [69; 105. s. 360]

Qazax ədəbi dili; *qatu* «sərt» [65. IIc 47]

Qaraqalpaq türkcəsi; *qattı* «sərt, qatı» [80. 387],

Qaraqalpaq dilini Tahtaköpir rayonu dialekti, Karaözək dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti, Koñırat-Şomanay; *qattı* «sərt, qatı; çox, möhkəm; sürətli; yüksək pərdədən, yüksək səslə [78. 361]

Noqay ədəbi dili; *qatı* «sərt, qatı, kəskin» [81.155].

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti ağ Noqay dialekti; *qatı*, *qattı* «kobud, sərt, qatı.» [77. 251]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qatı-tünd anlamında. «o.t.e»

97. Ortaq türkcə; **qaz-** «qazmaq».

Qədım türkcə; *kaz-* «qazmaq».

DTS; Qaz I-qaz quş

Qaz II-Agac qabığı (kora derevo).

Qaz III-Afrasiyabın qızının adı.//qaz suvu-çayın adı.(MK)

Qaz IV-qazmaq, yer qazmaq. [87. s. 439]

Codexs Cumanikus; Kaz-kaz.//kazan-qazan, kazan ayak-saçayağı, üzərinə tencere, tava v.b koymaya yarayan üç ayaklı demir.destek, ocak. [55. s. 497]

Mahmud Kaşğari; *gaz-* «qaz». [23].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *gaz-* «qazmaq. atı saxlamaq» [70. s. 199; 49; 104. 680. kaz]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; Kaz-kazmak, eşmək. [66. s. 105]

Kıpçaqça satırarası sözlük.Kaz-kazmak, eşmək. [50. s. 222].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qaz-* «qazmaq» [105. 30]

Qazax ədəbi dili; *qaz-* «qazmaq, yeri oymaq, çuxurlaşdırmaq» [65. IIc.17]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qaz-* «qazmaq, qazıb çıxarmaq, belləmək» [80; 82].

Qaraqalpaq dilinin Karaözək dialekti; *qaz-* «o.t.e» [78. 358]

Noqay ədəbi dili; *qaz-* «qazmaq, belləmək» [81; 83]

Noqay dilinin ağ Noqay dialekti; *qaz-* «qazmaq, eşmək, belləmək» [77.249]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qaz-1) ördəyə bənzər, lakin ondan böyük, əti yeyilən su quşu, 2) fiziki cisim maddə, 3) ipək parça, [4. s. 85]

98. Ortaq türkcə; **qart-** «yaşı irəliləmiş, yaşlı, qart»:
DTS; Qart I-1.yara. (MK). 2. Qaynar. (RuchI)
Qart II-yaşlı, qoca.
Qart III-(xrustit)-nəşr etmək, çıxarmaq. [87. s. 431]
Orxon-Yenisey; karı-qoca; qocalmaq. [40. s. 367]
Mahmud Kaşğari; *kart* «əli ayağı tutmayan yaşlı
adam». [23]
kart er.-bədxiyyəət adam. [24. s. 352]
Codex Cumanicus; *kart* «qoca, yaşlı, qədim». Kart-
yaşlı, ixtiyar. [59; 95; 5. s. 493]
Karı-yaşlanmaq, kocalmaq.(krş.CCI–karımak). [55. s.
727]
Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Kartay- «*kart, yaşlı,
ixtiyar*». [59. s. 101]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *qart* «əli ayağı tutmayan
yaşlı adam» [70; .49; 104. s. 647]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *qart-* «yaşlı, qoca» [105. s. 353].
Qırğız dilinin Pamir dialekti; *qart-* «qoca, yaşlı» [73.
s. 405]
Qazax ədəbi dili *qart-* «o.t.e» [65. II. 42]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *qart* «yaşı irəliləmiş, qoca»
[80.s 381],
qart [82.s 361]
Noqay ədəbi dili; *qart* «qartımış, yaşlı, qoca» [81. s.
151]
Noqay dilinin ağ Noqay dialekti; *qart-* «o.t.e» [77.
251]
Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;
qart-1) qocalmış, qoca.
2) qatı, qəddar.

3) kövrək, tezsınan.

4) qart-isim kimi bülöv daş. [4. s. 68]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

qart–1) (Göyçay, Qazax, Qax, Mingəçevir, Ordubad, Salyan)-lovğa adam anlamında.

2).(Dərbənd, Xaçmaz, Quba)-bülöv.

3).(Bakı,)-bərək, sərt. Burda qart daş çoxdu.

4).(Qazax,Salyan, Şəki, Yardımlı)-çoxbilmiş.Yaman qart uşaxdı o.(Qazax).

Qarta-(Səlyan)-mədnin içi.

Qartdanqaz-(İmişli)-qaba parça növü.

Qartdağan–(Borçalı)-yad adam.

Qartdamax-(Kürdəmir, Tovuz, Şəmkir, Zaqatala)-qaşmaq.

Qartdammax-(Başkeçid, Borçalı, Cəbrayıl, Mingəçevir)-qaşınmaq.

Qart-(Kürdəmir)-bülöv.

Qart-(Borçalı, Qazax, Tovuz)-yapıncı.

Qartmuş-(Yardımlı)-ərə getməmiş, evdə qalmış qız.

Qarti; Qartiyə dönmək (Zaqatala)-əsgiyə dönmək.

Qartzax-(Zaqatala)-yetişməmiş qoz, və ya qozun qabığı. [1. s. 284-85]

Qart-//qartmax.

1) Qocalmaq, codlaşmaq;

2)Qalın çirk, kir qatı(isim) [15. s. 330]

99. Ortaq türkcə; **Qa: nat-** «qanad, cinağ».

Qədim türkcə; Kanat- «qanad».

DTS; Qanat I-qanad. (er quğu quşqa soğuşmuş quğu quş qanatinqa urup-kişi qu quşunu gördü, quş onu

*qanadlarının üstünə aldı.ThS.II.53).//Qanatlan-qanadlan-
maq//qanatlıq-qanadlarıyla bəzənir.//qanatsız-qanadsız;*

Qanat II-qanat-qanı axmaq. [87. s. 417-18]

Orxon-Yenisey; kanat-qanad//kanatlıq-qanadlı. [40.
s.366]

Mahmud Kaşğari; *kanat* «qanad, cinağ». [23]

KLS, Codex Cumanikus; *xanat*.- «o.t.e» [59; 95;]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED.; *qanat* [70; 104. s.
635. qanad]

Kıpçakça satırarası sözlük; Kanat-qanad. [50. s.
219].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qanat*- «qanad, cinağ, obanın
qəfəsinə çəkilən parça» [105.s 339]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *qanad, ganat*- «o.t.e»
[69; 73]

Qazax ədəbi dili; *qanat* «qanad tərəf, cinağ, ətraf»
[77. II.32]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qanat* «qanad. yurdun skeleti»
[80.s 370],

Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu dialekti,
Konırat-Şomanay dialekti; *qanat* «qanad» [82; 78]

Noqay ədəbi dili; *qanat* «qanad, cinağ. üzgəc. qarı»
[81.144],

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *qanat* «qanad»-
«o.t.e» [77].

Azərbaycan ədəbi dilində;

qanat–qanad «o.t.e». [77]

100. Ortaq türkcə; **Kara-** «qara».

Qədim türkcə; *qara-* «qara»

Qədim Qırğız dili; *qara-* «qara»

DTS; Qara I-qara rəng.//qara bas-qul, kölə.//Qara orun-qəbr.və. s.

Qara II-Kütlə, adamların dəstəsi. (*qara em bodum-sadə adamların kütləsi QBK.255*).

Qara III-Qaraxanlı xanədanlığının idarəçiləri.(*qara bağısı; qara buğa; qara jalğa-Fərqa-nə yaxınlığında yer adı; qara jiğac-yer adı (MK); qara köl-yer adı(MK); qara oquj-şəhər adı(Usp); qara qajas-şəhər adı (MK); qara qan, qara qas ögüz-çay adları(MK) və. s. [87.s/423-24]*

Orxon-Yenisey; kara-1.qara, tünd. 2.kara-qara camaat, kütlə. [40. s. 367]

Mahmud Kaşğari; *kara-* «qara, qaranlıq». [23. s. 137.24. s. 179.; 25. s. 35; 26]

Codex Cumanicus; *gara» o.t.e».* [95].

Kara-I.siyah, kara.(*Kara kuş-kartal, kara küzen-kokarça, kara teyin-qara sincab; karandaş-erkek kardeş, kız karandaş.; karanğu-karanlık.//kapalı hava.*

2) *mürəkkəb [55. s. 491-92].*

Kara-siyah. Kara kul,kara kuş, kara ulus.

kara-II-inek, böyük baş heyvan (küçmen kara cıqlamış)

kararak–daha kara, çok kara.

karanğği-karanlık. Karakçı–dilənçi. [55. s. 725-26]

Məmlük Qırçaq türkcəsi və ED; *Kara-*[70.; 104. s. 643-644, quru]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; *Kara-(qara)*

1) *kara, siyah.*

2) *zənci, siyahi.*

3) *merəkkəb.*

4) *kul, kölə.*

5) *yeryüzü.*

6) *beddua etmək, lanetləmək.* [66. s. 100]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qara* «*qara, əsmər; qaraltı*» [105. s. 345].

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *kara, gara* «*qara*» [69. 403; 73]

Qazax ədəbi dili; *qara* [65. II. 37]

Karaözek dialekti; *gara-* «ümumişlək söz avam» [78. 360]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *gara* «*qara; qaranlıq, sadə*» [80; 82]

Qarqalpaq dilinin Çimbay dialekti; *qara* «*qara; bəxtin qaralığı*», Çimbay dialekti-*qara suw* «*bulaq suyu, mineral su, duru su*», Tahtaköpir rayonu dialekti-*gara mal* «*İribuynuzlu heyvan, mal-qara*» [78. 360]

Noqay ədəbi dili; *qara* «*quru, qara, qaranlıq*» [81]

Noqay dilinin ağ Noqay dialekti-*gara* «*qara; qaranlıq; sadə, sıravı*», əsl Noqay dialekti-*gara suw* «*aydın, duru su*» [77. 250].

Azərbaycan ədəbi dilində;

qara-1) rəng.

2) *sif. çirkli. kirli.*

3) *is.yazı.xətt, hərf.*

4) *sif.məc.ağır, mhbus, pis,kədər doğuran.*

5) *is.yas, matəm və.s*

Qara-yer kürəsinin torpaqla örtülü hissəsi.

Qara-plov üzərin,yanına qoyulan xuruş. [4. s. 45-46].

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

Qara-1) (Bakı,Səlyan,İsmayılı..) aşın üstünə tökülən xuruş.

2) *qara*-(Mingəçevir)-adambaşına bölünmüş torpaq sahəsi.

3) *qara*-(Zəngilan)-12 dərz taxıl.

4). *Qara*-(İsmayılı, Ucar)-mürəkkəb. [1. s. 278].

101. Ortaq türkcə; ***Kısır***- «sonsuz, məhsul verməyən, səmərəsiz.»

DTS; *Qısır*-sonsuz. [87. s. 448]

Mahmud Kaşgari; *kısır* = qısır, doğmayan qadın və ya heyvan. [23.369; 24.s80]

Codeks Cumanicus; *kıstrak-kısrak//qısraq*.

(Lat.iumenta, Far.madiyan). [55. s. 504]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED.; *qısır* [70; 104]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk-*qısır* «o.t.e». [49;]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Kısır*-heç doğurmaz kimsə. [66. s. 113]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Kısır*-doğurmayan. [50. s. 229].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qısır* «sonsuz, səmərəsiz» [105]

Qazax ədəbi dili; *qısır* «sonsuz, döl verməyən» [65.

II. 111]

Qazax dilini Muynak və Primor rayonları dialekti; *qısır* [97; 62; 105]

Qazax dilinin Cambil dialekti; *qısırañız* «əkin əkilməyən yer» [60. 225]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qısır*- «o.t.e» [65]

Noqay ədəbi dili; *qısır*- «o.t.e» [81. 204]

Noqay dilinin qara Noqay dialektində; *qısır* «4 yaşındakı doğmamış inək» [77. s254]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qısır-müvəqqəti və ya həmişəlik doğmayan, [4. s. 148]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

Qısır doğmayan heyvan- «o.t.e».

Ərəmik-Azərbaycan dilində qadınlara aid «doğmayan», «qısır» sözü ilə yanaşı ərəmlilik sözü də işlənir.(Borçalı-Qazax dialektlərin də daha çox rast gəlini). [7. s. 54]

Ərəmik- «Dilimizdə yaxın olan qısır və ərəmik sözləri var.Ərəmik ər-(kişi) sözü ilə bağlıdır.ərdən yarımayan (heç vaxt doğmayan) deməkdir. [10. s. 143-144]

102. Ortaq türkcə; **Kızıl- «qızıl, qırmızı»:**

Qədim türkcə; qızıl- «o.t.e»

DTS; Qızıl-1.qırmızı.(qizil qanım töktü-özünün qırmızı qanını axıtdı)

2.qızıl-[87. s. 451]

Orxon–Yenisey; kızıl-qırmızı [40. s. 367]

Mahmud Kaşğari; qızıl- «o.t.e» [24]

Codex Cumanicus; kızıl-qızıl «qırmızı, parlaq qırmızı» [95; 55. s. 504]

Kuman ləhcəsi sözlüyü. Kızıl-qızıl. [59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *qızıl*-[70].

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; Kızıl-kızıl

1).*kızıl-kırmızı, kızıl başlı çıpçuk puhu kuşu* denilən *küçük bir kuş.*

2) *kızıl-günüştən kızarmak.* [66. s. 114].

Kıpçakça satırarası sözlük. KızıL-kızıL, kırmızı, al.
[50. s. 230].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qızıl* «qırmızı» [105. 478],

Qırğız dilinin İçkilik dialekti; *qızıl qurt* «torpaq soxulcanı» [69; 60]

Şimali (Tündük) Qırğız dialektləri; *qızıl~qısil* «qızıl» [69.s 133]

Qazax ədəbi dili; *qızıl-* «o.t.e» [61; 62; 65]

Qaxaz dialektlərinin Almatı vilayəti dialekti, Cambıl, Çimkent, Sayram dialekti, KızıL Orda, Aral, Sırdarya dialekti, Kostanay dialekti, Aşhabad dialekti, Krasnovodsk dialekti; *qızıl-* «o.t.e» [62. 218-219; 75]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qızıl-* «o.t.e» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu Koñırat-Şomanay dialekti; *qızıl-* «o.t.e» [78. 366]

Noqay ədəbi dili; *qızıl* «o.t.e» [80. 197],

Noqay dilinin ağ Noqay dialekti; *q(ı)zıl-* «o.t.e» [77. 253].

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;

qızıl-1) is.rəngi sarı, bahalı, qiymətli metal.

2).*al-qırmızı.*

3) *sif.qızıl kimi berq vuran.*

4).*çox dəərli, şox yaxşı.*

5) *boz-sifət, utanmaz adam. [4. s. 157].*

Altun-qızıl. [29. s. 47]

Altun-qızıl. [101. s. 411]

103. Ortaq türkcə; **qımız-** «**kımız**»
DTS; qımız-kumus-qimiz.-süt
Qumuz-sütdən olan kumus [87. s. 444, s. 466]
Mahmud Kaşğari; *qımız-* «*kımız*». [23]
KLS, Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED: *qımız* [59.
kımız] [104,70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *qımız* «*kımız*» [105.489]
Qazax ədəbi dili; *qımız-* «*o.t.e*» [65. II.105]
Qazax dilinin Cambıldialekti; *qımız murın* «qısrakdan
ilk dəfə içilən kımız» [61.; 62]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qımız* «*o.t.e*» [80; 82]
Noqay ədəbi dili; *qımız-* «*o.t.e*» [81]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qımız-turşumuş at südündən hazırlanan qidalı işki.
[4. s. 136]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

qımız-1) (*Şərur*)–*mürəkkəb. Qaba qımız tök.*

2).(*Ağdam*)-*turş. Bu çörəx laf qımızdı.*

3)(*Şuşa, Tovuz*)-*qımızmax-uyuşmaq* [1. s. 297].

Qımıs-Şimal ləhcələrində (Zaqatala, Qax, Balakən)
rayonlarında suddən hazırlanmış yeməkdə heyvanın ilk
südündən. (K.S)

Qımıs; -Naxçıvan şivələrində sudlə hazırlanan
dərman, məlhəm. Göz ağrısına qımıs salardıx, qız qamısı
deyərdilər, gözü yaxşı elərdi. [11. s. 25]

104. Ortaq türkcə; **kılıç-** «qılınc»;
Qədim türkcə; *kılıç-* «qılınc»;
DTS; Qılıç-qılınc.
 Böğda-xəncər.//boğdala-(kolot kinjalom-xəncirlə
 kəsmək).
 Bökta-xəncər. [87. s. 116-117, s. 442]
Orxon–Yenisey; kılıç-qılınc.//kılıçla-qılıçlamaq,
 kəsmək, doğramaq. [40. s. 368]
Mahmud Kaşğari; bökta//*kılıç-* «o.t.e» [23. s. 337;
 24. s. 143; 25. s. 140]
Codex Cumanicus; *kılıç-qılınc.* Kılıç ostası-kılıç
 ustası. [95; 55. s. 503. s. 738]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED. Abu-Hayyan; *kılıç*
 «o.t.e» [70. s. 210. 104] [49]
Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Kılıç-qılınc, kılıç, kılıç.-
 [66. s. 111]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
 Qırğız ədəbi dili; *qılıç* «qılınc» [105]
 Qırğız dilinin Batken, Çayır rayonu dialekti; *qılı(ts)-*
 «o.t.e» [69]
 Qazax ədəbi dili; *qılış-* «o.t.e» [65.II, 104]
 Qazax dilinin Mañqıslaq dialekti; *qılışbaw* «gümüş
 kəmər» [97]
 Qaraqalpaq ədəbi dili; *qılış* «qılınc» [80]
 Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *qılış-*
 «o.t.e» [78]
 Noqay ədəbi dili; *qılış-* «o.t.e» [81]
 Noqay dilinin Qara Noqay dialekti; *qılış-* «o.t.e» [77.
 254]
Azərbaycan ədəbi dilində;
 Qılınc-qılınc.
 Qılıç-[29. s. 402]

Azərbaycan dilinin dialektlərində

qılıç (İmişli)-xalçaçılıqda işlədilən alət. [1.296;]
korda-Naxçıvan şivələrində-əyri qılınc. [11. s. 55]

105.Ortaq türkcə; *kış*- «qış».

Qədim türkcə; *qış*- «qış».

DTS; *qış-qış*//*qışla-qışlamaq*//*qışlağ* və. s. [87. s. 448]

Orxon–Yenisey; *kış-qış*//; *kışla-qışlamaq*; *kışlak-qışlaq*. [109. s. 368]

Mahmud Kaşğari; *qış =kış* [23. s. 72.24. s. 52]

Codex Cumanikus, Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *kış*- «*kış* ay, orta *kış* ay «[95; 104. 55. s. 504] *kış-kış* (bir ucu *kış* *kışlar*, bir ucu *yay yaylar*.) (ol *kış* katı *kiləgəndir*).*kış* *kışla-kış* müvsimini keçirmək, *kışı yaşamak*». [55. s. 741]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Kış-qış* mevsimi. [50. s. 230]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qış* «*qış mövsümü, qış*» [105. S 501]

Qazax ədəbi dili; *qış*- «o.t.e» [65.II.109]

Qazax Barköl dialekti; *qış*- «o.t.e» [97; 75]

Qazax Əfqanıstan dialekti; *qış*- «o.t.e» [73].

Qazax dilinin Mañqıslaq dialekti; *qışın* «*şimaldan əsən dəniz küləyi*' [60. s. 226]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qış*- «o.t.e» [80; 83]

Qaraqalpaq dilinin Tahtahkp rayonu dialekti, Karaözək dialekti, Koñırat-Şomanay dialektlərində; *qış*- «o.t.e» [78. s. 367]

Noqay ədəbi dili; *qış*- «o.t.e» [81]

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *qıs-* «o.t.e» [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qış-fəsil adı. [4. s. 150]

qış-qış [29. s. 411]

106.Ortaq türkcə; *kodan* «*dovşan//tavşan*».

Qədim türkcənin Uyğur–Man dialektində; *qoyan*
«o.t.eyni»

Orxon–Yenisey; *Tabışğan//kodu* *tabışğan-ada*
dovşanı; [40. s. 368]

Codex Cumanikus; *qoyan-* «*dovşan*» [59.; 95]

koyan-tavşan. [55. s. 753]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, //Kitâb al-idrâk li-lisan
al-Atrâk; //Abu-Hayyan *qoyan-* «o.t.eyni» [70./49; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qoyon-* «*dovşan*» [105; 60]

Qırğız dilinin//Pamir dialekti; *koyon-* «o.t.eyni»
[73]

Qazax ədəbi dili; *qoyan-* «o.t.eyni»//Qazax dilinin
Barkgöl dialekti; *qoyan-* «o.t.eyni» [65. IIc. s. 406]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qoyan-* «o.t.eyni» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin//Koñırat-Şomanay dialekti;
qoyan «o.t.eyni» [78]

Noqay ədəbi dili; *qoyan-* «o.t.eyni» [81]

Əsl Noqay dialekti; *qoyan* «o.t.eyni» [83]

107. Ortaq türkcə; ***konuq, qonaq*** «qonaq».
DTS; qonaq-qonaq.//qonuqla-qonaq qəbul etmək.
Qonağ-istirahət evi. [87. s. 455]
Orxon–Yenisey; kon-qonmaq, yerləşmək. [40. s.
368]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi, *qonaq*//qonaq/qonuk.
[70]
Codecs Cumanikus. kondur-barındırmak, misafir
etmək. (krş. CCI. kondur).
(k-dıñq. Hristus küyövni kondudıñq, barçalarını
sövündürdinq. [55. s. 750]
Mahmud Kaşğarı. Konak=qaba darı. Darı növü.
[23. s. 385]
Kıpçakça satırarsı sözlük; Konuk-konuk, misafir.
[50. s. 233]
Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Konak-konmak, enmək,
mola vermək.
2) misafir. [66. s. 118]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *qonoq*- «qonaq» [105]
Qazax ədəbi dili; *qonaq*- «o.t.e» [65. II, 62]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *qonaq*- «o.t.e» [80; 82]
Qaraqalpaq dilinin Tahtahp rayonu dialekti, Kegeyli-
Kuybişev dialekti-*qonaq*- «o.t.e» [78]
Noqay dilinin ağ Noqay dialekti; *qonaq*- «o.t.e» [77.
252]
Noqay ədəbi dili; *qonaq*- «o.t.e» [81. 172; 77.637]
Azərbaycan ədəbi dilində;
qonaq-1) evinə gələn adam.
2) *müvəqqəti olaraq bir yerə düşmüş, bir yerdə qalan
adam, gəldi-gedər.* [4. s. 177]

108. Ortaq türkcə; **koyu-qoyuy-** «tünd, qalın, sıx, qatı»:

koyuy//qoyuy- «qoyu, qalın, sıx, yoğun».

Qədim türkcənin uyğur dialekti-qoyuy- «o.t.e»

Mahmud Kaşğari; *qoyuy-koyuğ//koduğ= qatı.* [25. s. 163]

//koyu = qatı, qalın. sıx. [25. s. 318; 26]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qoyu:* «tünd, kəsif, tez» [105]

Qazax ədəbi dili; *qoyuw* «maye olmayan, tünd; tez,

SIX».

duru olmayan, qoyu, sıx» [65.II. 75]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qoyıw-* «o.t.e» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *qoyı-* «qoyu, sıx» [81. 169]

Azərbaycan dilinin dialeklərində;

Koyu-tünd//qatı formalarında işlənir.

109. Ortaq türkcə; **kon//qon-** «qonmaq, yerləşmək, oturmaq»:

Qədim türkcə; **kon//qon-** «qonmaq; yerləşmək, məkan tutmaq».

DTS; Qon-qonmaq, oturmaq (*quşların*). (*turujaja quş tusnakinga qonmuş-leylək öz yuvasına qondu-oturdu.ThS II.94*) [87. s. 455]

Orxon–Yenisey; kon-qonmaq, yerləşmək, məskunlaşmaq. [40. s. 368]

Mahmud Kaşğari; *qon-* «qonmaq; yerləşmək». [23]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *kon-*oturmaq [59].

Codex Cumanikus; kon- «konmaq konaklamak.» (ave arı Tınnıq övü, kayda Beyimiz Hristus kondı).

[55s.750]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Hayyan, ED; *qon-*
«o.t.e» [70. s.; 49. 632], ko: n-[104]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü. *Kon-//qon.*

1) *bırakmak.*

2) *konmak, inmek, moda vermək.*

3) *çadır kurmaq.*

4) *Vasil olmaq, ulaşmaq.* [66. s. 118]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qon~* «qonmaq, yerləşmək, iqamət etmək, oturmaq; qonaqlamaq, gecələmək» [91]

Qazax ədəbi dili; *qon-* «o.t.e» [65. Ic. 63].//*qon-*
inm'k [62].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qon-* «o.t.e» [80]

Noqay ədəbi dili; *qon-* «o.t.e» [81]

Azərbaycan ədəbi dili;

Qon-qonmaq

Azərbaycan dialektlərində

Konmax-qonmax.

110.Ortaq türkcə; ***kuduy//quduy-*** «*quyu*»

Qədim türkcə; *kuduy//quduy-* «*quyu, su qaynağı, bulaq, su qaynağı, çeşmə*».

DTS; *Quduğ I-Quyu.*(*qulan quduğqa tüşsa qurbağa ajğır bolur-qulan quyuya düşsə qurbağa ayğır olar.M.K*)

Quduğ II-Sahil.(*etil müranning quduğida bir qara tağ tapiqida ürüşgü tutuldi.-döyüş çayın sahilində aparıldı.*) [87. s. 463]

Mahmud Kaşğari; *kudhı-* «*quyu-çuxur.*

2) *aşağı, aşağıya.* [23. s. 163; 24. s. 51; 25. s. 209]

Codex Cumanikus; Kuman ləhcəsi sözlüyü; *quyu-* «quyu, su quyusu-kuđuğ» [54; 25]. *kuyu-kuyu* [55. s. 519, s. 767].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *quyu*, «**Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk**» *quyu-* «*quyu, su quyusu, hüzn, can sıxıntısı, böhran*» // *quyı-* «*o.t.e*»-*quyu* «*quyu, su quyusu*». [70.; 49; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *quduq* «*quyu*». [105]

Qazax ədəbi dili; *qudıq-* «*o.t.e*». [65.II.c.82]

Əfqanıstan qazax dialekti; *qudıq* «*o.t.e*». [56]

Qazax dilinin//Koñırat-Şomanay dialekti; *quduq* «*o.t.e*». [78]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qudıq, quyı* «*o.t.e*». [82]

Qaraqalpaq dilinin//Taxtakp dialekti *qudıq, quyı* «*o.t.e*» [78]

Noqay ədəbi dili; *quyı* «*o.t.e*». [81]

Noqay dilinin dialektlərindən ağ Noqay dialekti; *quyu* «*o.t.e*» [77]

Azərbaycan ədəbi dili; *quyu* «*o.t.e*»

111. Ortaq türkcə; *kapayan-* «**təcavüzkar, dişləyən (it)**»:

DTS; *qapağan, qapağan, qağan-* «*kiçik qardaşa verilən titul*». (*kiçik qardaş Kutluğ-kağannın, dayısı Gül-Teqin və Bilgə xaqandır*). [87. s. 420]

Orxon–Yenisey; *kapağan-1*. *qapağan*, *fateh*; şəxs adı.

2.kapağan-şəxs adı. [40. s. 367]

Codecs Cumanicus; *qapan-*(*kançık-dişi köpək. kancık*.) [55s.725]

Mahmud Kaşğari; kapsa.-hücum və dəf etmək. [25. s. 365]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *qaba:* *γan* «təcavüzkar (it)» [105. s. 309]

Qazax ədəbi dili; *qabayān* «xasiyyəti pis, hücum meyilli, dişləməyi adət etmiş it» [65.II.11]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qabayān-* «*o.t.e*» [80; .82]

Qaraqalpaq dilinin Karaözek dialektində; *qabayān-* «*o.t.e*» [78.357]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

qapan-it anlamında (K.S)

112.Ortaq türkcə; **karva//qarba-** «qavramaq, saxlamaq, tutmaq».

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *qarva-* «*o.t.e*»

DTS; *Qarba-hansısa bir dərman adı.*

Qarma-soyğun.//qarmala-sougunçuluq. [87. s. 428]

Mahmud Kaşğari; *karva-*, *qarwa* = *axtararkən bir şeyə toxunmaq-* «*o.t.e*» [25. s. 263]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanikus;
kavra//qarma- «toxunmaq, əhalinin yardımını ilə axtarmaq və getmək». [59; 95]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qarma-* «tutmaq, qamarlamaq; paltarı bəzəmək », *qarmala-* «təkrar qamarlamaq, tutmaq» [105.352]

Qazax ədəbi dili; *qarma-* «asilmaq, yapışmaq; tutmaq; əllə yoxlamaq», *qarmala-* «tutmaq, saxlamaq, qamarlamaq» [65. s. 436]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qama, qarmala*-[80; 82] (dialekt),

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *qarmala*-[78.361]

Noqay ədəbi dili; *qarma, qarmala* «əllə yoxlamaq» [81. 150-151; 20]

Azərbaycan ədəbi dili.

Qarba-qavramaq feili.

113.Ortaq türkcə; *qadğı-* «kədər, narahatlıq, qayğı»:

Qədim türkcə; *qadyu-* «qayğı, dərd, kədər».

DTS; qadğu-qəm, kədər, üzüntü. [87. s. 402]

ğam-qəm, kədər. [40. s. 196]

Mahmud Kaşğari; *qadyu*–kadhğu= *qayğı*. [23. s.168; 25. s. 324]

Codex Cumanikus; *ayğı*-*o.t.e* [55. 598-599].

Kayğı-tasa, endişə, kayğı.(ağrığımıznı onqaltqıl, kayğımıznı sen tarğatqıl). [55. s. 729]

Kıpçakça satırarası sözlük; Kayğu-qayğı, keder, tasa. [50. s. 222]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qayyı* «kədər, qayğı, dərd» [105. s. 318]

Qazax ədəbi dili; *qayyı*- «*o.t.e*» [65. IIc,] (dialekt),

Qazax Əfqanıstan dialekti; *qayyı*- «*o.t.e*» [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qayyı*- «*o.t.e*» [80; 82]

Tahtakp rayonu dialekti, Koñırat-Şomanay-*qayyı*- «*o.t.e*» [78. s. 358]

Noqay ədəbi dili; *qayyı*- «*o.t.e*» [81; 83].

Azərbaycan dili;

qayğı-//hüdiük-1) qəm kədər.2) şüphə. [43. s. 665]

114. Ortaq türkcə; **kumursya-** «qarışqa»:

Qədim türkcə; *kumursya* «qarışqalar»;

DTS; Qarınca//qarıncaq-qarışqa. (MK.III.375; MK.I.
501)

Orxon-Yenisey: komursğa–qarışqa. [40. s. 368]

Mahmud Kaşğari; *qumursqa* «qarışqa kumursğa:
oğuz və qıpçaqda [23. s. 479; 25. s. 325]

Kıpçaq türkcəsi sözlüyü; Karınca-karınca-[66. s.
101]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qumursqa* «qarışqa» [105. 444]

Qazax ədəbi dili; *qumursqa-*[«o.t.e» 65. II, 89]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qumırsqa* «o.t.e» [80;
82]//*qumursqa* [79]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *qumırs-
qa, qumırsqçı-* «o.t.e» [15. 364]

Noqay ədəbi dili; *qumırsqa-* «o.t.e» [81; 82]

Noqay dilinin ağ noqay dialekti; *qumırsqa-* «o.t.e»
[77]

Əsl Noqay dialekti; *qurımısqa-* «o.t.e» [77.253]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qarışqa- «o.t.e»

115. Ortaq türkcə; *karsaq-//qarsaq-//karsaq-* «çöl tülkü»:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *karsaq-* «o.t.e»

DTS; *Qarsaq-korsak-tülkü.* [87. s. 429]

Mahmud Kaşğari; *karsaq-*dərisindən gözəl bir kürk çıxan heyvan. Bozqır tülkü.. [23. s. 459]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *karsaq-* «çöl tülkü» və onun dərisi». [59:]

Codex Cumanicus: Karsak-bozqır tilkisi. [95: 55. s. 493]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qarsaq-* «çöl tülkü» [105]

Qazax ədəbi dili; *qarsaq-* «o.t.e» [65. II, 42]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qarsaq-* «o.t.e». [78.380]

Noqay ədəbi dili; *qarsaq* [81: .37.151]

116. Ortaq türkcə; *kışlay-//qışlaq-* «kışlak»-*qışlaq;*

Qədim türkcə; *qışlay-* «qışlaq»

DTS; *Qışlağ-qışlaq.*(*yasıl qaja yaylağım qızıl qaya qışlağım-yaşıl yamaclar yaylağım, qızıl qayalar qışlağım.* ThS.II)

Orxon-Yenisey; *kışlağ-qışlaq.* [40. s. 368]

Codex Cumanicus; *kışla-kış* mevsimini keçirmək, *kışlamak.* *Kış kışla.-* «*kış* mevsimini keçirmək, *kış* yaşamaq.» [55. s. 741]

Mahmud Kaşğari; *qışlay-//kışla:* ğ «qışlaq»; [23. s. 73]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qıştaq, qışto:* «qışlaq, qışlıq, məskən, kənd»; [65; 73; 69]

Qazax ədəbi dili; *qıstaq, qıstaş-ortaq* türkcəylə eynidi-qışlaq» [65.s 11]

Qazax dilinin Primor dialektində qədim türkcədəki kimi *qıştaw*, Cambul və Talas dialektində isə *qıstaq* [97,s.432: 88; 61; 62,225]

Qaraqalpaq ədəbi dili. *qıslaq, qıslaş*. [78, s. 367]

Qaraqalpaq dilinin Hocəli dialektində isə *qıslaş* [78, s. 367]

Noqay ədəbi dili; *qıslaş-yenə* ortaq türkcədə olduğu kimi [81: 83: 77]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

qışlaq– «o.t.e».

117. Ortaq turkcə; *karşı-* «**karşı//qarşı**»

Qədim turkcə; *karşı* «duşmən; təhlükə»

DTS; Qarşı I-Saray.

Qarşı II-qəsd, davaya çağırış.

Qarşı-əks tərəf. [87. s. 428-9]

Orxan-Yenisey: *karşı-qarşı*, hissə. [40. s. 367]

Mahmud Kaşğari; *karşı-I. qarşu* «qarşı zidd».

2) *karşı*= xaqan saraayı.

3) iki bəy arasında münaqişə. [23. s. 419.; 24. s. 209, 324]

Codex Cumanicus; *karşı-karşı* «qarşı «. «qarşılaşma» [95;].

karşı-karşı.(ol friştə söv ünüp, karşı bardı,öpti, kuçtı). [55. s. 728]

Məmluk Qıpçaq turkcəsi; Abu-Hayyan, ED;
karşu- «qarşı». [70: 49: 104]

Müasir Qırçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qarşı-* «qarşı, aykırı, aleythe» [105, s. 355]

Qırğız ədəbi dilinin bəzi dialektlərində; *qarşı-quda* (iki ailənin qızlarını oğullarına qarşılıqlı verməsi durumu, çarpaz qudalıq, qız-qıza qudalıq//dünürlük) [60, s. 273]

Qazax ədəbi dilində və Qazax Muyn–Primor, Çimbay dialektlərində də ortaq türkcədə olduğu kimi; *qarsı-* «qarşı, qarşıda, tərs» [61: 62: 65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qarsı* «qarşı, muxalif, qarşısına» [80: 82. s. 380]

Noqay ədəbi dili; *qarsı-* «qarşı//karşı» [18, s. 151]

Noqay dilinin əsl Noqay dialekti; *qarsı-qarşı* bir şeyin müqabilində olan «o.t eyni» [77. s. 251]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qarşı-1) bir şeylə üzbəüz olan yer.

2) *müqabil, üzbəüz.*

3) *Zidd, eleyhinə, əksinə.*

4) *Haqqında, barəsində.*

5) *Mübarizə etmək üçün.*

6) *Bir hadisənin yaxınlaşmasını göstərir..* [5. s. 66].

118. Ortaq türkcə; **koy//qoy-** «qoymaq, yerə buraxmaq, yerləşdirmək; buraxmaq tərək etmək; vaz keçmək»;

Qədim türkcə; *qoy-//qot(t)ım//qodti* «qoymaq, tərək etmək, buraxmaq»;

DTS; *qon-qoymaq, buraxmaq, atmaq-özüylə götürməmək,* [87. s. 451]

Orxon-Yenisey: *koy-qoyun.* [40. s. 368]

Mahmud Kaşğari; *kodh* =//*kot*, *koy* [23. s. 231] =
«*qoymaq*, *buraxmaq*, *tərk edilmək* «[24. s. 191.;
25s.378] *koy*- «*qoymaq*, *buraxmaq*, *tökmək*, *çalxamaq*».
[26. s. 231]

Codex Cumanicus; *qoy*-1) *koyun*. *koy sürüki*, *tişi*
koy; .

2) *bir yerə qoymaq*, *buraxmaq*, *yerləşdirmək*.

3) *bağışlamaq*, *sərbəst buraxmaq*.

4) *ayrılmək*. [95; 55s.510]

**Kuman ləhcəsi sözlüğü; Məmlük Qıpçaq türkcəsi
və ED.** *qoy*- «*sərbəst buraxmaq*, *qoymaq*, *tərk*
etmək»//*qoy-buraxmaq*,*qoymaq*, *tərk etmək*. [59: 70; 104].

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; *koy-qoy*-
«*buraxmaq*,*qoymaq*»

qoy 1) *nəyisə yerə qoymaq*. «*o.t.e*» [49]

Kıpçaqça satırarası sözlük.*Kod-koymaq*,*buraxmaq*,
tərk etmək. [50. s. 232].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qoy*- «*qoymaq*, *buraxmaq*» [105. s.
393]

Qırğız dilinin Pamir dialektində; *koy*, *goy*- «*qədim*
türk diliylə eyni» [73,s.412]

Qazax ədəbi dili; *qoy* «*buraxmaq*, *qoymaq*» [61: 62:
65, II c.s 75]

Qazax Əfqanıstan dialektində; *qoy*- «*qədim türk*
diliylə eyni» [23. s. 640]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qoy*- «*qoymaq*» [80. s. 396]

Qaraqalpaq ədəbi dilinin Kegeyli-Kuybişev
dialektlərində; *qoy*- «*qədim türkcəylə eyni*» [78, s. 362]

Noqay ədəbi dili və ağ Noqay, qara Noqay
dialektlərində; *qoy*- «*q.t.e*». [81: 77, s. 251]

Azərbaycan dilinin dialektlərindən;

Qod-qoymaq//yerləşdirmək.

qod-1 (*Zaqatala*) *qarğıdalı qıçası*.

2). (*Balakən*)-zibillik. *Həşhüşü qoda tulla*. [1. s. 306].

119. Ortaq türkcə; **kulun//qulun-** «qulun, tay//day//dayça».

DTS; Qulun-at balası. [87. s. 465]

Qədim türkcə; *qulun-* «qulun, tay//day» [104. s. 158]

Orxan-Yenisey; kulun-kulun, day, dayça. [40. s. 369]

Codex Cumanicus; Kulan-ala, alaca.alan kulan, kulan alan. [55. s. 763]

Mahmud Kaşğari; *qulun* = kulin. day. «o.t.e»; [23. s. 257; 24. s. 122]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Hayyan, ED; *qulun* «q.t.eyni»,//qulunçaq-kiçiltmə mənası bildirən şəkilçi. [70. s.; 49: 104]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; *Kulun-bir yaşındakı tay*. [66. s. 125]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qulun-* «süd əmən day» [105/s.443]

Qazax ədəbi dili; *qulında* «q.t.eynidi» [65, II c. s. 88]

Qazax dilinin//Primor dialektində də eyni formada. [78. s. 330] [61: 62. s. 214]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qulun* «q.t.eynidi».

Qaraqalpaq dilinin Taxtakp və Çimbay rayonu dialekti; *qulun//qulun* «q.t.eyni»; [78.361]

Noqay ədəbi dili; *qulun* «q.t.e» [83, s.187]

Ağ Noqay və Əsl Noqay dialektində; *qulun* «q.t.eyni»
[77]

Azərbaycan dilində;

qulun//day- «o.t.e».

Azərbaycan dilinin dialektlərində.

Qulun-qulun, day//tay, qulunotu-[1.səh 314]

Qulan-Bu söz Quba dialektində «ikiyaşar dişi at»
mənasında işlədilir. [41. s. 238]

Qərbi Azərbaycan Çəmbərək şivəsində «at balası»
mənasında *qulun* sözünə rast gəlinir. [48]

«Kitabi Dədə-Qorqud» dastanında həm *qulun*, həm
də *qulan* sözünə rast gəlinir. Hər iki formada işlənən söz
«at balası» mənasını bildirir. [7. s. 102]

120. Ortaq türkcə; **kurtar//qurtyar-** «qurtarmaq»;
Qədim türkcənin uyğur dialektində; *qurtyar-*
qurtyar//qutar- «qurtarmaq, qorumaq»;

DTS; *Qutqar-xilas etmək, qurtarmaq.* [87. s. 473]

Mahmud Kaşğari; *kurtrar-//kutğar-*
«qurtarmaq//mühafizə etmək»/[23. s. 210]

Codex Cumanicus; *kutul-kurtulmaq, qutqar-,*
qutxar- «kurtarmak, bədəlini verib geri almaq» [55. s.
519]. *kutul-kurtulmaq.* (krş CCI-kutulmak). (*k-neçə çağırırsa,*
eşitmeh yoh hergiz dağı kutulmak yoh.) [55. s. 766]

Kuman ləhcəsi sözlüğü.; *kurtar-kurtul,* [59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi *qutqar-//qutğar*
«qurtarmaq» [70. s.; 104.səh.649-650]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Kurtar-Kurtarmak, serbest
burakmak. [66. s. 126]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qutqar*- «qurtarmaq» [105]

Qazax ədəbi dili; *qutqar*- «sərbəst buraxmaq, qurtarmaq» [65.Ис. s. 96]

Qazax dilinin Konırat–Şomanay dialektində; «qutqar «o.t.eyni» [78. s. 365]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qutqar*- «o.t.eyni» [80. s. 415]

Noqay ədəbi dili və Qara Noqay dialektində *qutqar//qutqar, qutar* «o.t.eyni». [81. s. 190: 77. s. 253]

Azərbaycan ədəbi dilində;

Qurtarmaq-o.t.e.

121.Ortaq türkcə; *kutluğ//qutluy*- «xeyirli, xoş, xoşbəxt».

Qədim türkcə; *qutluy–kutlu* «xoşbəxt».

DTS; Qut-xoşbəxt, xeyirli.//Qutluğ-xoşbəxt. Bəxtəvər.uğurlu həyatı olan. [87. s. 473]

Orxon–Yenisey; *kutluğ//kutlığ-xoşbəxt*, bəxtəvər. [40. s. 369]

Codex Cumanicus; . Kutlu-kutsal, kutlu.(kutlu tüpdən terek biti,korki inqentir haybatlı.) (bu kutlu kın çaklarında boşov teysin yaşlı közge). [55. s. 766]

Mahmud Kaşğari; *qutluy-kutluğ*- «xoşbəxt, qutsal, mübarək» [23. s. 156]

2) uğur, dövlət,bəxt,tale, səadət; [24. s. 60]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Hayyan, ED.; *qutlu*- «o.t.eyni». [70.: 49: 104]

Kuman ləhcəsi sözlüğü; *qutlu*- «xoşbəxt» [59]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Kutlu-kutlu, mübarəkş [66. s. 127].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *quttu-* «kutlu, uğurlu» [105. s. 453]
Qazax ədəbi dili; *qutti-* «xeyirli, uğurlu, yaxşıliqla
dolmuş, kutlanmış, mübarəklənmiş». [65.IIc. s. 96]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *qutlı-* «o.t.eyni» [80: 82]
Noqay ədəbi dili; *qutlı-* «o.t.eyni» [81. s. 253.: 77. s.
257]

Azərbaycan dili və dialektlərində;

Qut qədim yazılı abidələrin dilində olsa da, müasir
Azərbaycan dilində//mutlu-xoşbəxt- «o.t.e» işlədilir.

122. Ortaq türkcə; **kol//qo: l- «qol»;**
Qədim türkcə; kol//qol- «qol»;
DTS; *Qol I-Qol, əl.*
Qol II-vadi,
Qol III-(nasecka)-qol. [87. s. 454]
Orxon-Yenisey; kol-1.qol,əl; 2.kol-yalvarmaq, rica
etmək.3.kolula-and işmək, əmin etmək. [40. s. 368]
Mahmud Kaşğari; kol-qol- «o.t.eyni» [25. s. 140].
2) kol=qılınc və ya bıçaqda olan yol formalı oyma.
[26. s. 140].
3) kol= dağın təpəsindən enən və dərənin ortasından
yüksəkdə olan yer. [26. s. 140].
4) kol= xahiş etmək, istəmək. [24. s. 52].
5) kol aç-kulaç=qulac. [23. s. 364]
Codex Cumanikus; kol-1.Kol «qol//kol, 2. el»; 25;
7. s. 507]. Kol-1) el (krş CCI–kol).2) kol.-Kol-istəmək,
rica etmək, əldə etmək.(krş-CCI kol). [55. s. 750]
Kuman ləhcəsi sözlüyü; kol-istemek, talep etmək.
[59]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED. *Kol-* «*vadi, dərə, qoltuq altı*» [70; 104. s. 614]

Kitâb al-idrâkli-lisan al-Atrâk; *Kol* «*barmaqarla birlikdə qol*» [49]

El-kavânînü'l-külliyə fî-zabti'l-luğati't-türkiyə-
Kol- «*qol, əl, bilək*» [67]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Kol-1)* *kol-el, qol.*

2) *vadi, nehir yatağı*

3) *taraf.*

4) *rica etmək, istəmək.*

5) *koymak bırakmak.* [66.117]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qol-* «*əl*» [105. s. 395]

Qazax ədəbi dili; *qol* «*o.t.eyni*» [65.IIc.s58]

Qazax dilinin Qızıl-Orada, Aral, Koş dialektlərində;
qol- «*o.t.eyni*» [61: 62: 97]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qol-* «*o.t.eyni*» [80: 82. s. 397]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay, Koñırat-Şomanay
dialektlərində; *qol-* «*o.t.eyni*»;

Noqay ədəbi dili; *qol-* «*o.t.eyni*». [81: 83]

Noqay dilinin ağ Noqaydialektində; *qol-* «*o.t.eyni*»
[77. s. 252]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Qol-qol (1.bədən üzvü;)

qol-(Basarkeçid, Borçalı)-divar. [1. s. 307]

123.Ortaq türkcə; **kopuz//qobuz//kopuz-** «**qopuz**»;
Qədim türkcənin uyğur dialektində; *kopuz//qopuz-*
«*qopuz*»;

DTS; Qobuz-musiqi aləti.//qobza-qopuz çalmaq. [87. s. 451]

Mahmud Kaşğari; kupuz= «qopuz, ud».

2) kubzal-kupsal. qopuz çalınmaq. [25.238] [23. s. 69; 23. s. 238.; 25. s. 169]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi,// «Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk» **ED;** kopuz-qopuz «o.t.eyni» [70; 49; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qomuz-* «qopuz, ağız qopuzu» [69; 105; 60]

Qazax ədəbi dili; *qobız-* «ağız qopuzu» [85.II.c. s. 540]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qobız-* «o.t.eyni» [79; 80; 82].

Qaraqalpaq dilinin//Çimbayi dialekt; *qobız* «o.t.eyni» [78]

Noqay ədəbi dili; *qobız-* «o.t.eyni» [81.83]

Noqay dilinin ağ Noqay dialekti; *qobuz-* «o.t.eyni» «[77]

Azərbaycan ədəbi dili;

qopuz-saza oxşar musiqi aləti. [5. s. 181]

Azərbaycan dilinin dialektlərində.

Şimal ləhcələrində Zaqatala rayonu qopuza oxşar simli alətə tənbur//danbur da deyilir. [35. s. 19-34: 34,]

124.Ortaq türkcə; **kudruq//quдруq-** «quyruq».

Qədim türkcə; *quдруq-* «quyruq».

DTS; Qutruq-quдруq. [87. s. 474]

Orxon-Yenisey; *kudruk-quyruq;* *kudursuğ-quyruğ;* [40. s. 369]

Mahmud Kaşğari; kudhruk-kudruk «quyruq»; [23. s. 348; 24. s. 293; 25. s. 134, 239]

Codex Cumanikus; [95; 55/s. 519].kuyruh-kuyruk (krş.CCI kuyruk) (kuyruhunca su yinçi/tama kelir,deşirlər). [55. s. 767]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi.//ED; Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk,-quyruq «o.t.eyni» [70; 104; 49]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; kuyruk-quyruy, quyruh-«o.t.eyni». [59]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; quyruq- «quyruq» [105; 60]

Qırğız dilinin//Pamir dialekti; kuyruk- «o.t.eyni» [73]

Qazax ədəbi dili; quyruq «quyruq, gövdənin arxa tərəfi [65.II.c. s.]

Qazax dilinin//Barkgöl Tamdın dialekti; quyruq, kuyruk «o.t.eyni». [61; 62; 97].

Qaraqalpaq ədəbi dili; quyruq «quyruq, soxumu» [79.; 80.; 82]

Noqay ədəbi dili; quyruq «quyruq» [81.83]

Ağ Noqay dialekti; quyruq «o.t.eyni» [77]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində

Kuyruq-(heyvanların quyruğu) anlamında quyruq. «o.t.e».

Dümbridə-Naxçıvan dialektlərində quyruq.//bürüdə-kəsilmiş quyruq. [11. s. 38]

125. Ortaq türkcə; **Kovun//qağun-** «qovun»; **Qədim türkcənin Uyğur dilalektində;** qağun-«qarpız».

DTS; Yemiş-meyvə [87.255]

Codexs Cumanikus. Kovun-kavun. (Lat.melonium,
Far.harbuza). [55. s. 511]

Mahmud Kaşğari; qağun- «qovun». [23.24.25; 26]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED; qawun «o.t.eyni».
[70; 104]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; qawun «sarı qovun»
«[49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; qo: n- «qovun». [105]

Qazax ədəbi dili; qavun «o.t.eyni» [65.IIc.49]

Qazax Əfqanıstan dialekti; qawun, qavun «o.t.e».
[56. s. 630]

Qaraqalpaq ədəbi dili; qawın «o.t.e». [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir və Xocəli dialektində;
qawun «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dilində dialekti; qawın «o.t.e». [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dili.

qovun-yemiş.

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

qovun : qovuna getməməx (Zəngibasar).çətinliyə
salmamaq, çətinliyə düçar etməmək.Əşi çoxda qovuna
getmə, axırı pis olar. [1. s. 311]

Bisdən (bisdəhli); Naxçıvan şivələrində bisdən-
yenişib tağdan düşmüş yemiş. Qavın bostanda yenişib
bistəhli olub. [11. s. 17]

Dibax; (Ordubad)-bostanın sonunda yığılan qovun.
[11. s. 34]

Düyələx; (Naxçıvan)-dəyməmiş yetişməmiş kal
yemiş, və ya qarpız. [11. s. 37]

Tutma-qovun.(Nax).

Çalay-azaçiq böyümüş yemiş.(Nax). [11. s. 88, s.
106].

126. Ortaq türkcə; **kır//qıryın-** «qırğın, qırma, qətliam».

DTS; qırqın-qırğın. [87. s. 446]

Qədim türkcə Uyğur dilalekti; -qıryın «əziyyət, işgəncə, əzab». [104]

Codecs Cumanikus; kın-1) acı, əziyyət, istirap, azap, işkəncə. [55. s. 739]

Mahmud Kaşğar.-kına= işgəncə etmək, cəzalandırmaq, bir şeyə qın düzəltmək. [44. s. 250-51]. Kınat= «işgəncə etdirmək.» [23. s. 304]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; qıryın «qətliam, qantökmə, qılıncdan keçirmə» [105]

Qazax ədəbi dili; -qıryın «o.t.e». [65. II. c].

Qazax dilinin//Törtkül dialektində; qıryın «o.t.e». [78]

Qaraqalpaq ədəbi dili; qıryın «o.t.e». [82]

Qaraqalpaq dilinin//Çimbay dialekti-qıryın «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili; qıryın «o.t.e». [81]

Azərbaycan ədəbi dilində;

qırğın-qırma, vuruşma, qətliam.

127. Ortaq türkcə; **kaç//qaç-** «qaçmaq»;

Qədim türkcə; qaç- «qaçmaq, firar etmək».

DTS; qaç-qaçmaq, uzaqlaşmaq [87. s. 400]

Qədim Qırğız türkcəsi; qaç «o.t.e»

Orxon-Yenisey; kaç-qaç//kaçın-aralanmaq, təcrid olunmaq, kaçınmaq.//ka, //kaçış-kaçışmaq, dağılışmaq [40. s. 367]

Mahmud Kaşğari; kaç = qaçmaq «qaçmaq, qurtulmaq, (heyvanlar haqqında) sərbəst qalmaq». [23s.387.24. s. 34]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; kaç-kaçmak-qaçmaq. [54; 25; 7. s. 488, s. 722]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED, «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk»-qaç «o.t.e». [63; 1: 82]

Bulgatı 'l-muştak; qaç «qaçmaq, (at üçün), qoşmaq; Kav.; Qaş-qaçmaq». [93; 53]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; Kaç-kaçnak. [66. s. 96].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; qaç «qaçmaq». [105]

Qazax ədəbi dili; qaş «o.t.e.» [65.II]

Qaraqalpaq ədəbi dili; qaş «o.t.e.

Qaraqalpaq dilinin Taxtəhpək dialekti; qaş «o.t.e». «. [80; 82]

Noqay ədəbi dili; qaş- «o.t.e». [81]

Əsl Noqay dialekti; qaş- «o.t.e. «. [78]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Qaç (feil) «o.t.e».

Tavalanmaq; Naxçıvan şivələrində-qovmaq, qaçmaq, yüyürmək. [11. s. 80]

128.Ortaq türkcə; **Kaşğa//qaşya//qaşqa-** «*alında xal olan at və ya da inək//sığır, ağ ləkə* «

DTS; Qaşğa I-*alında ağ xalı olan at və ya digər heyvanlar.*(MK)

Qaşğa II-*qara buğra-iki eyni yerin adı.*(MK) [87. s. 431]

Mahmud Kaşğari; *kaşğa* = *alnında ağılıq olan heyvan~at = qaşqa at, üzü ağ, gözlərinin ətrafı qara at, rübəndi at.~ koy= başı ağ, başqa yerləri qara qoyun* [23. s. 421]

Məmlük kıpçak türkcəsi; *kaşka-qaşqa* «*keçəl, daz*» [59; 95]

Codex Cumanikus; *kaşka-kel, dazlak.* [55. s. 728]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, «*Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk*», ED; *qaşqa-* «*o.t.e.*». [70; 49: 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qaşqa-* «*axıtmalı, alnında ağ ləkəsi olan heyvan*». [90; 91; 92]

Qazax ədəbi dilində-*qasqa* «*keçəl,saçsız//at ya da sığır//ineyin alnında olan ağ ləkə*». [65.II.c. s. 45]

Qaraqalpaq ədəbi dilində və Tamdın dialektində; *qasqa* «*o.t.e.*»./Taxtahkp dialektində; *qasqa* «*o.t.e.*». [82]

Noqay ədəbi dili; *qasqa* «*o.t.e.*» [81]

Əsl Noqay dialekti; *qasqa* «*o.t.e.*». [77]

Azərbaycan ədəbi dili;

qaşqa-təpəl- «*heyvanların alında beyaz ləkə, xal*». [43s.1126]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Qaşqa-Müasir Azərbaycan ədəbi dilində alın sözü vardır və o «kəllənin qabaqdan üst tərəfi, göz və qaşların üstünə düşən hissəsi, mənasını bildirir»

Qazax, Şəki-Zaqatala dialektlərində, Borçalı-Gürcüstan dialekt və şivələrində də alın mənasında işlədilir.Qaşqa eyni zamanda mal-qaranın, xüsusilə də at, inək və öküz kimi iri ev heyvanlarının alnındakı ağ ləkə mənasında da işlədilir. [7. s. 61-62]

129. Ortaq türkcə; **kıyma**, **qıyma-qovurma**, **qıyılmış**,
yanyana kesilmiş.

DTS; *Qıyma-xırda hissələrə doğranmış*. [87. s. 442]

Orxon-Yenisey; *kıy-kıymaq, doğranmaq*. [20. s. 367]

Mahmud Kaşğari; *kıyma= qılmış, qıyma*». [25. s.
170]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, «**Kitâb al-idrâk li-lisan
al-Atrâk**», **ED**; *qıyma «o.t.e.»*. [70; 49; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qıyma «doğranmış, kesilmiş,
qıyılmış, sümüyün çürüməsi»*. [105]

Qazax-ədəbi dili; *qıyma 'yağlı qalın bağırsak', qıyma
'dəve südü'*; //

Qazax Semey oblısı dialekti, Qazax Türkistan awdanı
dialekti; *qıyma 'baş ağrısı'* [65.I c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qıyma- 'o.t.e.'* [80]

Noqay ədəbi dili; *qıyma 'o.t.e.'* [81].

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Qıyma-qovurma (ət xörəyi)

Kıyma-kıyma-[44. s. 113].

130. Ortaq türkcə; **ko**: **n/qo**: **n** «**qoyun, bağır, sinə**».

Qədim türkcə; *qoyun, qoyın «o.t.e.»*.

DTS; *qon-sinə, qoyun*. [87. s. 455]

Orxon-Yenisey; *koy-1) qoyun*;

2) *koylığ-qoyunlu*;

3) *koyaçı-qoyunçu-çoban*; [40. s. 368]

Mahmud Kaşğari; *koy= qoyun.kon = (ağruca.)*.
[23.cild s. 319]

Codex Cumanicus; Koyun-*qoy* «*o.t.e.*». [59; 25].
[55s.753]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk», ED; *qoyun*, *qoyun-* «*o.t.e.*»; [70; 49; 104].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qoyun* «*qoyun*, *bağır* «. [105]

Qazax ədəbi dili; *qoyun* «*o.t.e.*». [61; 62; 65; 102]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qoyun* «*o.t.e.*»//

Qaraqalpaq dilinin Koñirat-Şomanay, Qaraöz dialekti; *qoyun* «*o.t.e.*» [80]

Noqay ədəbi dili; *qoyun* «*o.t.e.*» [81]

Əsl Noqay dialekti; *qoyun* «*o.t.e.*» [77].

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

qoyun-sinə, *qoltuq* anlamında

131. Ortaq türkcə; **kunka**//*qun`qa-* «*dəri*, *post* «.

DTS; *Elri-keçi dərisi*. [87. s. 171]

Mahmud Kaşğari; *kunka* ət = əzələ. [23. s. 312]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *quyqa-* «*baş dərisi* «[105]

Qazax ədəbi dili; *quyqa-* «*o.t.e.*». [65.IIc]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *uyqa-* «*o.t.e.*». [80]./

Qaraqalpaq dilinin, Kegeyli-Kuybişev dialektində;
quyqa- «*o.t.e.*»; [78]

Noqay ədəbi dili və dialekti; *quyqa-* «*kəl xəstəliyi*,
əsəb». [81].

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

qunqə-(Yardımlı)-koğa. 2) *qunqələməğ-əymək*. [1. s. 315].

132. Ortaq türkcə; **kulkak//qulqaq- «qulaq»**.
DTS; *Qulaq-qulaq, //qulaqlı v. s.* [87. s. 465]
Qədim türkcə; *qulqaq, qulaq- «qulaq»*.
Orxon-Yenisey; *kulkak-qulaq* [40. s. 369]
Mahmud Kaşğari; *kulaq= qulaq.* [23. s. 384; 24. s.
178]

Codex Cumanikus. *kulak-kulak-qulaq «o.t.e.»*. [59;
95; 55. s. 517]

**Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk li-
lisan al-Atrâk»**, **ED**; *qulay- «o.t.e.»*. [70; 49; 104].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *qulaq «qulaq»*. [105]

Qazax ədəbi dili; *qulaq «o.t.e.»*. [65].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *qulaq «o.t.e.»*. [80; 82].

Qaraqalpaq dilinin Koñırat-Şomanay, Kegeyli-
Kuybişev dialektlərində; *qulaq «o.t.e.»*. [78].

Noqay ədəbi dili; *qulaq «o.t.e.»*. [81]

Əsl Noqay dialekti; *qulaq «o.t.e.»* [77].

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Qulaq-qulaq. «o.t.e.»

Tağaraqulaq-yekəqulaq. Naxçıvan dialektlərində. [11.
s. 80]

O.o.

133. Ortaq türkcə; **ota- «ot və s. kəsmək, biçmək»**:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *ota- «müalicə
etmək»*;

DTS; *ota I-Ikəsmək, biçmək.2.(on otuğ otadı-o otu
biçdi.MK.III.252)*

Ota II-Müalicə etmək. (Otağil daru birla-dərmanla

müalicə etmək. QBN.377) [87. s. 375]

Orxon-Yenisey; *ot-od, atəş. 2)ot-ot, bitki; [40. s. 371]*

Codex Cumanikus. *Ot-1.yabanı bitki. 2ilac, deriyə sürtülən derman.3.koku. parfüm; otaçı-hekim. Cərrah; . Otala-tedavi etmək; otalamak-otlak, mera.; Otlar-ilac.-dərman. [55. s. 535]*

Mahmud Kaşğari; *ota= isinmək, odun yandırmaq, (yağmaca və yəməkcə). [25. s. 237].2). ota= dırman düzəltmək-oğuzca. [25. s. 237]*

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *oto- «zərərli otları təmizləmək» [105.583]*

Qazax ədəbi dili; *ota-[^u~^wota-] «əkini, bağçanı zərərli otlardan təmizləmək; biçmək, bitkiləri kəsmək qırmaq» [65.II.185]*

Qaraqalpaq ədəbi dili-*ota- «o.t.e» [^u~^wo/a-] [80. 501]*

Noqay ədəbi dili; *ota- «bostan və ya tarlanı zərərli otlardan təmizləmək» [77.253]*

134. Ortaq türkcə; **oyna-** «**oynamaq**»:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *oyna-* «oynamaq»;

DTS; *Oyna-oynamaq, şənlənmək. [87. s. 366]*

Orxon-Yenisey; *oyma-oyunçu, qumarbaz; 2) oyuğ-oyun, qumar. [40. s. 371]*

Mahmud Kaşğari; *oyna = oynamaq. [23. s. 167]*

Codex Cumanikus; *oyna-oynamak. Oynaş-cariye, metres, sevgili, oynaş [95; 55. s. 537]*

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; *-oyna-oynamak [70. s. 242] [104]*

Kıpçak türkçəsi sözlüğü; Oyna-1) oynamaq, oyun oynamak, şakalaşmaq.

2) oyna-harakət etmək.

3) oyun oynamak şakalaşmaq.

4) oynamaq-gevşeklikdən dolayı oynamak. [59. s. 154]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Oyna-oynamak, hərəkət etmək, çilvələşmək, eglənmək. [50. s. 261].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *oyno-* «oynamaq, əylənmək, zarafat etmək; eşq əlaqəsində olmaq» [105]

Qazax ədəbi yazı dili; *oyna-* [u~^woyna-] «əylənmək, oynamaq; rol oynamaq» [65. II. 172]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *oyna-* [u~^woyna-] [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu dialekti, Çimbay dialekti; ^{u~^w}*oyna-* «[!] [78.372]

Noqay ədəbi dili; *oyna-* [81. s. 242],

Ağ Noqay dialekti; *oyna-* «o.t.e» [14]

Qara Noqay dialekti; *oynat-* «oynatmaq» [77. 256]
[43. s. 939-40]

Azərbaycan dili dialektlərində;

oyna//oynamağ-

1). (*Dərbənd*)-yellənmək,

2) (*Qazax*) aşnabazlıq etmək. [1. s. 384]

135. Ortaq türkcə; *oñay-* «asan».

Qədim türkcə uyğur dialekti; *oñay* «asan» [104. 191. *oñ:* ay]

DTS; Onqay-yüngül, asan. [87. s. 367]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *oñoy* «asan» [105. 570]

Qazax ədəbi dili; *oñay* [^{u-w}*oñay*] [65.II.177].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *oñay* [^{u-w}*oñay*] «rahat; *asan*» [82.494]

Noqay ədəbi dili; *oñay*- «o.t.e» [81. 247],

Əsl Noqay dialekti; *oñay* «bacarıqlı, məharət, ustalıq» [77. 256]

Azərbaycan dilinin Şimal ləhcəsində;

onay-//*qulay*-//*qolay*- «rahat, *asan*». (K.S)

136.Ortaq türkcə; *osal*- «qafil, xəyalpərəst, avara; qeydsizlik, qəflət «:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *osal*- «qəflət, laqeyd».

Mahmud Kaşğari; *osal*- «xəyalpərəst, avara; qeydsizlik». [23]

Codex Cumanikus; *osal*- «tənbəl, yarıtmaz. [95;]. *osal*-ihmarkar, qafil. [55. s. 790]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *osan*, *osal*- «o.t.e» [70]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; *Osal*- «tenbel». *Osal* bol-uzanmak-bıkmak. [59. s. 153]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *osol*- «*pis*; *tənbəl*, *yaramaz*; *kobud*, *ipsiz sapsız*» [105.582]

Qazax ədəbi dili; *osal*-[^{u-w}*osa*/] «*pis*, zəif, halsız; *yoxdur*, *asan*» [65.II.183]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *osal*-[^{u-w}*osal*] «*pis*, zəif, «[80.; 82]

Noqay ədəbi dili və dialektləri; *osal*-tənbəl.

Azərbaycan dili dialektlərində *osal*-

- 1) (*Bərdə, Cəbrayıl, Kürdəmir, Şamaxı, Ucar*)-*tənbəl*.
- 2). *Osal-(Ucar)-səhlənkər. Kərim kişi çox osal adamdı.*
- 3) *O: sallıx–(Oğuz, Tovuz)-tənbəllik, səhlənkərlik.*
- 4) *O: sanasız-(Kürdəmir, Şamaxı)-qabiliyyətsiz, bacarıqsız.*
- 5) *Osanımax-(Cəbrayıl)-unutmağa başlamaq. [1. s. 382].*
Osal-etinasız, başısoyuq. [15. s. 339]

137. Ortaq türkcə; **orğaq- «oraq»**
DTS; Orğaq-oryaq-oraq. [87. s. 370]
Mahmud Kaşğari; orğaq- «oraq». [40. s. 179]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; woraq- «o.t.e» [70; .216; 104]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; oroq- «oraq» [105]
Qazax ədəbi dili; oraq-[^{n~w}oraq] «əkin, ot biçməyə yarayan, ağac saplı, yarım aya bənzəyən dəmir alət» [85. II, 180]
Qaraqalpaq ədəbi dili; oraq [oraq] «oraq, məhsul biçmək üçün» [80; 82]
Qaraqalpaq dilinin Konırat-Şomanay dialekti; ^{n~w}oraq- «o.t.e» [78]
Noqay ədəbi dili; oraq «o.t.e» [83]
Ağ Noqay dialekti; oraq- «o.t.e» [77. 257]
Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində.
oraq.-oraq. «o.t.e»
məngələ-oraq.(Naxçıvan şivələrində) Böyük
məngənəynən bir put yer bişmişəm. [1. s. 63]

138. Ortaq türkcə; **ortaq-** «ortaq; yoldaş»:
Qədim türkcənin uyğur dialekti; *ortuq, ortaq*
 «ortaq; yoldaş»;
DTS; Ortuq-yoldaş. [87. s. 372]
Mahmud Kaşğari; *ortak= ortak.* [23 s. 163]
Codex Cumanikus; *ortak-arkadaş, yoldaş, ortaq.*
 [59; 95; 55. s. 534]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *ortaq-*[104.205]
 [örtük//ortok]
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
 Qırğız ədəbi dili; *ortoq* «dost, yoldaş, ortaq» [105]
 Cənubi Qırğız dialekti; *ortoq* «yaşıl, yoldaş
 (xanımların dilində)» [60. s. 279]
 Qazax yazı dili-*ortaq* [^{u-w}*ortaq*] «ortaq» [65.II.182]
 Qaraqalpaq ədəbi dili; *ortaq* [^{u-w}*ortaq*] [80; 82]
 Noqay ədəbi dili; *ortaq-* «o.t.e» [81; 83],
 Ağ Noqay dialekti; *ortaq-* «o.t.e» [77]
Azərbaycan ədəbi dilində;
ortaq-şərik. [4. s. 530]
Azərbaycan dili dialektlərində;
Yardarlıx-(yardarlıq)—*ortaq.*(ortaqlıq); Naxçıvan
 şivələrində işlənən bu söz məhsulun iki nəfər arasında tən
 bölünməsi anlamında. [11. s. 46]

139. Ortaq türkcə; **oqşa-** «bənzəmək, andırmaq»:
Qədim türkcə; *oqşa-* «bənzəmək»;
DTS; Oxşa-bənzəmək, oxşamaq. [87. s. 374]
Mahmud Kaşğari; *oxşağ= oxşar,*
binzər, oxşayan, bənzəyən. [23. s. 178]

Codex Cumanikus; okşaş-*oqşa-bənzər, mükabil;*
oqşaş- «bənzəmək, benzeşmək, bir şeyə riayət etmək;
okşat-bir şeyin adət halinə getirmək, bir şeye alışmaq [95.
s. 97; 55. s. 533]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Okşa-

1) benzəmək-*oğşa-ohşa, oşa, ovşa-okşa.*

2) okşamak-benzəmək. [66. s. 152]

Kıpçakça satırarası sözlük; Ohşa-benzəmək. [50. s.
252]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *oqşo-* «bənzəmək» [105. s. 565: 69]

Qazax ədəbi dili; *uqsa-* «*o.t.e*» [65.II. 415]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *uqsa-* «*o.t.e*» [80. s. 675]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *usa-*
«*o.t.e*» [78.675] [82. 390]

Noqay ədəbi dili; *usa-, uqsa-* «*o.t.e*» [81.384]

Azərbaycan ədəbi dilində;

oxşamaq-bənzəmək «o.t.e»

140. Ortaq turkcə; *otağ-* «**kiçik keçici tikili, məskən,
otağ**»

DtS; *otağ-*yaşayış yeri. [87. s. 375]

Orxon-Yenisey; *otağ-otaq, ev, çadır;* [40. s. 371]

Mahmud Kaşğari; *otağ* = çadır. «*otağ, oba, ev,*
çadır»; [23. s. 200]

Məmluk Qıpçaq turkcəsi, Abu-Hayyan, ED,

Karıştırmalı türk ləhçələri sözlüyü; *otaq//ota:* ğ
«*oba, ev, çadır, iqamətgah, məskən*» [70; 49: 104. s. 46]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *oto-* «gənc evlilər üçün açılan kiçik ev, çadır, çobanların kiçik yayla çadırı» [105,s.583]

Qazax ədəbi dili; *otaş-* «bir uşaq evləndiyi zaman ailəsi tərəfindən duzəldilən ayrı ev, kiçik ev» [65.II c.184]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *otaş* «o.t.eyni» [80. s. 502]

Qaraqalpaq dilinin Taxtakp və Qaraöz, Çimbay rayonu dialektlərində; də *otaş* «o.t.eynidi» [77. s. 257]

Noqay ədəbi dili; *otaş-* «kiçik yayla çadırı» [81. s. 253]

Qara Noqay dialekti; *otaş-* «keçə çadır» [77. s. 257].

Azərbaycan ədəbi dilində;

otaq- hər hansı bir evin bir otağı anlamında.

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

*Birun-*Naxçıvan şivələrində *birun-bayır* tərəfdə yerləşən otaq. [11. s. 17]

Dör-otağın yuxarı başı. [11. s. 36]

Tənəbi-böyük qonaq otağı.(Naxçıvan şivələrində). [11.82]

141. Ortak türkçədə; **ornat-** «yerləşdirmək, qoymaq, yerində sağlamlaşdırmaq»

DTS; **ornat-Yerləşdirmək** (men nenq ornatım-men əşyaları yerinə yerləşdirdim. [87. s. 371]

Mahmud Kaşğari; ornat- «koymak, yerləşdirmək» [23]

Codex Cumanicus; orna «oturmaq, ikamet etmək, sakin olmaq.»//ikamet etmək, bir yerdə yerləşmək, bir yeri yurt edinmək. [55. s. 789]

Məmlük Qıpçaq türkçəsi; ornat- «qoymaq,yerləşdirmək» [70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; ornot- «yerləşdirmək, bərkitmək, yerinə qoymaq». [105]

Qazax ədəbi dili; ornat- «o.t.e» [65.II c]

Qaraqalpaq və Noqay ədəbi dilində; ornot- «o.t.e» [80; 83]

142. Ortaq türkcə; **oğul** «övlad, oğul, döl, uşaq»

Qədim türkcə; oğul «övlad, gənc, dəliqanlı, oğul, oğlan övladı «.

Qədim Qırğız; oğul,» oylım, oylı» «o.t.e».

Mahmud Kaşğari; oğul = «oğul, uşaq, övlad». [23.s124]

Codex Cumanicus; oğul-oğul, oğlan uşağı, övlad», halal oğul. [55. s. 532].

ovul-o ğul, erkək çocuk, (kemsən ovlu kelgey dep). [55. s. 791]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; oyul- «ovlan, oylan «uşaq,oğlan uşağı,oğlan». [70]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; -oyul «ovul-uşaq».. [49]

«**Bulgati ‘l-muştak**»; oyul «o.t.e» [89]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; -u: l «oğul» Qırğız dilinin Pamir dialekti-u: l «uğul «o.t.e.». [105]

Qazax ədəbi dili və-ul «erkək övlad, oğul, oğul»./Əfqanıstan Qazax dialekti-ul «o.t.e»./Barkgöl dialekti-ul «o.t.e». [61; 62: .65]

Qaraqalpaq ədəbi dili və-ul «oğul». [17]./Taxtəhkp dialekti-ul «o.t.e»./Hocəli dialektində-oyul, oyul

«o.t.e»//Koñirat-Şomanay,Çimbay qattı, Kegeyli-Kuybişev dialektlərində-uyıl «o.t.e»//Törtkül-u: l «o.t.e.» [78; 79]

Noqay ədəbi dili-ırvıl, ul «oğul «. [81]

Əsl Noqay-ırvıl, ul «o.t.e»//Ağ Noqay-ul «o.t.e.» [83]

Azərbaycan ədəbi dili;

Oğul-Erkək evlad.

2)Yaşlı kimsələrin yaşca kəndilərindən kiçik olanlara hitap, səsənmə şəkli.

3) İş yapabilən, becərikli bir kimsə için övmə ifadəsi olaraq kullanılır. [43. s. 927]

Oğul-kişi cinsindən olan övlad. Oğul ismi qədim qaynaqlar da ümumiyyətlə «övlad» mənasında işlədilmişdir. [bax; 31. s. 88-89]

143.Ortaq türkcə; **orun** «yer, mövqe, taxt»

Qədim türkcə; *orun* «o.t.e».

DTS; *Orun–yer.* [87. s. 372]

Mahmud Kaşğari; *orun= yer, məqam,mövqe, məkan.* [25. s. 210].

Codex Cumanikus; *orun* «yer» (üstüngü *orun saa teydi*) [55. s. 790]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk, ED.; *-orun* «o.t.e» [70; 49; 104]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Orun-yer, mahal.*//*orunla-sanmak.* [66. s. 153]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *orun* «yer, yataq «. [105]

Qazax ədəbi dili; *orun* «yer «. [61; 62; 65].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *orun* «o.t.e». [80].

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir Koñırat-Şomanay,
Çımbay dialekti, *-orun* «o.t.e». [82].

Noqay ədəbi dili; *orun* «o.t.e». [81].

Ağ Noqay dialekti; *orun* «o.t.e». [83]

Ö.ö

144. Ortaq türkcə; **ögey** «ögey».

DTS; Ögəy-ögəy aqa-böyük ögəy qardaş [87. s. 379]

Orxon-Yenisey; öksüz-anasız, yetim. [40. s. 372]

Mahmud Kaşğari; *ögey*= *ögey*. [23. s. 182]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *ögey* «o.t.e» [104.119].

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Ögey-üvey çocuk. [66. s.

155]

Kıpçakça satırarası sözlük; Ögsüz-annesiz, yetim.

[50. s. 262].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qədim türkcə, Qırğız (yazı dili); *ögöy*- «ögey» [105]

Qazax yazı dili; *ögey*- «o.t.e» [65.II]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ögey*- «o.t.e» [80; 82].

Qaraqalpaq dilinin Hoceli dialekti; *ögəy*- «o.t.e» [78]

Noqay ədəbi dili; *ögey*- «o.t.e» [81; 83]

Əsl Noqay dialekti; *ögey*- «o.t.e» [81]

Azərbaycan ədəbi dili;

ögey-ögey «o.t.e» «

145. Ortaq türkcə; **ökün-** «peşman olmaq».
Qədim türkcə; *ökün-* «peşman olmaq»
DTS; *Ökün-peşiman* olmaq.tövbə
etmək,təəssüflənmək.. [87. s. 382]
Orxon-Yenisey; *ökün-peşman olmaq, fikrindən*
dönmək; //ökin-kədərilmək. [40. s. 372]
Mahmud Kaşğari; *ökün= peşman olmaq. [23s.248]*
2)ökün=pul və gül kimi şeylərin yığıını. [23.145]
Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk li-
lisan al-Atrâk», ED; *-ökün «o.t.e». [70. s. 244; 49; 104]*
Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dilində; ökün «peşman olmaq, olub bitən
haqqında peşman olmaq». [105].
Qazax ədəbi dilində; ökün «ökin peşmanlıq duymaq,
tövbə etmək». [48].
Qaraqalpaq ədəbi dili; ökin «o.t.e». [80; 82]
Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti; ökün «o.t.e.»;
Noqay dilinin dialektlərində; ökin «o.t.e.». [81]

146. Ortaq türkcə; **öpke** «ağciyər, hirs, hiddət».
Qədim türkcə; *öpke, övke* «ağciyər, öfkə, hirs,
qəzəb»
DTS; *öfkə-qəzəb [87.. s. 378]*
Öbkala-*qəzəb.(oğlı öğintü qanqinta öbkələpən*
tezipən barmıs-öz valideynlərinə qəzəblənən oğlan qaçdı.
[87. s. 376]
Codexs Cumanikus; *öpke-öfkə. [55. s. 538].*
öpke-1) öfkə (krş CCI-öpkə). 2.akciyər.(avzum
açsam, öpkəm korunir).öpkələməkçi-öfkəli,çabuk
öfkələnən, sinirli.(öpkelemekçi bolmağıl) [55. s. 795]

Mahmud Kaşğari; *öpke* = ağ ciyər, ciyər. [23. s. 186.24. s. 165].

2) *öfkə, qəzəb*. [24. s. 186]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED; -*öpke, öyken*
«ağciyər; hirs» [70.244; 105]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; *öpke-* «o.t.eyni»
[49]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Övkə-öfkə, kızınlık.
[50. s. 264]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *öpkö-* «ağciyər, binək heyvanının
böğürləri, darğınlıq» [105]

Güney Qırğız dialekti; *öpkö owru-* «vərəm». Tıyan-
Şan *öpkö qap* «sinənin yuvarlaqlığını gizləmək üçün
qızların və qadınların istifadə etdiyi sinəlik» [60]

Qazax ədəbi dili; *ökpe-* «ağciyər, qırğınlıq, darğınlıq»
[65.II.c. s. 190]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ökpe-* «o.t.eyni»

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; *öpke-* «o.t.eyni»

Koñırat-Şomanay dialekti; *ökpe, ökbe-* «o.t.eyni.»//

Qaraöz və Kegeyli-Kuybişev dialekti; *ökbe-*
«o.t.eyni». [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *öpke*//Əsl Noqay dialekti; *ökpe-*
«o.t.eyni» [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

öfkə-ürək anlamında «o.t.e».

öpgə//*öfgə-ag* ciyər. [11. s. 70].

147. Ortaq türkcə; *öktəm-* «qürurlu, məğrur, vicdanlı, əzəmətli, kibirli»;

Qədim türkcə; *öktəm-* «o.t.eyni»;

DTS; ötkür-[87. s. 392]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *öktəm-* «qürurlu, əzəmətli» [59: 95].

Codex Cumanicus; Ötkəm-gürurlu, kibirli, mağrur.//öktəmlen-gururlanmaq, kibirlənmək, övünmək,(eremsi-, hovanlan,-övün).//öktəmlək-gurur, kibir,mağrurluk. [55. s. 793]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED; *öktem-* «o.t.eyni» [70. s. 241; 104. s. 102]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız yazı dili; *öktöm-* «cəsur, qüvvətli». [105. s. 590]

Qazax ədəbi dili; *öktem-* «amir, əmr verən, hökm edən». [65.Ис.с191]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ökte-* «zatı ali», inadçı, dirənən». [80.. s. 507]

Noqay ədəbi dili; *öktem-* «məğrur, qürurlu». [83. s. 257)

Azərbaycan ədəbi dili;

ötkəm-məğrur- «o.t.e»

148. Ortaq türkcə; *ögür* «*sürü, heyvan sürüsü (heyvanlar haqqında) yumşaq xasiyyətli, əhliləşdirilmiş* //(insan haqqında) *arkadaş, yoldaş, dost,yardımcı*».

Qədim türkcə; *ögür* «*heyvan sürüsü*»

DTS; Ögür-[87. s. 382]

Orxon-Yenisey; öküir-tövlə, sürü. [40. s. 372]

Mahmud Kaşğari; ögür= qoyun, geyik,bağırtlaq quşu,dəvə, cariyə kimi şeylərin toplu bir halda olması, bunların sürüsü,böliüyü. [23. s. 273.24. s. 172.25. s. 13]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; ögür «təklifsiz dost, çox yaxın dost, atın bağlı olduğu köhnə çevrə». [70.244; 104]

Codex Cumanicus; Öğür-öğürmək.(alman krs kreysch) [55. s. 793]

«Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk»; ögür «yumşaq sakit at cinsi». [49]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü.Öğür-1).mağara-önğür.

2)Bir–birinə alışık olan heyvan, uysal heyvan. [66. s. 155].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; üyür- «at sürüsü, sürü. yaxın,səmimi dost çevrəsi» [105]

Qazax ədəbi dili; üyir- «o.t.e» [65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; üyir- «at sürüsü, alışıq. [80]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti; üyir- «o.t.e»./Qaraöz, Koñırat-Şomanay üyür «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili və dialektində; üyir, iyir- «o.t.e» [81]

149.Ortaq türkcə; **öç- «sönmək, silinmək».**

Qədim türkcə, uyğur dilalektində; öç- «sönmək, yox olmaq».

DTS; Öç I-Qisas, intiqam.

Öç II-Söndürmək. [87. s. 376]

Codex Cumanicus; öç-intikam, öç. Öç alğuçu-intiqam alıçı. [55. s. 792]

Mahmud Kaşğari; öçrüş=söndürmək, yatışdırmaq.
[23. s. 271]

Kıpçak türkçəsi sözlüyü; Öç-1) yarışmaq (C.C),
Bahis tutuşmaq. [66. s. 154]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; öç- «sönmək, silinmək». [104]
Qazax ədəbi dili; öş- «sönmək, silinmək, yox olmaq,
yazının silinməsi, vəfat etmək, dünyadan köçmək».
[65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; öş- «o.t.e». [80]
Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti; öş- «o.t.e»
[78]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;
Öc-qisas anlamında.

S. s.

150. Ortaq türkcə; **saqal-** «saqqal».
Qədim türkcə; **saqal-** «saqqal».
DTS; Saqal-saqqal. (*saqalinq ürünq bolsa keldi*
ölüm-saqqalın ağardısa demek qocalıbsan-ölümə
yaxınlaşırsan.QBH.69) [87. s. 486]

Mahmud Kaşğari; sakal-saqqal. [23s.147]
Kuman ləhçəsi sözlüyü, Codex Cumanicus; sakal-
saqal; sakal yülücü–berber. [59; 95; 55. s. 545]

Kıpçakça satırarası sözlük; sakal-yüzdəki kıl. [50.
s. 268]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED, Abu Hayyan; saqal-
«o.t.e» [70. s. 249; 104. Saka: 1]
Qırğız dili; *saqal* «saqqal» [105. s. 623],
Qırğız dilinin Pamir dialekti; *saqqal-* «o.t.e» [69.
435; 73].

Qazax ədəbi dili; *sağal-* «o.t.e» [77.236]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *saqal-* «o.t.e» [80; 82]
Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu dialekti,
Çimbay dialekti; *saqal*, Karaözək dialekti; *saxal-* «o.t.e»
[78. 376-377]

Noqay ədəbi dili; *saqal-* «o.t.e» [81;]
Əsl Noqay dialekti; *saqal-* «o.t.e» [83]

Azərbaycan ədəbi dili;

saqqal- «o.t.e.»-[43. s. 1007]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

saqqal-(*Kürdəmir*)-*qarğıdalı saçağı*.

Saqqaldaş-(*Bərdə, Ucar*)-*həmyaşıl*. [1. s. 416].

151. Ortaq türkcə; ***sıçğan-* «siçan»**

Qədim türkcə, uyğur dialekti; *sıçyan* «siçan,
siçovul».

DTS; *Sıçğan-siçan*. (*arslan qarısı sıçğan ünün
küğözür-aslan qocalanda siçan kölgəsindən də qorxur*.MK
II 489). [87. s. 502]

Mahmud Kaşğari; *sıçğan, sıçğan yılı = siçan*. [23. s.
143]

Codex Cumanicus; *sıçkan-fare, siçan* [95/; 55. s.
551]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *sıçqan-* «o.t.e» [70.s 252;
104. 796 *sıçğa*: n]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Sıçğan-siçan-siçan, fare*.
//*siçkan, sıskan, şışkan*. [66. s. 171].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *çıçqan-* «siçovul, siçan; siçovulların
ili, heyvan təqvimində birinci il «[105.893].

Qazax ədəbi dili; *tışqan-* «o.t.e» [65.II. 397]

Qırğız dilinin Aktöbe dialekti; *tışqanşıq* «bir dəvə xəstəliyi», Kızııl Orda, Aral–*tışqanqorluq-* «siçan, siçovul dəliyi» [97; 74]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tışqan-* «o.t.e» [80.; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *tışqan-* «o.t.e» [78.388]

Noqay ədəbi dili; *şışqan-* «o.t.e» [81]

Ağ Noqay dialekti, Əsl Noqay dialekti; *şışqan-* «o.t.e» [82]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Siçan-siçan.

Siçan–fare. [43. s. 1043]

152. Ortaq türkcə; *soñ-* «son, arxa, geri»

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *son-* «sonra, soñ»;

DTS; Son-son, arxa. Geri. [87. s. 508]

Mahmud Kaşğari; *soñ* «son, sonra; nəsil». [23].

son = içi mədən dolu olan bir şey. [24. s. 143]

Codex Cumanicus; *sonq--soñ* «son, sonuncu, sonrakı». [95; 55. s. 554]

sonq-son-//Sonqı-son. Sonqıra-sonra.sonqra-sonra [55. s. 817]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED; *-soñ* «son, sonra» [70. s. 249; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *soñ-* «sonra» [105]

Qazax ədəbi dili; *soñ-* «o.t.e» [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *soñ-* «o.t.e» [80]

Qaraqalpaq dilinin Karaözek dialekti; *soñ-* «son, nəticə» [78.379]

Noqay ədəbi dili; *soñ-* «o.t.e» [81],

Əsl Noqay dialekti; *soñ-* «o.t.e» [82. 260].

Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;

son-1) Bir şeyin qutaracağı, nəhayəti, axır.

2) eyni mənada zaman anlamında son.ilin sonu.

3).Aqibət, axır, nəticə.

4) ölüm, ölmə, son nəfəs

.5).ən yeni, ən təzə. [5. s. 135]

153.Ortaq türkcə; **sa: rıy-** «sarı»

Qədim türkcə; *sarıy-* «sarı».

DTS; Sarığ-sarı.(sarığ altun ürünq kümüş-sarı qızıl, ağ gümüş). Sarığ buğa-hansısa dərman adı.və. s. [87. s. 488]

Orxon-Yenisey; sarığ-sarı [40. s. 374]

Mahmud Kaşğari; *sarıy-* «sarı». [25]

Codex Cumanicus; *sarı-1.karşı, 2.sarı, 3.safra.* [75; 55. s. 548].

sarı-1) sarı, doğru(krş.CCI.sarı). 2). Sarı rengli,sarı,(krş.CCI sarı). [55. s. 806]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *sarı* «sarı, qumral, boz» [105. s. 637]

Qırğız ədəbi dili; *sarı-* «sarı» [61; 62; 65].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *sarı-* «o.t.e» [80; 82] (dialekt),

Qaraqalpaq Tahtakp rayonu dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti; *sarı*, Karaözek dialekti; *-sarıy*, Çimbay dialekti; *səriy-* «o.t.e» [78; 79]

Noqay ədəbi dili; *sarı-* «o.t.e» [81;]

Əsl Noqay dialekti; *sarı-* «o.t.e» [83].

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;

sarı-1) limon rəngi, qızıl rəngi,

2) *mürəkkəb sözlərin və terminlərin birinci tərkib hissəsi.*

3) *is.qızıl mənasında.*

Sarı-səmt, istiqamət. Sarı-üçün, ütrü qoşması. [5. s.

39]

Azərbaycan dili dialektlərində;

sarı-(Tovuz) uçurum. [1.420]

154. Ortaq türkcə; ***sübrü-* «sivri, iti»**

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *süvri-* «sivri, iti»;

DTS; Süvra-sivri, kəsici, iti. [87. s. 519]

Mahmud Kaşğari; *süvri-sivri* «. [23. s. 418]

Codex Cumanikus; *suvlu-kılçüksüz boğday;* *süvri-* «o.t.e» [55. s. 558; 95. 791]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *sürü-* «sivri, iti, uzun konus formasında» [105]

Qırğız ədəbi dili; *süyir-* «sivri, iti uclu» [65.II, 292]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *süyri-* «sivri, iti uclu, uzun bir konus formasında» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *süyri-* «sivri, iti, uzun konus formasında» [81; 83]

Azərbaycan dilində;

sivri- «o.t.e»

155. Ortaq turkcə; *sirt-* «arxa, geri, birşeyin arxası»;

DTS; Sirt-yüksəklik

Sirt-arxa [87. s. 505]

Mahmud Kaşğari; *sirt* = qıl, qalın qıl, qalın tük.

2) bayır, yoxuş, kiçik dərə(oğuzca). [23. s. 457. s. 352]

Codex Cumanicus; Kuman ləhçəsi sözlüyü; *sirt-* «dağ arxası, təpə». [95]. [59].

Sirt-1) arka, sirt. (sıyır sırtı, koy konqaçı).

2) tepe, sirt.(kensi yalbarmahı bilə ol sirt üstün/de ol yıktı). [55. s. 814]

Məmluk Qıpçaq turkcəsi; *sirt-* «dağ arxası, təpə»//*Sirt-eyni* [70]

ED; *Sirt-sirt balığı*– «bir tür kertenkele» [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *sirt-* «çöl, çöl tərəfi; sirt, arxa, geri» [105: 60: 73: 69]

Qazax ədəbi dili; *sirt-* «bir şeyin xarici, geri, tərsi». [65: 97: 74: 102]

Qazax dilinin Tambir dialektində; *sirt-eyni formada arxa anlamında* [78: 56: 61: 62: 75]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *sirt-* «bir şeyin arxası, geri, tərsi»; [80]

Qaraqalpaq yazı dilinin Çimbay, Gəgəyli-Kuybişev, Qonirat-Şomanay, Karaaöz dialektlərində; *sirt* «-atın kürəyi; çöl, çöl tərəfi, açıq yeri, açıq»; [78: 79: 82]

Noqay ədəbi dili; *sirt* «-çöl, arxa, geri, quzey»; [81]

Aq Noqay dialekti; *sirt-* «arxa, geri, xaric» [83]

Əsl Noqay dialekti; *sirt-* «quzey.Bas. [83]

Azərbaycan dialektoloji lüğətində;

*sirt-*arxa, geri [1, s.434]

156. Ortak türkçə; **sığır**– «böyükbaş hayvan, sığır».

DTS; Sığır I-inək.

Sığır II-sağır. [87. s. 502]

Mahmud Kaşğari; sığır- «öküz və inek kimi böyükbaş heyvanlar». [24].

Codexs Cumanikus; sığır- «öküz», su sığır-yaban sığır, manda camus». [55. s. 537]

ED və Məmlük Qıpçaq türkcəsi (Minyətü l-ğuzat); sığır-böyükbaş hayvan, sığır. Su sığır- «camus», sığır-keyik, /keyik sığır-yaban sığır., inek.. [104. s. 814; 70]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili: sığır-inək. [105. s. 678]

Qazax ədəbi dili: sığır-inək. [97; 102]

Qaraqalpaq və Noqay ədəbi dillərində: sığır-inək. [79; 83]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Sığır//naxır. (şimal ləhcəsində). İri buynuzlu heyvanlar. (A qonşi malları naxıra//(sığıra) sürmüşənmi?(sığırçı//naxırçı). Malları örüşə aparın şəxsə deyilir.(S.K)

Sığır-türk dillərində «inək», «öküz», «iribuynuzlu mal» mənalarında işlənmişdir. [bax; 31. s. 316-321]

Sığır-Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlənən sığır heyvanlıqla bağlı olub iki mənə bildirir. Birincisi inək mənasında, ikincisi naxır.

Sığır «inək» mənasında Ağdam, Cəbrayıl, Göyçay, İsmayılı, Qax, Şuşa, Qərbi Azərbaycanın Qafan, Qarakilsə şivələrində işlənir; «naxır» mənasında isə Şəki dialektində, Qax, Qərbi Azərbaycanın Qarakilsə şivələrində işlənir. [8. s. 432]

«Kitabi Dədə-Qorqud» dastanında sığır-inək anlamında işlədilmişdir. Lakin dastanın izahlı lüğətində göstərilir ki, sığır maral mənasını bildirmişdir. [28. s. 158]

Sığır sözünə «Kitabi Dədə-Qorqud» dastanlarında «sığırtaç-mal oturan» mənasında da rast gəlinir. [7. s. 105]

157. Ortaq türkcə; *su*: **b-** «*su*».

Qədim türkcə; *sub-* «göl, nehir: yer *sub-irmaq*»
torpaq ərazi, məmləkət».

DTS; *Sub-su*. [87. s. 512]

Qədim Qırğız; *sub-* «*su*, göl, dəniz»;

Orxon-Yenisey; *sub-su*, çay [40. s. 375]

Mahmud Kaşğari; *suv-* «*su*, göl, dəniz»»; [23: 24:
27]

Codex Cumanikus; *suv-* «*su*» [55. s. 558]. *suv-su*
(*krş-CCI su, suv*). *Könə suvu*-(*kim içip/tatlı çokrak su(v)unu toydırdı canını*). [55. s. 823].

Kuman ləhcəsi sözlüyü; (*ancaq ünlü ilə başlayan bir el alınca suv*, «*qaynaq suyu* «*gülab suyu, civa suyu, etirli su*) [59; 95]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, // **Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**, **ED**; *su-* «*o.t.eyni*» [70; 49; 105]

Kıpçakca satırarası sözlük; *Suv-su*. [50. s. 276]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *su-* «*su*, yaş, islaq, yaşıl «[105];

Qırğız dilinin Əfqanıstan Pamir dialektində; *su-* «*su*:
w, su «[73]

Qazax ədəbi dili; *suv-* «*su, islaq, nəmli*» «[85. II. c. s. 278]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *suw* «*su,nəhir,islaq*» [80.; 82].
Qaraqalpaq dilinin Taxtakp dialekti; *suw-* «*o.t.eyni*» [78]

Noqay ədəbi dili və Əsl Noqay dialektində; *suw* «*o.t.eyni*» [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Su-su. «*o.t.e*»

Ləngov-zəmiyə üçüncü dəfə verilən su. Birdə ondan sonra suvarardıx, ləngov–yəni orta su. [111.59]

Xünux su-iliq (Naxçıvan şivələri). [11. s. 97]

158. Ortaq türkcə; *sığ-* «*sığmaq, uyğun olmaq, bir şeyin içərisinə girə bilmək*».

Qədim türkcə Uyğur; *sığ-* «*sığmaq, uyğun olmaq*».

DTS; *sığ//sığış-Uyğun olmaq*, [87. s. 503]

Codexs Cumanicus; *sıy-I. sayğı, hürmət.*

2. *Sıy-uymaq, uyum sağlamaq, uzlaşmaq. Sıy tabuh-sayqı, hürmət, itibar. (s.bu Beyimizi Övelim, sıy tabuhnı/kılalım.). sıy tabuh kıl-sayğı, hürmet, etibar göstərmək.* [55. s. 814]

Mahmud Kaşğari; *sığ=* «*sığmaq; təsir etmək, toxunmaq, qoymaq*». [26. s. 43]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *sıy* «*o.t.e*».-*sıy* «*sığmaq*». [70. s. 14]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *sığ-* «*sığmaq*». [105].

Qazax ədəbi dili; *sığ-* «*o.t.e*». [65.II.c].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *sığ-* «*o.t.eyni*». [80].

Qaraqalpaq dilinin Taxtakp dialekti və Kegeyli
Koñırat–Şomanay, Kuybişev dialektlərində; *sığ-* «*o.t.e.*».
[78]

Noqay ədəbi dili; *sığ-* «*sığmaq*». [81]

Qara Noqay dialekti; *sığ-* «*o.t.e.*». [83]

Azərbaycan ədəbi dili;

sıy-//sığ.sığmaq,yerləşmək.

159. Ortaq türkcə; ***semiz-*** «***semiz, şişman***»

DTS; *Semiz-kök, yağlı.//semizlik-köklük, şişmanlıq.*
[87. s. 495]

Orxon-Yenisey; *semiz-kök, yağlı.//səmirt(səmrit)-*
kökəltmək, kökəlmək. [40. s. 374]

Codex Comanicus; *semiz-* ‘yağlı,besitli,
semiz’. (Lat.*pinques, Far.farbeh*)

[55. s. 550] *Semir-şişmanlamak, yağlanmaq,*
semirmək (kökçe ulahım kögende semirir). [55. s. 808]

Kıpçak türkşəsi sözlüyü; *Semiz-şişman,*
besili,//semüz, simiz. [66. s. 170].

Kıpçakça satırrarası sözlük; *Semüz-semiz,*
besili,yağlı. [50. s. 270]

Məmlük Qıpçaq Türkcəsi; *semiz-* ‘*o.t.e.*’. [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *semiz-»semiz,yağlı*». [105]

Qazax ədəbi dili; *semiz-* ‘*o.t.e.*’. [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *semiz-* ‘*o.t.e.*’. [80]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *semiz*
‘*o.t.e.*’. [78]

Noqay ədəbi dili; *semiz-* ‘*o.t.e.*’. [83]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Tağara-yekə, şişman.(Naxçıvan şivələrində). [11. s. 80]
 tosmar-kök, alçaq boylu adam(Naxçıvan şivələri).
 şəhrəli-yağlı piyli.(Naxçıvan şivələri) [11. s. 86, s. 123]

T.t.

160. **Ortaq türkçə; *tarığ*- «əkili ərazi, tarla; məhsul, əkin, məhsul. darı»:**

Qədim türkçə; *tarığ*- «əkin, tarla».

DTS; Tabığ I-Buğda, taxıl, çörək,

Tabığ II–Kaşğar yaxınlığında yaylaq adı. [87. s. 537]

Orxon-Yenisey; *tarığ*-taxıl, əkin. [40. s. 376]

Mahmud Kaşğari; *tarığ*= *əkin, bitki, arpa, buğda;* dənə, toxum, taxıl

(türklərdə); darı (oğuzlarda)». [23.s/69.s/45. s. 20]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanicus; *tarı* «ağ darı». [59; 95].

Tarı-darı.(Lat.millium, Far.gavars). [7. s. 566].

Məmlük Qıpçaq türkçəsi, Abu-Hayyan; ED; *tarı* «ağ dan» [70. s. 265; 49; 104. s. 537-538. Tang]

Kıpçaq türkçəsi sözlüyü; Tarlav-tarla. [66. s. 263]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *taru*. «darı» [105.711]

Qazax ədəbi dili; *tarı*- «o.t.e» [65. s. 339]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tarı*- «o.t.e»-[80; 82],

Qaraqalpaq dilinin Tahtahkp rayonu dialekti, Çimbay dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti, Koñırat-Şomanay dialektlərində; *tarı*- «o.t.e» [78. 383].

Noqay ədəbi dili; *tarı* «o.t.e» [18. s. 338].

Ağ Noqay dialekti, Əsl Noqay dialekti; *tarı-* «o.t.e»
[83. s. 262]

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;
tarla-əkin yeri. [5]

161. Ortaq türkcə; *tayaq-* «dayaq, çubuq, dəstək,
dirək, çəlik».

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *tayaq-* «o.t.e»
DTS; *tayaq* I-dayaq, çəlik.

Tayaq II-Dəstək, dirək, opora-əzası. [87. s. 527]

Mahmud Kaşğari; *tayak.* = *dayaq, əsa, dayanğac.*
[23. s. 414; 26. s. 164]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *tayaq.* «o.t.e» [59; 95].

Codex Cumanicus; *Tayak-sopa, dayak, değnek,*
asa.(ave Yeseninç çibuğı, *tayak* bizgə səndən bitti).(tav
üstündə talaşman, *tayağı* bar beş batman). [55. s. 832]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Həyyan, ED;
tayaq- «o.t.e» [70. s. 268; 49; 104.568. *taya.k*]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Tayak-değnek, sopa,*
kötək. [50/s..284].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tayaq* «dəyənek, dayaq, əsa, çubuq»
[105.717]

Qazax ədəbi dili; *tayaq-* «o.t.e» [65. II c.343]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tayaq-* «o.t.e» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtahkp rayonu dialekti,
Koñrat-Şomanay dialekti; *tayaq-* «o.t.e» [78.382]

Noqay ədəbi dili; *tayaq-* «o.t.e» [81; 83].

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

Dayaq-dayamaq feil.

162. Ortaq türkcə; *tart-* «çəkmək, sürümək, çəkinmək»:

Qədim türkcə; *tart-* «çəkmək»,

DTS; Tart-dartmaq, çəkmək, sürümək. [87. s. 538]

Orxon-Yenisey; tartışmak-dartışmak, çəkişmək, [40. s. 376]

Mahmud Kaşğari; *tart* = dartmaq. Cəzb etmək, çəkmək, uzatmaq; gərmək; gətirmək, almaq, çıxarmaq. [25. s. 369]

Codex Cumanicus; *tart-* 1. çəkmək.

2. çəkərək sıkmak. (ayl *tart-* «kolanı çəkərək sıkmak).

3). Çevirmək, döndürmək. (tegirmən *tart*, tegirmən *tartar* men) *tegirmen tart-* «əl dəgirməniylə bulqur»; [55. s. 567];

*Tart-*1) çekmek-2) üfləmək, çalmaq. Bırğı *tart-* «boru üfləmək, boru çalmaq», emgək *tart-*emek çekmək. [55. s. 830]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; əkmək, sürümək; üyütmək; sıxmaq (kəmər və s.), dözmək, dayanmaq, sebr etmək» [59; 95;]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *tart-*çəkmək [70. s. 269; *tart*]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Tart-*//*dart.*

1) *tartmak*, ölçmə.

2) *çekmek*, *çekib çıkarmak*. *Asılmak*.

3) *sıkmak*.

4) *taşımak*.

5) *dayanmaq*, *katlanmaq*, *sabretmək*. [66. s. 263]

Kıpçakça satırarası sözlük;

*Tart-*1) çəkmək, asılmak, yukarıya kaldırmak, taşımak, yedegində götürmək.

2).boya sürmək,ovarak yaymaq.

3) bıçaq və kılıncı kınəndan çıxarəb saldırmək için davranmaq.

4) tartışmaq, çekişmək, mücadilə etmək.

5).uzatmaq, dilini dıışarı çıxarmək. [50. s. 283].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tart-* «çəkmək, sürümək, çəkinmək, üyütmək» [105. S 708]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *tart-* «çəkmək, çıxarmaq, nəfəsli musiqi alətini ifa etmək «[73. s. 444]

Qazax ədəbi dili; *Tart-* «çəkmək, çıxarmaq; bağlamaq; bəzəmək; musiqi alətini çalmaq «[85.II.337]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tart-* «çəkmək, sürmək; gərmək» [80.623]

Qaraqalpaq dilinin Kegeyli-Kuybişev dialekti; *tart-* «çəkmək, sürümək; gərmək; səndələyə-səndələyə getmək» [78.383].

Noqay ədəbi dili; *tart-* «çəkmək, çıxarmaq; gərmək» [81.337]

Əsl Noqay dialekti; *tart-* «o.t.e» [83.262].

Azərbaycan ədəbi dilində;

tart-dartmaq «o.t.e».

163.Ortaq türkcə; *tapın-* «tapmaq, tapınmaq, ibadət etmək, xidmət etmək»

Qədim türkcə; *tapın-* «tapınmaq, ibadət etmək»

DTS; Tapın-ibadət etmək, xidmət etmək, dua etmək. [87. s. 534]

Orxon-Yenisey; tap//tapla.-sitayış etmək, tapmaq, tapınmaq, xidmət etmək.

2).tapığ, qismət, pay. [40. s. 376]

Mahmud Kaşğari; *tapın*= «tapınmaq, ibadət etmək, xidmət etmək». [23. s. 181]

Kuman ləhcəsi sözlüğü; *tabun-* «tapınmaq» [59; 95.s/441]

Codex Cumanicus; *tabun-1).*sayqı göstərmək, hörmət etmək, şükr etmək.

2). İbadət etmək, tapınmaq-(Tenqri kim cinslarni bilsin,anlar anqlar kim tabunsun). Tabunmaq-sayqı güstermə,hürmet etmək, minnət duyma.(Tenqri dep övünçlü tabunmaqımız kerek türür) [55. s. 825]

Tap-tapmaq; ibadət etmək. [50. s. 282]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tabın-* «tapınmaq, ibadət» [105]

Qazax ədəbi dili; *tabın-* «tapınmaq, baş əymək, itaət etmək» [65.II.315]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tabın-* «*o.t.e*» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *tabın-* «*o.t.e*» [83].

Azərbaycanın ədəbi dilində;

tapın-//tapınmaq.(feil)

164.Ortaq türkcə; **tağ-** «dağ»:

Qədım türkcə; *tağ-* «dağ»;

DTS; Tağ I–dağ.(Tağ tağ qovuşmaz kişi kişiqa kovuşur.-dağ daga rast gəlməsə də insan insana rast gəlir.KTb) [87. s. 526]

Orxon-Yenisey; *tağ-dağ//Tağık-dağa* qalxmaq, dırmaşmaq. [40. s. 374]

Mahmud Kaşğari; *tağ* =dağ «*o.t.e*». [23. s. 119.24. s. 83. 26. s. 25]

Kuman ləhcəsi sözlüğü; *taγ, tav,-* «*o.t.e*» [59: 95;]

Codex Cumanicus *tav-dağ* (krş CCI *tağ*)-(tav üstündə talaşman,tayağı bar beş batman//.sende mende yoh,senqir tavda yoh,ütlü taşta yoh). [55. s. 831]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Hayyan; ED; *tay-«o.t.e»*-[70. s. 274; 49; 104. s. 463 ta: ğ d-]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Tag-dag, təpə.* [50. s. 280]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *to:* «dağ» [104]

Qazax ədəbi dili; *taw-* «*o.t.e*» [65.II, 342]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *taw* «*o.t.e*»-[80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti; *taw-* «*o.t.e*» [78.381]

Noqay ədəbi dili; *taw-* «*o.t.e*» [81.;]

Ağ Noqay dialekti; *taw-* «*o.t.e*» [77.261]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində

Dağ-dağ. «*o.t.e*».

Selim-(Naxçıvan şivələrində) çox dik dağ. [11. s. 76]

165.Ortaq türkcə; ***tamir-* «damar».**

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *tamir, tamar;* .

DTS; *Tamir-qan damarı. Vena.* [87. s. 530]

Mahmud Kaşğari; *tamir = damar.sinir.(oğuzca).*
[23. s. 424]

Məmlük qıpçaq türkcəsi-tamir-damar [104. s. 26;
70]

Kuman ləhcəsi sözlüğü və Codex Cumanicus;
tamar. Tamar/tamir– «damar» [95] [59; 55. s. 564, s. 827]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Tamir-damar.* [66. s. 260]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Tamur-damar. [50. s. 281].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tamir-* «kök; damar; dost, qohum, quda» [105]

Qazax ədəbi dili; *tamir-* «kök, bitki kökü; qan damarı; dost, qohum» [65. II.328]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tamir-* «*o.t.e*» [82]

Qaraqalpaq dilinin Kegeyli-Kuybişev dialekti; *tamir-* «*o.t.e*» [77. 382]

Noqay ədəbi dili; *tamir-* «*o.t.e*» [81].

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində;

tamir-(*Çənbərək, Kürdəmir, Qarakilsə, Qazax, Mingəçevir*)-*tamah*.

2) *Tamırı olmaq (İmişli)-meyli böyük olmaq, istəmək, arzu etmək.*

3) *tamırından keçmək-(İmişli)-meylindən keçmək, ürəyindən keçmək, arzu etmək. [1. s. 479]*

166.Ortaq türkcə; ***tabış-*** «səs».

DTS; *tabış//tapış-səs.* [87. s. 526]

Buq-nəyinsə yerə düşərək çıxardıği səs. [40. s. 125]

Mahmud Kaşğar; tavuş= duyğu, qımlıltı. [25. s. 163]

Codexs Cumanikus; *tabuş-tartışmaq.*//[55. s. 562. s. 825]

ED; *tavış-* «səs» xüsusilə «xəfif, incə, yüksək olmayan səs» [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *to:* *ş, dobuş* «səs», *tıbış* «fonetikada səs»; [105; 60]

Qazax ədəbi dili; *dawıs-* «səs,ün, gurultu, dıbıs «səs, ün; [65.Ic. s. 162]

Əfqanıstan Qazax dialektində; *davis, davus-* «səs» [73]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *dawıs-* «səs, dıbıs» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir, Kegeyli-Kuybişev dialekti; *dawus* «o.t.eyni»; [77]

Noqay ədəbi dili; *tawıs-* «səs» [81; 83]

Ağ Noqay dialekti; *dawuz-* «səs» [78]

Qara Noqay dialekti; *dawus* «id» [78;]

Azərbaycan dili dialektlərində;

ün-səs.

Ün-Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək şivəsində ün sözü «səs» mənasını bildirir. Azərbaycan dilinin aralıq şivələrdən olan Göyçay şivəsində «səs» mənasında *in* sözü işlənir. [7. s. 109]

Sağır//səğir-(Naxçıvan şivələrində) tutqun səs.

Şinqırıq-səs.(Nax) [11. s. 74, s. 123]

167.Ortaq türkcə; *tamyaq* «boğaz, qırtlaq»;

Qədim türkcə; *tamyaq-* «boğaz, qırtlaq».

DTS; *Tamağ I-boğaz, qırtlaq.*

Tamağ II-(tamağ üdüğ-yer adı BK.)

//Tamyaq-boğaz, damağın arxası. [87. s. 529-30]

Orxon-Yenisey; *tamağ-tamağ.//tamağ Iduk baş-yer adı. [40. s. 376]*

Mahmud Kaşğari; *tamak = boğaz,(oğazca,qıpçaqca və onların dillərinə uyanların dilində) qırtlaq, damaq, «[23. s. 107]*

Codex Cumanicus; *tamaq* «boğaz» [55. s. 564, s. 826]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «**Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk**», ED; *tamaq* «qırtlağın, ağız boşluğunun *tavanı*». [70. s.; 49; .104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tamaq* «yeyəcək, boğaz, qırtlaq, *yemək borusu*». [105]

Qazax ədəbi dili; *tamaq* «qırtlaq, boğaz, *yemək borusu*». [85.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tamaq* «boğaz, qırtlaq, *yemək, yeyəcək*». [80.82] *Taxtaqopir dialekt*; *tamaq* «boğaz»./Koñırat-Şomanay dialektində-*tamaq* «*yemək*». [77]

Noqay ədəbi dili; *tamaq* «boğaz, qırtlaq, *yemək*» [81.83]

Ağ Noqay, Əsl Noqay dialektlərində; *tamaq* «boğaz, qırtlaq». [78]

Azərbaycan ədəbi dili;

tamaq//*damaq* ağızın içinin üst hissəsi.

168.Ortaq türkcə; **teğirmen-‘değirmen’**

DTS; **Tegirman-dəyirman**.(*tegirməndə toğmuş siçğan kök kökrağınqə qorqmas-dəyirmanda doğulmuş siçan göy qurşağından qorxmaz MK.III.282*) [87.s548]

Mahmud Kaşğari; *teğirmen* = ‘değirmen. *Dəgirmən daşı*. [23. s. 373.; 26; 27]

Codex Comanicus; *teğirmen* ‘*degirmən*’ [59; 95; 55. s. 569].*teğirmençi-dəyirmançı*.

Kıpçak türkcəsi sözlüyü. *Tegirmən-degirmən* [66. s. 267].

Kıpçakça satırarası sözlük; *Tegirmen-degirmən*. [50. s. 28]

Məmlük Qıpçaq Türkcəsi; Fin turkisch-arabisches; teyirmen «o. t.e» [70. s. 284; 49; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *teğirmen 'değirmen'*. [105]

Qazax ədəbi dili; *diyirmen 'değirmen, buğdanı üyüdən alet.'* [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *digirman, tiyirmen* «o.t.e». [80].

//Qaraqalpaq Tahtakp rayonu dialekti; «o.t.e». [77]

Noqay ədəbi dili; *termen, tüyürmen* «o.t.e.». [81]

Azərbaycan dilində;

Dəyirman- «o.t.e»

Azərbaycan dili dialektlərində;

Dəstərə-Naxçıvan şivələrində-1) əl dəyirmanı. 2) əl bıçağı.

Kir-kirə-əl dəyirmanı.

Dinc-çəltiyi döymək üçün ayaq dəyirmanı.. [11. s. 33]

169.Ortaq türkcə; *tebe-* «dəvə».

Qədim türkcə; *egri tebe, tebe-* «dəvə»;

DTS; *Teva-dəvə.*(*Ol anıñ tçväsın çöktürdü-o öz dəväsini oturtdu.* MK II. s. 181) [87. s. 557]

Qədim Qırğız; *egri tebe-* «o.t. e»;

Orxon-Yenisey; *təbə-dəvə.*//*titir-dişi dəvə.* [40.377-8]

Mahmud Kaşğari; *tevey, tewey, tevi=dəvə*. [23.s
.389]

Codex Cumanicus; *töwe-* «deve» [55. s. 581. s.
850]; [95]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; *tewe-* «o.t.eyni»
[70.; 104]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**; *dewe-* «o.t.eyni»
[49]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Teve-devə*. [50. s. 287]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tö:* «dəvə» [105;]

Güney Qırğız dialekti; *tö:* *-tüye, tüyə* «o.t.eyni» [60]

Qazax ədəbi dili; *tüye-* «dəvə»;

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tüye-* «o.t.eyni». [79; 80; 82]

Taxtakp//Kegeyli-Kuybişev dialekti; *tüyö-* «o.t.eyni»

[77]

Noqay ədəbi dili; *tüye* «o.t.eyni». [81; 83]

Əsl Noqay dialekti; *tüyö* «o.t.eyni». [78]

Azərbaycan ədəbi dili;

dəvə- «o.t.e».

Dəvə-Azərbaycan dili. dəvə- «dəvə». *düye* «inək balası», *yak, dol.taba* «maral», *türkm-tebe//düye* «dəvə», *tüve-inək balası, qaz.tüo* «dəvə», *uyğ.təvə//töge//tüge* «dəvə», *tof. Tebe-* «dəvə». *Altay, tel.töö-* «dəvə». *qır.töö və. s. Göründüyü kimi çağdaş türk dillərində bu ismin müxtəlif variantları anlam diferensanlığına səbəb olmuşdur. Deməli Azərbaycan dilindəki düyə, «inək balası» sözü də dəvə sözüylə eyniköklüdür. [bax.31 səh.313-315]*

Azərbaycan dili dialektlərində;

Ovsar-Naxçıvan şivələrində-dəvə noxtası.

Hövsar-Naxçıvan şivələrində-dəvə noxtası. [11. s. 69,
s. 105]

170. Ortaq türkcədə; *tezək-* «*təzək*, *heyvanın nəcisindən istifadə olunan kübrəsi*»;

Qədim türkcə; *tezək-* «*təzək*».

DTS; Tezak//kübrə.heyvanın ifrazatı. [87. s. 558]

Mahmud Kaşgari; *tezək* = at təsi-gübrəsi. [23. s. 387]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, **ED**; *təzək-* «o.t.eyni»//*tezək*//*gübrə*//*kübrə*. [49: 104]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Təzək-hayvan dışkısı. [66. s. 272]

Kıpçakça satırarası sözlük; Təzək-sığır və at dışkısı. [66. s. 287].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tezək-* «heyvan gübrəsi» [105. s. 718]

Qazax ədəbi dili; *tezək-* «o.t.eyni» [65.II.c.səh.348]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tezək-* «o.t.eyni» [80. s. 632]

Noqay ədəbi dili; *tezək-* «o.t.eyni mənada ». [81. s. 343]

Əsl Noqay dialekti; *tezək-* «o.t.eyni» [78. s. 263].

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində.

təzək- «o.t.e».

Səçmə-(Naxçıvan şivələrində) odun əvəzinə işlənən təzək xırdası.*Təndirə səçmə tök*. [11. s. 79]

Təs-at peyini. *Bir az təs qurutmuşuq*.(Nax)

Təsləmə-heyvanın ifraz etdiyi peyin.

Tırrıx//*tırrax*-duru peyin. *At yonca yeyib tırrağa düşüb*.. [11. s. 84-85]

171. Ortaq türkcə; *tekiz-* «*düz, (engelsiz ərazi) alçaq, basıq, sığ*».

Qırğız ədəbi dili; *tegiz-* «*düz, uyğun, bərabər*». [105. s. 77]

Qazax ədəbi dili; *tegiz-* «*qüursuz, düz, düzgün*» [65.IIc. s. 347]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tegis-* «*o.t.eyni*». [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *tegis-* «*o.t.eyni*». [81; 83]

Ağ Noqay və Əsl Noqay ədəbi dili; *tegiz-* «*o.t.eyni*» [78. s. 263]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

tetis-təmizkar anlamında.(Qərb dialektlərində)

172. Ortaq türkcə; *tükel-* «*tamam, tam, bütün, mükəmməl*».

Qədim türkcə; *tükel-* «*tam, sağlam, tam olaraq, bütünüylə*».

Orxon-Yenisey; *tükəl-tam, bütöv* [87. s. 380]

Mahmud Kaşğari; *tükel= tamamilə, büsbütün* [23. s. 130]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanicus; *tükel-tügel* «*tamam, tam, mükəmməl*» [59; 95]. *tükel-tam* mükəmmel, tamam. [55. s. 585]. *tügel-tam, mükəmməl, tamam.*(krş.CCI.tükel).(ave Mariya, usıncı Tenqri tamam tügel kıldı. [55. s. 856]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi// «Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk»//ED. *tükel-dükel* «*bütünüylə, tamamən*» [70. s. 276; 49/104]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Tükel-//dükel, tügel.-Mükəmməl, tam, tamam.* [66. s. 286]

Kıpçak türkçəsi sözlük; *Tükel-bütün, tam, hep, tamamen. Tüküli-bütün parçalanmamış. bol.* [50. s. 294]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *tügöl-* «bütün, tam olaraq, tamamilə» [105. s. 77]

Qazax ədəbi dili; *tügel-* «o.t.eyni». [65.II.c. s. 347]

Qaraqalpaq ədəbi dili və *Taxtakp dialektində;* *tügel-*
//Çimbay dilaektində tüwel- «o.t.eyni» [78.388]

Noqay ədəbi dili və Əsl Noqay dialektində; *tüwel-*
«o.t.eyni» [77. s. 264]

173. Ortaq türkçə; **tuman-** «duman, sis»

Qədim türkçə; *tuman-* «duman, sis»;

Orxon-Yenisey; *tuman–duman.* [87. s. 378]

Mahmud Kaşğari; *tuman* = duman, sis. [23. s. 195.24. s. 36]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *tauman-* «o.t.e» [59;].

Codex Cumanicus; *tuman–sis, duman.* [95; 55. s. 582]

tuman betli-asık suratlı, çatık kaşlı [55. s. 852]

Məmlük Qıpçaq türkçəsi; *tuman-*[104; 1; tuma: n]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tuman* «sis» [105]

Qazax ədəbi dili; *tuman-* «o.t.e» [65.II. 373]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *duman, tuman-* «o.t.e» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *tuman-* «o.t.e» [81]

Əsl Noqay dialekti; *tuman-* «o.t.e» [77].

Azərbaycan ədəbi dili; *duman-* «o.t. e» [43. s. 1145]

Duman-tuman. «tüstü», *duman,* aydın olmayan vəziyyət. Müşahidələr göstərir ki, bu söz *tuman*

variantında şimali türk dillərində, duman variantında isə cənubi türk dillərində işlənir. Həmin sözün ilkin anlayışı da «duman» anlayışı ilə bağlıdır. [bax 31s. 212-215].

174. Ortaq türkcə; *tütün*- «tüstü»:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *tütün* «duman, tüstü»;

DTS; Tuman-duman.(tuman türdi asra toz turdi-yuxarıda duman aşağıda toz). [87. s. 585]

Mahmud Kaşğari; *tütün* = tütün, duman. 2) *tüstü çıxması, düzəlt, alovun tutuşması*, [23. s. 399., 26. s. 294]

Codex Cumanicus; *tütün*- «duman» [55. s. 587. s. 852]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; Abu-Hayyan; ED; *tütün, düttün*-[70. s. 269.; 49; 104. s. 457]

Kıpçak türkcəsi sözlüğü; Tütün–

1) *duman*.

2) *tütün*.

3) *tütünlə-tüstüləmək, dumanlatmaq*. [66. s. 288]

Kıpçakça satırarası sözlük; Tütün-tütün, duman. [50. s. 295]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tütün* «duman; ev, ev təsərrüfatı» [105; 60]

Qazax ədəbi dili; *Tuti*- «*o.t.e*» [65.II, 390],

Qazax dilinin Kızıl-Orda, Aral, Sırderya dialektlərində; *tütin pul*- «qədimdən ailə başına düşən vergi» [97: 75]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tütin* «duman, tüstü» [80]

Qaraqalpaq dilinin Kegeyli-Kuybişev dialekti; *tütün-«o.t.e»* [78]

Noqay ədəbi dili; *tütün-* «duman; tütün» [81; 83]

Ağ Noqay dialekti; *tütün-* «tütün» [77. 265].

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində; *tütün-tütün bitkisi.»o.t.e».*

1) *yarpaqlarında nikotin olan quşüzümü ailəsindən ot-bitki.*

2).*Həmin bitkinin papiros çəkmək, iyləmək və ya çeynəmək üçün işlədilan qurudulmuş və xırda doğranmış və ya ovulmuş yarpaqlar. [5. s. 389]*

Tütün-tütün ismi «tüstüləmək» mənasında olan tüt-feili ilə-ün şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır...Əbu Həyyan da bu sözü «tütün»mənasında izah etmişdir. [bax.31,s. 270-274]

Azərbaycan dili dialektlərində;

Kamaş; Naxçıvan şivələrində tütünün, tənbəkinin bir növü. *Tamaşı qəzetnən çəkirik. [11. s. 47]*

175. Ortaq türkcə; **toqlı-** «**toğlu, gənc qoyun».**

DTS; toklı- «altı aylıq quzu, koyun»

Azman-qoyun. [87. s. 577. s. 73]

Mahmud Kaşğari; *toqlı-* «quzu» toklı [25]

Məmlük qıpçaq türkçəsi-toqlı-[70. s. 270]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *toqtu-* «hələ doğmamış gənc qoyun, toğlu». [65,s.744]

Qazax ədəbi dili; *toqtı-tokti-* «altı aydan bir yaşa qədər olan quzu». [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *toqlı-* «o.t.e» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *toqlı-* «*o.t.e*» [81; 83]
 Əsl Noqay dialekti; *toqlu, toqlı* «iki yaşında qoyun»
 [77.263].

Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərində

Toxlu- «*o.t.e.*»

Radlov.V.V.; toklı- «3 aylıq quzu» [100c1.s 115]

*Toğluman//toxluman-altı aylıq dişi quzu.-Erkəyinə
 toxlu, tişisinə toxluman derix.* [19. s. 45]

Öyəç//əyəş//öəş-üçillik erkək qoyun. [19s.48]

Dımıx; quyruğuyarıq Qarabağ qoyunu. [11. s. 35]

Erkək-bir yaşı tamam olmuş toxlu. (Naxçıvan
 şivələrində). [11.39]

İşşək-ikiaylıq qoyun. [11. s. 44]

Kola-Buynuzsuz davar..Güzdəx-qırxılmış quzu. [11.
 s. 51]

Ob|| av-arğalı dağ qoçu. [11. s. 69]

176. Ortaq türkcə; **tüg-** «düyünləmək, bağlamaq;
 hörmək»:

Qədim türkcə; *tüg-* «düyünləmək»

DTS; *Tüg-düymək, bağlamaq.//tügül//*[87. s. 595]

Orxon-Yenisey; tük-düyünləmək,düymək,
 bağlamaq. [40. s. 380]

Mahmud Kaşğari; *tüg= düymək, düymələmək,
 bağlamaq.* [23. s. 262; 26]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; *tü-, tív-* «*o.t.e*» [59; 95. s.
 477].

Codex Cumanicus; tüv-düğmələmək,
 düğümləmək.//tüvün-kısır kadın. [55. s. 859]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Tüg-tüy* [66. s. 286].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tüy*- «düyünləmək, hörmək» [105. s. 777]

Qazax ədəbi dili; *tüy*- «bağlamaq, düğümlemək» [65. II. 390]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tüy*- «*o.t.e*» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *tüy*- «*o.t.e*» [78. s. 388]

Noqay ədəbi dili; *tüy*- «*o.t.e*» [81; 83]

Əsl Noqay dialekti; *tüy* «*o.t.e*»-[77].

Azərbaycan ədəbi dilində;

tüy düymək- «*o.t.e*».

Azərbaycan dili dialektlərində;

Şimal ləhcələrində *düy*-*düyünləmək*mək, *düymək* anlamında işlənir.

Düymək//duymak (Naxçıvan) şivələrində-bağlamaq, *düyünləmək*. *Yer palçıqdır atın quyruğunu düy, özünü batırməsın.* [11. s. 37]

177. Ortaq türkcə; *tügün-toy duyün* «*yaxınlıq, düyün//dügüm, güc*».

Qədim türkcə; *tügün* «*bağ, əlaqə*»

DTS;

Orxon-Yenisey; *tük*-*düyünləmək*, *düymək*, bağlamaq [40. s. 380]

Mahmud Kaşğari; *tügün* = *düyüm, düyüm*. [23. s. 429].

2) *tügün* = *təkbaşına duyün düymək*. [25. s. 165].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və ED; *tüyün*- «*o.t.e*». [70. s. 283; 104]

«**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; *dügün-* «*düyün, toy mərasimi*». [49]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Tügün-dügüm*. [50. s. 294]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tüyün-* «*düyün, kavşak, toy*». [105]

Qazax ədəbi dili; *tüyin-* «*qovuşma nöqtəsi, toy*» [65.II.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tüyin-* «*o.t.e*». [80]

Noqay ədəbi dili; *tüyin-* «*dügün, toy*». [81]

Azərbaycan ədəbi dili;

tüyün//düyün- «*o.t.e*».

178. Ortaq türkcə; **tügme-** «**düymə**»

DTS; *Tügmə-düymə*. [87. s. 595]

Mahmud Kaşğari; *tügme-* «*düymə*» [43: 26].

Codex Cumanikus; *tüwme-tügme* [95. s. 482; 55. s. 859]

Qırğız ədəbi dili; *tüymö-* «*düymə; bezdən, qumaşdan düymə*» (*topçu* yanında) [105. 777]

Kıpçak türkçəsi sözlüyü; *Tügmə-düymə//dügmə//tüvmə-*. [66. s. 286].

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Tügmə-düymə*. [50. s. 294]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qazax ədəbi dili; *tüyme-* «*düymə*» [65.II.380]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tüyme-* «*düymə*» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Kegeyli-Kuybişev dialekti; *tüymö* «*iri bəzəkli papaq*» [78.389]

Noqay ədəbi dili; *tüyme* «*düymə*» [81.83]

Ağ Noqay dialekti; *tüymö-* «o.t.e» [77. 256]

Azərbaycan ədəbi dilində;

tüymə-düymə- «o.t.e».

dügmə-düymə. [bax.18. s. 8]

179. Ortaq turkcə; **Tırñaq-** «dırnaq».

Qədim turkcə; *tırnaq-* «dırnaq»;

DTS;

Orxon-Yenisey; tırnak-dırnak. [87. s. 378]

Mahmud Kaşğari; *tırnqak*= dırnaq. [26; 27]

Codex Cumanicus; *tırmaq-* «dırnaq» [95: 59 s. 187;
55. s. 574]

Məmluk Qıpçaq turkcəsi; «*dırya: q*»-[70. s. 276; 1]

Abu-Hayyan; *tırnaq.* [49].

ED; *tarma: q-* «*dıraq*». [104.s550]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Tırnak-tırnak. [50. s.
287]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *Tırmaq,tırnaq-* «dırnaq, pəncə».
[105. s. 793-794; 60; 73; 69]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *tırmaq-dirnaq.* [73.s
446]

Qazax ədəbi dili; *tırnaq-*[65.s 395]

Qazax dilinin Cambul və Talas dialekti; *tırnaq-*
«lampanın piyalə taxılan yeri» [62. s. 348]

Qazax dilinin Aral dialekti; *tırnaq-* «evin çölünə
yağış islatmasın deyə qoyulan tikanlı bitki»; [62. s. 348]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tırnaq-* «dırnaq, pəncə» [80;
82. s. 669]

Qaraqalpaq dilinin Taxtakp və Hocəli rayonu dialektləri; *tırnaq*– «[78.s 388]

Noqay ədəbi dili; *tırnaq*- «eynidi. [81.375]

Əsl Noqay dialekti; *tırnaq*- «eynidi. [77. s. 265].

Azərbaycan ədəbi dili;

tırnaq-dırnaq- «o.t.e»

180. Ortaq turkcə; **tıñla-** «**dinləmək, qulaq vermək//qulaq asmaq, duymaq, eşitmək**».

Qədim turkcə; *tınqla*– «tıñla»-eynidi;

DTS; Tınqla-dinləmək, qulaq asmaq.//

Tın-ruh, can nəfəs almaq. [87. s. 568]

Orxon-Yenisey; tınla-dinləmək [40. s. 378]

Codex Cumanicus; tınla-dinləmək. [55. s. 573].

Tın-1) can ruh. **Tın ata.**(anlardan bizgə tögüldi tın azılı Tenri sözü.) **tın aş-** «manevi qida». **tın azılı-** «manevi qida». **tın uruh-** «manevi evlat».

2).dinlənmə, nəfəs alma.tın yer. **Tın-çok,** pek.tın-dinlənmək, soluk almak.(bahtlı canınq andan tındı tolu kılı hem sövündi.) **tın ata-**peder, papaz.(sen, tım atam,Bey Tenqri/erki bilə benim yazukımdan boşatqıl.). [55. s. 840-41]

Mahmud Kaşğari; tıñqla= dinlə//tınqlə = [27. s. 351]

Kıpçakşa satırarası sözlük; Tın-dinmək,sakinləşmək. [50. s. 289]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tınşa-* «dinləmək, duymaq, qulaq vermək» [105,793: 104]

Qazax ədəbi dili; *tında-yenə eyni,* [65,393]

Əfqanıstan qazaxlarının dialektləri; *tıñla*, *tıñda*-eyni mənada işlənir. [23,s.682]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tıñla*-eski türkcəylə eynidi. [55,668]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir rayonu dialekti; *tıñla*, *tına*;

Qaraqalpaq Konirat və Şomanay rayonları dialekti; *tıñla* qədim türkcəylə eynidi. [78,388]

Noqay ədəbi dili; *tıñla*-eski türkcəylə eyni mənədədi. [81]

Aq Noqay və dialekti Əsl Noqay dialektləri; *tıñla*-yənə qədim türkcəylə eyni anlamda işlədilir. [77, 265].

Azərbaycan dilində;

tınşə-dinşə- «o.t.e».

181.Ortaq türkcə; *tıd-* «*əngəlləmək, maneə olmaq* «.

Qədim türkcə; *tıd-* «*əngəl olmaq, tutmaq, yasaqlamaq, geri tutmaq, durdurmaq, sərhəddən buraxmamaq* «.

DTS; Tıd-əngəlləmək, maneə olmaq. [87. s. 565]

Mahmud Kaşğari; *tıdış=maneə, əngəl.* [23. s. 405; 26]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanikus; *tıy-* «*zəbt etmək, tutmaq*» [59; 95;], *tıy-*engəlləmək, engəl olmaq.//*tıyıl-durdurmaq, engəlləmək.*//*tıymak-engəl.* [55. s. 574]. *Tıyalama-hakim olmamak, tutamamak,engəl olmamak(krş.CCI tıy).* [55. s. 841]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *Tuhtıy-* «*əngəlləmək, maneə olmaq*» [70. s. 280;]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ty-* «*tutmaq, əngəlləmək, durdurmaq*» [105]

Qazax ədəbi dili; *ty-* «*icazə verməmək, etməmək, əngəl olmaq, qarşısını almaq*» [65..II.c]

Qazax Əfqanıstan dialekti; *ty-* «*o.t.eyni*» [56].

Barkgöl dialekti; *ty* «*o.t.eyni*» [104]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ty-* «*id*» [79]./

Taxtap dialekti, Koñırat-Şomanay dialekti; *ty* «*o.t.eyni*» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *ty-* «*o.t.eyni*» [81]

182. Ortaq türkcə; *ti: rig* «*diri, canlı*».

Qədim türkcə; *tirig* «*sağ, diri, canlı*».

Qədim Qırğız türkcəsi; *Köni-tirig*

DTS; *Tırıg-diri, canlı*./tiril-yaşamq. [87. s. 562]

Orxon-Yenisey; *tirik-(tirikrü)-diri, canlı*./tirikru-canlı, *diri, sağlam*./tiril-dirilmək, dirçəlmək [40378]

Mahmud Kaşğari; *tirig= diri, canlı, yaşayan*. [23. s. 65]

Codex Cumanicus; *tiri-* «*diri*»./tiril-1.dirilmək.

2.yaşamaq./tirilmək-1.diriliş.

2.dirilik, *hayat.yaş.* [55. s. 576]. *tiri-canlı, diri*.(krş.CCI.TİRİ) [55. s. 844]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; «**Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk**»; *tiri* «*o.t.e*». [70,s.275; 49/]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Tiri-Dirilmək, canlanmaq, yaşamak*./Tirig-canlı, *diri*./Tirik-dirilmək,./Tiril-dirilmək, *canlanmaq, yaşamak*. [66. s. 277].

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Tiriğ-diri, canlı*. [50. s. 289]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tirü, tiri*. «*diri, canlı*». [105].

Qazax ədəbi dili; *tiri* «*ömür sürən, canlı, diri*».

[65..II.c]

Qazax dilinin Törtkül dialektində; *tiri* «*o.t.e*». [97]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *tiri* «*o.t.e*». [80]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir, Koñırat-Şomanay,
Çimbay dialekti; *tiri* «*o.t.e*» [78]

Noqay ədəbi dili və dialekti; *tiri*- «*o.t.e*». [77]

Azərbaycan dilində;

diri-sağ «*o.t.e*».

183. Ortaq türkcə; *toğra, toyru*- «*doğru, dürüst, düz, gərçək, həqiqi*».

Qədim türkcənin uyğur dialektində; *toğru*-
«*doğru, gərçək, həqiqi düz*».

DTS; *toğra-doğramaq, kəsmək*.

Toğru-düz.

Toğru-təqibçi. [87. s. 572]

Mahmud Kaşğari; *toğru*- «*o.t.e*». [23]

Kuman ləhçəsi sğzlüyü; *Codex Cumanicus*; *toyru, tuvra* «*doğru*». [59; 95].

toğru-düz, doğru//*toğruluk bilə-dürüst doğru*. [55. s. 578]

tuvra-eğri olmayan, doğru. (krş. CCI *toğru*). [55. s. 855]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, «*Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk*, ED, KAV;

toyru «*o.t.e*».-*tavra* «*doğruluq, gərçək, həqiqət, dürüstlük*». [70. s. 283; 49; 104; 60; 67].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *tu: ra- «doğru, düz, düzgün»*. [105]

Qazax ədəbi dili; *tuvra «o.t.e»*. [65]

Qaraqalpaq ədəbi dilində; *tuvra «o.t.e»*. [80].

Taxtaqopir dialekti; *tuvra «o.t.e»*. Koñırat-Şomanay dialekti; *duvru «o.t.e»*.

//Çimbay dialekti; *tuvra «o.t.e»*.//. Kegeyli-Kuybişev dialekti; *toyru «o.t.e»*. [78]

Noqay ədəbi dili; *tuvra «doğru, düzgün»*. [81].

184.Ortaq türkcə; ***turn'a- «durna»***.

DTS; Turna-boz leylək; [87. s. 588]

Orxon-Yenisey; turuyayay (turunyaya)-durna. [40. s. 379]

Qədim türkcə; turn'ya «o.t.e».

Mahmud Kaşğari; turna= durna. [25. s. 224]

Kuman ləhçəsi sözlüyü, Codex Cumanicus; turna «turna.» [59; 95; 55.səh.583; səh.854]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk»-turna «o.t.e.». [49.; 104; 70]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Turna-Turna kuşu. [66. s. 284]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *turna, turuna «durna «*. [105].

Qazax ədəbi dili; *turna «o.t.e.»*. [65].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *turna «o.t.e.»*. [80]

Qaraqalpaq dilinin Taxtakp dialekti, Koñırat-Şomanay dialektlərində; *turna «o.t.e.»*. [78].

Noqay ədəbi dili; *turna «o.t.e.»*. [81]

Əsl Noqay və Ağ Noqay dialektində; *turna, turna*
«o.t.e.» [77]

Azərbaycan dialektlərində;

turna (Bakı)-turna–turna oyunu zamanı oyun
iştirakçılarının bir-birini vurması üçün burulub
hazırlanmış qurşaq və yaylıq. [1. s. 508]

U.u.

185.Ortaq türkcə; **uzat-** «göndərmək»;

Qədim türkcə; *uzat-* «yollamaq»;

DTS; *Uzut-uzatmaq, sürükləyən.* [87. s. 621]

Mahmud Kaşğari; *uzat= uzatmaq, gərmək, çəkmək,*
təxirə salmaq, gecikdirmək. [23. s. 252]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; Codex Cumanicus; *uzat-*
«yola salmaq, keçirmək, qoruma və nəzakət məqsədi ilə
müşayiət etmək, yoldaşlıq etmək» [59; 95]

uzat-göndərmək. [55. s. 591; s. 866]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; , ED, *uzat-uzatmaq.* [70.
s. 289; 104. 282.uzat]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; uzat- «göndərmək, keçirmək; qızı
bəyin kəndinə göndərmək; qız evləndirmək «[105.799]

Qazax ədəbi dili; uzat- «uzatmaq, qızı ərə vermək
göndərmək» [65.II, 412]

Qazax dilinin Karaözək dialekti; uzat- «gəlini yola
salmaq» [61; 62].

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

1) *uzatmax-(Dərbənd,Tabasaran)–göndərmək.*
Uğluma mektuf uzatmışam. (Tabasaran).

2) *uzatmax*-(*Çənbərək, Dərbənd, Tovuz*)-yola salmaq, ötürmək.

3) *uzatmax*-(*Çənbərək*)-toxumaq. *Çatı uzadıram*. [1. s. 522].

186. Ortaq türkcə; ***u: ya*** «yuva, quş yuvası»

Qədim türkcə; *uya* «yuva, qonaq yeri, sığınacaq, quş yuvası».

Orxon-Yenisey; *uya*-1) yuva, ailə, məşhur. 2) qardaş, qohum. [40. s. 381]

Mahmud Kaşğari; *uya* = quş yuvası» [24. s. 150].

2) *uya*-qohum-əqraba. [25. s. 150]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Uya-yuva*. [66. s. 295].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Hayyan, ED; *yuva* «yuva» [49; 70; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *uya*- «yuva» [105].

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *uya*- «o.t.e» [69]

Qazax ədəbi dili; *uya* «o.t.e» [65.II.426]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *uya* «yuva, hin; arı şanı; ocaq, mərkəz» [80.82]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti; *uya*- «yuva» [78.s/389]

Noqay ədəbi dili; *uya*- «hin, yuva, heyvan damı; yuva, ailə ocağı» [81.: 83]

Əsl Noqay dialekti; *uya* «yuva, ailə ocağı» [77]

Azərbaycan ədəbi dili;

yuva- «o.t.e».

187.Ortaq türkcə; **uluğ-** «**ulu, böyük, iri**»
Qədim türkcə; uluğ- «**ulu, böyük, yaşca böyük**».

DTS; Uluğ-

Orxon-Yenisey; uluğ-1) ulu, böyük, iri.

//2) ulğa-büyümək, yaşa dolmaq.

//3) ulğart-böyütmək, çoxaltmaq, yüksəltmək.

//4) ulıs-el, oba. [87. s. 381]

Mahmud Kaşğari; *uluğ* = *ulu, böyük, uca, ululuq, böyüklük*.-[23. s.

124.; 24; 25; 26]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; Codex Cumanicus; *ulu-*
«*böyük, uca, yüce*» [59; 95;].

ulu-böyük, ulu, ulu ata, ulu könqlü-kibirli,ulu kün-
bayram,//ulu ata-böyük baba, dədə.//ulğay-böyümək,
gelişmək.//ululuk-böyüklük, ululuk. [55. s. 588-89] ulu-
böyük, yüksək, ulu.-ulu ata, ulu kün-kutsal gün, Pazar
günü.ulu ata-böyük baba, dədə. Ulus-millət,halk, ulus.kara
ulus. [55. s. 861]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; ED; *uluğ-ulu, büyük*-[70.
s. 287; 104. 136. Uluğ].

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Uluğ-ulu anası, ninə,
böyük anne; ulu azu-böyük dişlər, ulu tiş-azı tiş. [66. s.
292]

Kıpçakça satırarası sözlük; Uluğ-ulu,böyük,
başkan. [50. s. 296].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ulu-* «böyük; ulu, uca» [105]

Qazax ədəbi dili; *ulu* «böyük; ulu» [65.I. 417]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ullı* «ulu, böyük, uca» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Konırat-Şomanay dialekti; *ullı*

Karaözek dialekti, Kegeyli-Kuybişev dialekti, Hoceli
dialekti; *ullu, ulu-* «o.t.e» [78. 390]

Noqay ədəbi dili; *ullı* «ulu, uca, böyük» [81].

Azərbaycan ədəbi dilində;

uluy-ulu-çox böyük, ən böyük, böyük [5. s. 402].

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

ulu-(Bərdə, Cəbrayıl, Göyçay, Kürdəmir, Mingəçevir, Şəki, Zəngilan)-baramaqurdunun son yuxusu.
[1. s. 517]

Ulu axşamı (Zaqatala)-bayram axşamı və ölüünün 52 si günü verilən yas mərasimi (K.S).

188. Ortaq türkcə; *una-* «məmnun olmaq, xoşuna getmək;

razı olmaq, təsdiq, qəbul etmək":

Qədim türkcə; *una-* «o.t.e»

DTS; *Una-razı* qalamq. [47. s. 612]

Orxon-Yenisey; *una-razı* olmaq, *razılaçmaq*
[40s.381]

Mahmud Kaşğari; *una= razı olmaq, qəbul etmək..*
[26. s. 239]

Codex Cumanikus; *una-* «razı olmaq, qəbul etmək"
[25;] *una-kabullenmək-anlaşmaq* [55. s. 589]

una-razı olmaq, *kabul etmək, uyğun görmək, onaylamak.*

//*unamak-razı olma, kabul etmə, uyğun görmə, onay vermə.*

Unamas-küt, korlənmiş, keskin olmayan (bıçak) [55. s. 862]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; *una-* «itaət etmək»
[70. s. 290; 104.171]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *una-* «uyğun görmək, təsdiq, bəyənmək» [105],

Cənubi Qırğız dialekti; *una-*söz dinləmək, deyiləni etmək «[105; 60. s/286]

Qazax ədəbi dili; *una-* «o.t.e» [65.II, 418]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *una-* «o.t.e» [56.s 677],

Kegeyli-Kuybişev dialekti; *una-* «o.t.e» [78. 390]

Noqay ədəbi dili; *una-* «o.t.e» [81. 83]

Ağ Noqay dialekti; *una-* «o.t.e» [77. s. 266]

189.Ortaq türkcə; *uyal-‘utanmak’*

DTS; Uyal-utanmaq-(ol mendin ujaladı-o məndən utandı MK I.269) [87. s. 607]

Mahmud Kaşğari; *uyal = çəkinmək, utanmaq [23. s. 297]*

Orxon-Yenisey; *uyal-tayfa, qəbilə.//obut-abır, həya, utancaqlıq. [40. s. 381, s. 370]*

Kuman ləhçəsi sözlüyü; Codex Comanikus; *uyal-‘o.t.e’. [59.; 95].uyal-utanmak, mahcup olmak [55. s. 591].*

uyal utanmak, çəkinmək.(U-madınq-haçka minmege uyalmadınq

u-mas.-ol uyalmas tolmaç bilə yazıhun aytıma.

u-manqız.-uyalmaqız manqa yazıhınız.//aytma tolmac bile.

u-ır-sen-uyalır-sen bir kişiğe kensi yazukun aytmağa.). [55. s. 865]

Məmlük Qıpçaq Türkcəsi; *uyal-utanmak, çəkinmək.. [70. s. 289]*

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Uyal-1) uyanmaq, uykudan oyanmaq.*

2) *utanmaq. Uyalt-utandırmaq. [66s.295].*

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *uyal-‘utanmaq’.* [105]

Qazax ədəbi dili; *uyal-‘o.t.e’.* [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *uyal-‘o.t.e’;* [80]

Qaraqalpaq dilinin Tahtaqopır rayonu dialekti, Qaraqalpaq Konurat və Şomanay rayonları dialekti; *uyal-‘o.t.e.’* [78]

Noqay ədəbi dili; *uyal-‘o.t.e’.* [81]

Azərbaycan dili dialektlərində;

uyalammax-(Meğri)-1) qazmaq.2)yada salmaq. [2. s. 521]

190. Ortaq türkcə; **uç-** «**uçmaq'**»

Qədım türkcə; *uç-* «*uçmaq*; vəfat etmək».

DTS; 1.*uçmaq-cənnət.*

Uç-uçmaq, [87. s. 604]

Orxon-Yenisey; *uç-1) ölmək, uçmaq, uca bar-ölmək.*

2) *uç-qanad, cinah.3) uç-quyruq, at quyruğu. [40. s. 381]*

Mahmud Kaşğari; *uç-* «*uçmaq*». [23.s/]

Codex Cumanicus; *uç-* «*uçmaq.* *Uç-ar men.//Uçmak-cennet.*

//uçmaklı-cennetdə yaşayan; uşmuşley-uçmuş gibi» [55s.588; s. 860]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *uç-* «*o.t.e*» [70. s. 286]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Uç-uçmak, cennet. [50. s. 296].*

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız yazı dili; *üç-* «uçmaq» [61. 811]
Qazax yazı dili; *üs-* «o.t.e» [65]
Qaraqalpaq ədəbi dili; *üs-* «o.t.e» [80; 82]
Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *üs-*
«o.t.e» [78.390]

Noqay ədəbi dili; *üs-* «o.t.e» [81]

Əsl Noqay, Qara Noqay dialekti; *üs-* «o.t.e» [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

uç-uçmaq-

1) *qanadlar vasitəsilə havada hərəkət etmək.*

2) *Qaz, ya buxar halına keçib havada yox olmaq,*
qarışmaq.

3) *məc. çox sürətlə getmək, keçmək, ötmək.*

4) *məc. çıxmaq, qopmaq.*

5) *məc. solmaq, rəngi qaçmaq.*

6) *hara isə getmək, haralarda isə dolaşmaq.* [5. s.
394].

Uçmaq «Kitabi Dədə-Qorqud»un, Xətainin dilində də
«cənnət», «behişt» mənasında işlədilmişdir. [7. s. 107]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

1) *uçmaq-(Şamaxı).-cənnət.*

2) *(Yardımlı)-yıxılmaq.*

3) *(Zaqatala)–düşmək-(ağacdən).* [1. s. 515].

Ü.ü.

191. Ortaq türkcə; *üşü-* «üşümək, donmaq».

DTS; Üşi-üşümək, donmaq. [108. s. 628]

Mahmud Kaşğari; *üşü=* «soyuqdan donmaq,
üşümək. [25. s. 238]

Codex Cumanicus; *üşü-* «üşümək» [55. s. 869]

Kıpçaqça satırarası sözlük; Üşi; üşümək, soğuktan etkilənmək. [50. s. 300]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *üşü-* «üşümək» [105]

Qazax ədəbi dili; *üsi-* «üşümək, donmaq» [65. IIc]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *üsi-* «soyuqdan donmaq» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *üsi-*[81]

Azərbaycan ədəbi dilində *üşümək-* «*o.t.e*»

192 Ortaq türkcə; **ülgü-** «ölçü, çəki».

Qədim türkcənin uyğur dili; ülgü- «ölçü».

DTS; ülgü I-Ölçü. [87. s. 624]

Mahmud Kaşğari; *ülgü-* «*o.t.e*» [23]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ülgü* «- «*o.t.e*» [105.820]

Qazax ədəbi dili; *ülgü-* «*o.t.e*» [65. II, 435]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ülgü-* «*o.t.e*» [80; 83]

Noqay ədəbi dili; *ülgü-* «*o.t.e*» [81]

Əsl Noqay dialekti; *ülgü-* «*o.t.e*» [77. 266].

Azərbaycan ədəbi dilində;

ülgü-1).is.paltar və ya ayaqqabı hissələrini biçmək üçün nümunə, ölçü-biçi.

2) *məc.ölçü, ölçü vahidi, meyar.* [5. s. 424].

Azərbaycan dili dialektlərində;

ülgü-(Səlyan)-ölçü standart. [1. s. 524]

Y.y

193.Ortaq türkcə; **yaman-** «pis»:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *yaman-* «pis»;

DTS; *yaman-pis.*(*yaman bağlarımız-bizim pis bağlar.Usp.22*).

Yablaq-1.pis.2.yaman. [87. s. 231, s. 222]

Mahmud Kaşğari; *yaman= yaman, hər şeyin pisiyaman ig = yaman xəstəlik, miskinlik xəstəliyi... [23. 937; 25. s. 33].*

Codex Cumanikus; *Yaman-kötü, fəna.yaman kılı-kötü, fəna; yaman könqül bilə-adaletsiz, kötü niyyətliş//yamanlar-kötülər, fənalər.//yamanlık-kötülük, fənalık.//yamanrak-daha kötü, fəna, beter. [55. s. 598-99].//yaman salkun-kötü hava; yamanlu-günahkar; yamansız-gunahsız, suçsuz, [55. s. 873-74]*

Abu Hayyan; ED; Məmlük Qıpçaq türkcəsi; Kuman ləhcəsi sözlüğü;

yaman-yaman, fəna. [49; 104: 59; 95.yaman.70. s. n 296]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü;

Yaman-1) kötü, fəna,

2).yaman-igit.

3) yamanla-tələf et, yox et. [66. s. 308]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; caman «pis, bərbad; xarab; uşaq» [105.225]

Qırğız dilinin Cerge-Tal ili dialekti, Özgön rayonu dialekti; caman «o.t.e» [69.605]

Qazax ədəbi dili; jaman «o.t.e» [61; 62; 65. s. 211]

Qazax dilinin Semey dialekti, Kökpekti tayfası dialekti; jaman «o.t.e» [97. 108]

Qaraqalpaq ədəbi; caman «o.t.e» [80s.223: 2]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; *caman*, Tahtahkp rayonu dialekti; *jaman* «o.t.e» [78.347]

Noqay ədəbi dili; *yaman-* «o.t.e» [81.462; 83]

Ağ Noqay dialekti; *jaman*, Əsl Noqay dialekti; *yaman* [77.s/.242-245]

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində;

yaman-1) pis;

2) rəhmsiz, insafsız, əzazil.

3) bərk, tez, şiddət.

4) qarğış.

5) Həyat üçün təhlükəli, çox qorxulu, zərərli. [5. s. 518]

Azərbaycan dili dialektlərində;

yaman (Borçalı, Cəbrayıl, Füzuli, Göyçay, Qax, Qazax, Tərtər, Tovuz)

yaman-xəstəlik adı. Kəhər at yamannan öldü.(Cəbrayıl). [1. s. 539]

yaman-qaramalda və təkdırnaqlıda əmələ gələn ən qorxulu yara-ay *pota*, *dur*, *görüm səni yaman çıxardasan*. [19. s. 86]

Dələ-yaman, *pis*.Naxçıvan şivələrində(Şərur) *pis* anlamda işlədilir.-*Dələ adam cinni olar*. [11. s. 32]

Yava; *yaman*-*pis*.(Ə, *bu nə yava itdi.Xasiyyəti yavadı*.) [11. s. 45]

194. Ortaq türkcə; *yarım-* «yarım».

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *yarım-* «yarım».

DTS; Yarım-yarım bir şeyin yarısı. [87. s. 241]

Orxon-Yenisey; yarım-yarıлмаq. [40. s. 359]

Mahmud Kaşğari; *yarım*= *yarım*, *bir şeyin yarısı*, *bir*

nəsnənin ikiyə ayrılmış qismindən hər biri. [27. s. 25.; 26]

Codex Cumanicus; *yarım-yarım* [55. s. 602]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *yarım, buçuk.* [70. s. 299.;
49: 59: 95: 104.yarım]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Yarım–yarım, buçuk.* [66. s.
311]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Yarım-yarım,yarıya
bölmək* [50. s. 306]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; carım- «yarım»- «o.t.e» [104.237:
30]

Qazax ədəbi dili; jarım- «o.t.e» [65. I c.220]

Qaraqalpaq ədəbi dili; carım [80; 82. s/233],

*Qaraqalpaq dilinin Tahtahkp rayonu dialekti; jarım,
yarım, Koñırat-Şomanay carım,*

Kegeyli-Kuybişev dialekti; yarım- «o.t.e» [78/s/.351]

Noqay ədəbi dili; yarım- «o.t.e» [81. s. .469]

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində; *yarım-say.*

*Tam bir şeyin iki berabər hissəsindən biri.Tam bir
şeyin tən yarısı.* [5. s. 518]

Çarım-yarım [100. s. 1865]

Azərbaycan dili dialektlərində;

*yarımqa-(Basarkeçər,Naxçıvan) alçaqdaban qadın
ayaqqabısı.* [1. s. 541]

195.Ortaq türkcə; **yat-** «yatmaq, uzanmaq»:

Qədim türkcə; *yat-* «yatmaq»;

DTS; Yat I-Yad.

Yat II-uzanmaq

Yat III-Sehr, fal. [87.247]

Orxon-Yenisey; yat-1) yatmaq, toplanmaq, yığılmaq.2) yat-yad; 3) yat-sehir, fal. [40. s. 359]

Mahmud Kaşğari; yat- «yatmaq, yuxuya getmək». [23. s. 111.26. s. 304]

Codex Cumanicus; yat- «yatmaq, uzanmaq». [59; 95; 55. s. 604]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, Abu-Hayyan; ED,; yat- «yatmaq» [70. s. 299; 49; .104yat]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Yat-1) yatmaq, uyumak. 2) yat-egilmək. [66. s. 314]

Kıpçakça satırarası sözlük; Yat-yatmaq. [50. s. 307]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; cat-, at- «yatmaq, uzanmaq, yuxuya getmək. [105.s/239-77]

Qırğız dilinin Cerge-Tal ili dialekti; cat- «dayanmaq; arxada qalmaq» [60. s/632],

Pamir dialekti; ca: t-,yat-, jat- «yatmaq; köməkçi fel (davamlılıq və indiki zaman bildirir.) [73. 372]

Qazax ədəbi dili; jat- «uzanmaq, yatmaq, bir yerdə qalmaq, dayanmaq; yatmaq» [65. I, 222]

Qazax dili dialektlərində; yat-[61; 62]

Qaraqalpaq türkcəsi; cat- «yatmaq, uzanmaq, dayanmaq, Çimbay dialekti, cat-[80: 82]

Noqay ədəbi dili; yat- «o.t.e». [81]

Ağ Noqay dialekti; jat-(köməkçi fel), Əsl Noqay, yat- «o.t.e» [77.242-245]

Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;

yat-1) yatmaq-yuxu halı.yuxulamaq.

2) xəstə olmaq, xəstələnmək, azarlamaq, yorğandöşəyə düşmək.

- 3) uçulmaq, düşmək, dağılmaq.
- 4) bir şeyin, hadisənin təsiri azalmaq, zəifləmək,
- 5) qəflət etmək, arxayən olmaq, xəbərsiz olmaq.
- 6) keyimək, uyuşmaq, yuxulamaq, yatmaq.
- 7) yığılıb qalmaq. İşə getməmək, satılmamaq, (bu mal yatıb qalıb dükanda).
- 8). Həbsxanada olmaq (məhbus).
- 9) birləşmələr formasında ürəyinə yatmaq, ağına yatmaq, dilinə yatmaq. [5.s./542]

196. Ortaq türkcə; **yara-** «yaramaq»:

Qədim türkcə; yara- «yaramaq, işə yaramaq».

DTS; Yara-yaramaq, uyğun olmaq. [87. s. 239]

Orxon-Yenisey; yara-yaramaq, yaratmaq; //yarat-yaratmaq, təşkil etmək, düzəltmək. [40. s. 359]

Mahmud Kaşğari; yara= yaramaq, uyğun gəlmək, yaraşmaq. [26. s. 79].

2) yara-yarmaq. [23. s. 336] 3) yara= qarşı qoymaq, qarşı çıxmaq. [25. s. 366]

Codex Cumanicus; yara- «pis». [95;].

Yara-yara, yara et-yaralamak, öldürmək». [55. s. 600,s.875]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; yara- «yaramaq, faydalı olmaq» [70. s. 298; 104. 956. Yara]

Kıpçakça satırarası sözlük; Yara-yarmak, ayırmaq.. [50. s. 306].

2) Yağır-hayvanın sırtındakı yara. [50s.303].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; cara- «yarama, xoşuna gəlmək» [105. s. 233]

Qazax ədəbi dili; *jara-* «uyğun olmaq, əlverişli olmaq, yaramaq» [65. I, 218]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cara-*[81.229].

Qaraqalpaq dilinin Koñırat-Şomanay dialekti; *cara-o.t.e*, Tahtaköpir rayonu dialekti; *yara-o,t,e*; Karaözek dialekti; *yara-*[78. s. 338-347-351]

Noqay ədəbi dili; *yara-* «yarama, işə yaramaq, uyğun gəlmək; xoşlanmaq, bəyənmək» [81. 446]

Əsl Noqay, Qara Noqay dialekti; *yara-*[77.254].

Azərbaycan ədəbi dilinin izahlı lüğətində;

yara- 1) *zədələnmiş yer*,

2) *məc.dərd, iztirab, ruhi sarsıntı, ürək acısı*.

3) *məc.Cəmiyyətdə olan mənfi hadisələr haqda*. [5. s. 531].

197. Ortaq türkcə; *yorya, yoriya* «(at haqqında) **yorğa, yumşaq, rəvan yerişli**».

Mahmud Kaşğari; *yoriğa* = «rəvan gedişli at, yorğa. [26. s. 170;]

DTS; *Yoriğa-yürüyüşcü* (*yoriğa* at-yürüyən at.MK.III. s. 174). [87. s. 274]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; *yorya-* «o.t.e» [70: 104. 964.yonqu]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Yorğa-Rahvan* (hayvan) biniciyi sarsmadan koşma. [50. s. 314]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *corɣo* «yorğa, yorğa gedən, rəvan gedişli at» [105. 261]

Qazax ədəbi dili; *jorya* «yorğa» [65.I.238].

Qaraqalpaq ədəbi dili; *-corɣa* [80; 82].

Qaraqalpaq dilinin Tahtaköpir rayonu dialekti; *yorya-*
«o.t.e»,

Koñırat-Şomanay dialekti; *corya-* «o.t.e» [78. 341]

Noqay ədəbi dili; *yorya-* «o.t.e» [81]

Əsl Noqay dialekti; *corya-* «o.t.e» [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

yorğa- «o.t.e»

198. Ortaq türkcə; *yılan-* «ilan»:

Qədim türkcə; *yılan* «ilan»

Orxon-Yenisey; *yılan-ilan*. [87. s. 361]

Mahmud Kaşğari; *yılan* = ilan ili, *oxluyan* «gürzə, zəhərli ilan». 2) *yılan yılı*= türklərin on iki ilindən birinin adı. [26. s. 33; 45]

Codex Cumanicus; *yılan, ilan* «ilan. [59; 95].*yılan-yılan*. [55. s. 608]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *yılan-* «o.t.e» [70.930. yıla: n] [104].

Kıpçakça satırarası sözlük; *Yılan-yılan.-ilan*. [50. s. 310]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cila-* «ilan; -ilan ili, heyvan təqvimində 6. il «[105]

Qazax ədəbi dili; *cilan-* «ilan; pis adam «[65.I c 250]

Qazax Əfqanıstan dialekti; *cilan-* «o.t.e» [56]

cilanbas- «bir cür dənəli, pişik quyruğu bitkisinə bənzəyən bitki» [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cilan-* «ilan; ilan ili "oq *cilan* [80: .82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp rayonu dialekti; *cilan*,
julan-[78.342]

Noqay ədəbi dili; *yılan*- «ilan» [81. s. 128]

Əsl Noqay dialekti; *yılan*, Qara Noqay dialekti; *cilan*,
Ağ Noqay dialekti; *julan*-[77. s. 241]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

ilan- «o.t.e.»

gürzə-zəhərli ilan. [11. s. 57]

təlxə//ilan-qırmızı ilan. [11. s. 82]

199.Ortaq türkcə; *yazı*- «oba, düzlük, açıq və geniş
ərazi».

Qədim türkcə; *yazı*- «o.t.e»

DTS; *Yazı*-düz, çöl. [87. s. 251]

Orxon-Yenisey; *yazı*-çöl, səhra. [40. s. 358]

Mahmud Kaşğari; *yazı*= yazı, qır, oba; boş və açıq
yer, boşluq, acıqlıq, meydan [26. s. 29]

Codex Cumanikus; *yaz*-ilkbahar.ilk yaz ay-sonq yaz
ay. [55. s. 604, s. 882]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; ED; *yazı*- «düzlük, ova,
açıq, böyük ərazi» [70. s. 298; 104. 984]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cazı* «geniş, enli; açıqlıq, əngin;
ova, düzlük» [104. s. .212]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; *cazıq* «ovuc» [73]

Qazax ədəbi dili; *jazık* «açıqlıq yer, düz, düzlük,
geniş» [65.203]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cazıq* «ova, düzlük» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Çimbay dialekti; *cazıq* «ova,
yazı» [78.336]

Noqay yazı dili; *yazı* «ova, bozkır» [81]
Əsl Noqay dialekti; *caziq* «o.t.e» [77. s. 240].

Azərbaycan ədəbi dili;

yazı-1) yazmaq üçün tətbiq edilən qrafik işarələr sistemi-əlifba.

2) *yazılan şeylər; xətt.*

3) *savad, yazı-pozu, yazma qabiliyyəti.*

4) *yazılmış hər hansı bir şey.əsər, məqalə, mətn və. s.*

5) *məc.-bəxt, tale mənasında.*

Yazı-is. Qəd.çöl, səhra, düzən. [5. s. 564].

Azərbaycan dili dialektlərində; yazı-

1) *(Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qazax, Laçın, Oğuz, Ordubad, Şahbuz..)-çöl, səhra, düzənlik.*

2).*(Kəlbəcər, Kürdəmir)-təzək.* [1. s. 544]

Azərbaycan dilinin Dərbənd dialektlərində;

yaz- «çayır, çəmən» [6]

200. Ortaq türkcə; **yapıy-** «örtülü, qapalı, örtü»

Qədim türkcənin uyğur dialekti; yapıy, yapay «bağ, marağ, əlaqə; məhəbbət».

DTS; Yap.//**yapın-örtülmək.***(er qalqan yapındi-kışı qalxanla örtüldü.MK.III.82) [bax. s. 87. s. 235-36]*

Mahmud Kaşğari; *yapın= örtünmək, qapanmaq, eyer yapayı, (Çiğil) quruluş «yəhərin altına sərilmə keçə».* [26]

Codex Cumanicus; *yaboy yabov-* «örtük; yəhər örtüyü, at çulu» [Yapığ;]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; cabıq- «qapalı, örtülü» [105]

Qazax ədəbi dili; *yabıq-* «örtülü, qapalı; keçə evin qapısına tutulan örtük» [65.s 199]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cabıq-* «*o.t.e*» [80. 205]

Noqay ədəbi dili; *yabıq-* «*o.t.e*» [81. 452],

Əsl Noqay dialekti; *yabıq-*[77]

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

yapılı-üstü yapılı ev anlamında Şimal dialektlərində işlədilir.

201.Ortaq türkcə; *yalbar-* «**yalvarmaq**»:

DTS; *yalvar-*dua etmək, istəmək, diləmək. [87. s. 230]

Qədim türkcə; *yalvar-* «yalvarmaq, diləmək»;

Orxon-Yenisey; *yalbar-*yalvarmaq [40. s. 358]

Mahmud Kaşğari; *yalwar* = *yalvarmaq, yaxarmaq*. [26. s. 111]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *yalbar-* «yalvarmaq; xahiş etmək; 2.dua etmək». [59.920. *yalvar*; 95;]

Codex Cumanicus; *yalbar-*yalvarmaq, *yalbarmak-*1.yalvarmaq, yakarış.

2.isteme, rica etmə. [55. s. 597] //*yalbarmah-*yalvarmaq, yakarış; (y.-sa.neçə kelip Tenriqə yalbarsa.

y.-unuz. *yalbarunquz* Tenqirige benim üçün.

y.-ur-men. *Yalbarur-men* Mariam katun/ga,arı Franaska, barça arılarğa.) [55. s. 872]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Yalbar-*yalvarmaq, dua etmək. [50. s. 304].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *calbar-calba:* *rı-* «yalvarmaq; kiçilərək xahiş etmək» [105.220]

Qazax ədəbi dili; *jalbarın*- «yalvarmaq, yalvararaq istəmək, diləmək» [65. I, 208]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *calbar*- «yalvarmaq» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; *yalbar*- «yalvarmaq» [81; 83]

Azərbaycan ədəbi dilində

yalvar- «o.t.e»

202. Ortaq türkcə; *yılığ*- «ılıq; isti»

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *yılığ*- «isti, istiqanlı»;

DTS; *Yılığ-isti*.(*yılığ* suv-*isti* su) [87. s. 266]

Codex Cumanicus; *yılı-banyo*, *ılık./yılı*. [55. s. 890]

Cañı-Col dialekti; *yılı*, *yılı* «isti, ılıq; hamam», *yılığ*

[95]

Mahmud Kaşğari; *yılığ*//*ılığ* = ılıq, soyuqla isti arası. [26 s. 21],

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Yılı-sıcak*, *ılık*. [66. s. 320]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cılı*: «isti, ılıq; təzə» [105]

Qırğız dilinin İçkilik dialekti; *ılıq* [105.291]

Qazax ədəbi dili; *jılı* «ılıq, isti; xoşagələ, dadlı»

[65.1. 251]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cıllı* «ılıq, isti; xoş» [80; 83],

Koñrat-Şomanay dialekti; *cıllı*- «o.t.e»//Karaözək dialekti-*jılıh*- «o.t.e» [78] Noqay ədəbi dili; *yılı* «ılıq, isti» [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

ılıq- «o.t.e».

203. Ortaq türkcə; *yığ-yığ* «qalamaq, toplamaq, yığmaq».

Qədim türkcə; *yıy-* «yığmaq, qalamaq, toplamaq, gətirmək; fikri bir nöqtəyə yığmaq».

DTS; *Yığ-yığ* [bax.87. s. 260]

Orxon-Yenisey; *yığ-yığmaq, toplamaq.* [40. s. 361]

Mahmud Kaşğari; *yıy-yığ* «qalamaq, toplamaq, saxlamaq, sonraya saxlamaq, məhdudlaşdırmaq, cilovlamaq» [23. s. 66; 26. s. 60)

Codex Cumanicus; *yığ-* «qalamaq, yığmaq»; [6].

yı-bir yere toplamaq yığmaq.

(*y-gay--biz* (kerek ki biz könül közi bilə bakkay–biz, *yığay-biz*) [55. s. 889]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; *yıy-* «toplayıb yığmaq», [70. s. 302; 104. 897. *yığ*]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *yıy* «*toplayıb yığmaq*». [49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cıy-* «qalamaq, bir araya yığmaq» [105]

Qazax ədəbi dili; *jıy-* «qalamaq, yığmaq» [65. s. 255]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cıy-* «yığmaq, qalamaq, yığmaq» [82]

Kegeyli-Kuybişev dialekti-*cıy-*, Çimbay dialekti, *cıq-* [78. s. 342]

Noqay yazı dili-*yıy-* «yığmaq; toplamaq» [81. s. 130]

Azərbaycan ədəbi dilində;

haylamaq-cağırmaq.»o.t.e»

204. Ortaq türkcə; **yəğen-** «qardaş uşağı, qardaş oğlu»:

Qədim türkcənin uyğur dialekti; *yəğen* «bacı oğlu», *yegen* «kiçik bacının oğlu»;

Qədim Qırğız dili; *yəğen*, *yəğen* [105. 912-913 *yəğen*]

DTS; *Yegən-qardaş oğlu.* [87. s. 252]

Orxon-Yenisey; *yegən* (*yigən*)-qardaş oğlu;
//yəgin-qardaş oğlu, nəvə. [40. s. 359, 360]

Codex Cumanicus; *yegen*-hasır, *kaba hasır döşək.* [55. s. 605]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; ce: n «qohumlarına görə bir qızın uşağı, qardaş oğlu; qadın tərəfindən nəvə» [60. 285]

Qazax ədəbi dili; jiyen «evlənən qızdan olan uşaq, qardaş oğlu; qız övladdan olan nəvə» [65.I.233]

Qaraqalpaq ədəbi dili; ciyen- «*o.t.e*» [80; 82]

Noqay ədəbi dili; yiyen- «*o.t.e*» [81].

Azərbaycan dilinin dialektlərində;

-yegən 1). (Cəlilabad)-bacıoğlu.

2). ardınca gedən. Həsənin də yegəni olar. [1. s. 545].

205. Ortaq türkcə; **yügür-** «qaçmaq, səyirtmək»:

Qədim türkcə; *yügür-* «fəsiləsiz olaraq axmaq, qopmaq, axıtmaq, qaçmaq, sürətli getmək»;

DTS; **yügür I**-qaçmaq.(er *yügürdü*-kişi qaçdı.MK.III. s. 68)

Yügür II-Parça bazası çəkmək..

yügrük-Tez, sürətli, (*yugriük at-sürətli at MK.III.45*)

(*yügrük atların qoşuğu qanqlı-yürek atların qoşulduğu araba.(daşqa).Suv.625*). [87. s. 284]

Orxon-Yenisey; *yügür*-qaçmaq, yüyürmək, axmaq, tökülmək. [40.362]

Mahmud Kaşğari; *yügür*= «sürətlə, sürətlə qaçmaq, tez getmək, keçmək. [26. s. 66; 23; 24; 25]

Codex Cumanicus; *yügür*- «qaçmaq, səyirtmək, tez getmək; axmaq; çalışmaq». [95. 914.yügür].yügür-koşmaq, //yügürmək–koşu. [55. s. 613]

yügür-koşmaq, hızlı gitmək, (y-eli (biz barçalarını ündetdi toyğa, yürüp/yüğürelə.) yürüp *yügür*- «koşaraq gitmək». [55. s. 899]

Kıpçak türkçəsi sözlüyü; *Yügür*-1) Hızlı yürümək, koşmaq.

2) zıplaya–zıplaya koşmaq. 3) çalışmaq, çabalamaq. [66. s. 331]

Kıpçakça satırarası sözlük; *Yügür*-koşmaq. [50. s. 315.

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cügür*- «qaçmaq, qaçaraq getmək, (Qoç ya da təkə haqqında) hirsənmək» [105. 272]

Qazax ədəbi dili; *jügür*- «qaçaraq getmək, qaçmaq, səyirtmək»; *jugur*-[92.342] [65.I, 246]

Qaraqalpaq ədəbi; *cügür*-, *cuwur*- «qaçmaq» [80; 82]

Qaraqalpaq dilinin Karaözek dialekti; *cügür*-, *jügür*; Çımbay dialekti; *cuyur*-, *cuwur*-Kegeyli-Kuybişev dialekti; *cuyur*-, *cuwur*; Tahtakp. *juyur*-, *jugur*-, *juwir*-Hoceli dialekti, *cuwur*- «qaçmaq, tələsik ora-bura qaçmaq» [78.342]

Noqay ədəbi dili; *yuwur*- «qaçmaq, səyirtmək» [81; 83]

Qara Noqay *cuwır*, Ağ Noqay dialekti; *yügür-*, Əsl Noqay dialekti; *yügiir-* [77. s. 240-246].

Azərbaycan dilinin Şimal ləhcəsində;

yüqurmax, yüyürməx- «*o.t.e*» (S.K).

206. Ortaq turkcə; *yılqı-* «*at*»;

Qədim turkcə; *yılqı-* «mal, davar, at» // Qədim Qırğız *yılqı* «*o.t.eyni*» //

DTS; *Yunt-at* (*altı bin yuntum bar.-6 min atım var.* E.3.) [87. s. 254]

Orxon-Yenisey; *yılkı-ilxı.* [40. s. 361]

Məmluk Qıpçaq turkcəsi; ED; *yılqı* «mal, davar» [70; 104s.925]

Mahmud Kaşğari; *yılqı* = *ilxı*; heyvan sürüsü, dördayaqlı heyvanların ümumi adı. [43. s. 71]

Codex Cumanicus; *yılqı/yılkı* «*at*»; (yılkı kişneydir) [55. s. 890; 95; 76]

Kıpçaqça satırarası sözlük; *Yılkı-hayvan, hayvan sürüsü.* [2. s. 311]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cılqı* «at, təqvim ilinə görə heyvan təqvimində yeddi il hesab olunur» [105.s]

Qazax ədəbi dili; *jılqı* «at» [65.s 250: 61: 62: 75]

Qaraqalpaq dialekti; *cılqı* «*o.t.eynidi*» [80, s. 275: 82]

Qaraqalpaq dilinin Taxtakp və Konrat Şomanay rayonu dialekti *jılqı, jılxı* «*o.t.eynidi*» [78,s.349]

Noqay ədəbi dili; *yılqı* «yılğı, suru, at» [81,s.128]

Əsl Noqay dialekti; *yılqı* «at». [77, s. 246]

207. Ortaq türkcə; *yigit-* «gənc oğlan; qüvvətli, güclü, igid».

Qədim türkcənin uyğur dialektində; *yigit-* «güclü, qüvvətli, igid».

DTS; Yigid-igid. [87. s. 260]

Mahmud Kaşğari; *yigit* = igid, gənc, hər şeyin gənci.. [26. s. 23.,311.; 24; 25]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *yegit*, *yigit* «gənc» [59; 95].

Codex Cumanicus *yegit-yigit*, *igit*, *yeyitlik*. (keldi körkli *yigit* kişi; yoldan barırlar edi, utru bir kişi yoluhtu). [55. s. 885]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *yigit*, *yeyit* «dəliqanlı, gənc oğlan, güclü, qüvvətli, igid». [70. s. 301; 49]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; *Yigit-yigit*, gənc.//*igit*, *yegit*, *yeyit*. [66. s. 321]

Kıpçaqça satırarası sözlüyü; *Yigit-yigit*, alp, kahraman. [50. s. 311]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cigit-* «gənc oğlan, // *yigit* // *jigit* // dəliqanlı, igid» [105. s. 253]

Qazax ədəbi dili; *jigit-* «gənc «dəliqanlı» [65.I.c. s. 256]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cigit-* «gənc, dəliqanlı, *yigit*». [80. s. 250]

//Taxtahkb və Qıpçaq-Şahbaz rayonu dialekti; *cigit-* «*jigit* «o.t.eyni» [78. s.]

Noqay ədəbi dili; *yigit-* «gənc erkək, qəhrəman, igid». [83. s. 123].

Azərbaycan ədəbi dilində;

igid- «o.t.e».

İgid- «ər, qadının həyat yoldaşı», «igid, qəhrəman», «kişi», «insan», «cəsür», «döyüşçü» mənalarında işlənmişdir. [31. s. 145-158]

208. Ortaq türkcə; **«yaqa»-kenar, hüdud;**

Qədim türkcə; yaqa//yaka- «sərhəd, sərhəd xətdi, bölgəsi, sədd <»;

DTS; Yaqa-paltarın yaxası. [87. s. 237]

Orxon-Yenisey; yaka//yakala-1. ibadət etmək; ibadət yeri; 2. Hüdud, hüdudu müəyyənləşdirmək. [40. s. 358]

Mahmud Kaşğari; yaka= yaxa, paltar yaxası.. [26. s. 27]

Codex Cumanckus; yaka-yaka, zırılıq yakası; [55. s. 597]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, ED; yaqa- «o.t.eyni». //həmçinin sahil anlamında türk dilində kıyı, kenar, gölün sahili yakası [70. s. 302; 104. 898]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; qaburçaqlı yaqa- «o.t.eyni» [1]

Kıpçak türkcəsi sözlüyü; Yaka-1) *Yaka, elbisə yakası.* 2) *Dağın kenarı, bayır olan yeri.* 3) *Dəniz kıyısı, ırmak kenarı.* [66. s. 305].

Kıpçakça satırarası sözlük; Yaka-yaka, giyisi yakası, 2) kıyı, qarşı. [50. s. 303].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; caqa- «yaxa, donyaxası, kənar, qıraq» [105. s. 217]

Qırğız dilinin Btək və Özgön, Talas, İsik dialektində
caqa «o.t.eyni» [61. s. 594: 62: 69]

Qazax ədəbi dili; *jaya-* «*yaxa, nəhir, göl, dəniz boyu*»
[65.I.c. s. 200]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *caya-* «o.t.eyni» [97]

Qaraqalpaq dilinin Qaraöz, Kegeyli-Kuybişev
dialektində; *caya, jaya-* «o.t.eyni»

[78. s.]

Noqay ədəbi dili; *yaya-* «o.t.eyni» [81: 83]

Əsl Noqay dialekti; *caca, yaya-* «o.t.e» [77. s. 240-
44]

209.Ortaq türkcə; *yubqa-* «*incə, zəif*»;

Qədim türkcə; *yuyqa-* «*incə, yuqa/yuxa, az, qıt, yetərsiz*»;

DTS; *Yınçka-*nazik, *incə, müdrik.*//*yınçkəliğ-incəlik.*
[87. s. 262]

Orxon-Yenisey; *yincgə-incə, nazik* [40. s. 360]
//*yımşak-yumşak, incə, zərif.*//*yuyka-yuxa, nazik.* [40. s. 361, 362].

Mahmud Kaşğari; *yuwğa=- yufqa, yuvqa =zəif, incə, yuxa; aciz, gic, axmaq.* [24; 23. s. 35; 25. s. 74]

Kuman ləhçəsi sözlüyü; Codex Cumanicus; *yoya-*
«o.t.eyni»; [59; 95]

Kıpçakç türkcəsi sözlüyü; *Yufka-*//*yubka.*

1) *İnce, yassı.*

2) *İncə açılıb sacda bişirilən əkmək.* [66. s. 328]

Kıpçakça satırarası sözlük. *Yuvka-yufka, incə.* [50. s. 315]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi; *yubqa-* «*incə*»// «*yuxa, xəfif, zəif, dözümsüz.* [70. s. 302; 49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cuqa-* «*incə, zərif*». [105. 267]

Qazax ədəbi dili; *juqa-* «*yufka, incə*». [65.Ic. s. 242]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cuqa-* «*o.t. eyni*»; [80.; 82]

Noqay ədəbi dili; *yuqa-* «*o.t. eyni*» [81. 83]

Azərbaycan ədəbi dili;

-yubka- «*ətək*» mənasında da işlədilir.

210. Ortaq türkcə; *yaylıq-* «*baş örtüsü*».

Qədim türkcə; yaylıq

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *co: luq-* «*başörtüsü, quşaq*». [105]

Quzey Qırğız dialekti; *co: luq* «*o.t.e*». [69. s. 679-80]

Qazax ədəbi dili; *jawlıq-* «*başörtüsü*». [65.I.c.223]

Qazax dilinin Muyn-Primor dialekti; *cawluq* «*o.t.e*».

[78. s. 336]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cawlıq-* «*o.t.e*». [80; 82]

Qaraqalpaq Kegeyli-Kuybişev və Koñırat-Şomanay
dialekti; *cawlıq-* «*o.t.e*». [78]

Noqay ədəbi dili; *yawlıq-* «*başörtüsü*». [81]

Ağ Noqay dialekti; *yawrın-ywşurun* «*o.t.e*». [77]

Azərbaycan ədəbi dilində;

yaylıq-həm başörtüyü həm də əl dəsmalı mənasında.

211. Ortaq türkcə; *yağrın//yağrın-* «*kürək sümüyü-
onurğa*»;

Qədim türkcə, Uyğur dialektində; yaran//yağrın-
«*kürək sümüyü-onurğa*».

DTS; Yağrı-qarının arxa hissəsi kürək. [87. s. 225]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi dialektlərində, Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk *yayran «o.t.e». [70. s. 298,; 49]*

ED; yayrın «o.t.e». [104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *co : run «kürək sümüyü, yağrın».*

[105]

Qazax ədəbi dili; *jawrın «o.t.e». [65.II.c]*

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cawırın «o.t.e.». [80]*

Koñırat-Şomanay dialekti; *cawırın «o.t.e.»//Çimbay-cawurun «o.t.e.»//Qaraöz dialekti; jawurun «o.t.e.». [78]*

Noqay ədəbi dilində dialekti; *yawırın «o.t.e.». [81]*

Ağ Noqay dialekti; *yawırın, yawurun «o.t.e» [77]*

212. Ortaq türkcə; **yalyan «yalan, uydurma».**

Qədim türkcə; yalyan- «yalan».

DTS; alda-aldatmaq, yalan [87. s. 34]

Mahmud Kaşğari; yalğan= yalan. 2) yalğan
=yala(n)maq. [26. s. 118]

Codex Cumanicus; yalğanlap- «sahte, yalan». [55. s. 597].

yalğan–yalan «yalğan tanılık ber- «yalançı şahidlik etmək». [55. s. 873]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi dialektlərində, ED; yalan- «o.t.e». [70. s. 300; 104]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; yalyan «o.t.e.».
[49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *calyan «yalan, saxta, fani «. [105]*

Qazax ədəbi dili; *jalyan «yalan, fani «. [65.I.c]*

Qaraqalpaq ədəbi dili; *calyan* «o.t.e». [80].//

Çimbay dialekti; *calyan* «o.t.e».//Koñırat Şomanay
dialekti; *yalyan* «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili; *yalyan* «o.t.e». [81]

Əsl Noqay dialekti; *yalyan* «o.t.e» [77]

Azərbaycan ədəbi dili;

yalan-yalan o.t.e.

213. Ortaq türkcə; **yegirme-** «*yirmi*».

Qədim türkcə; *yegirmi, ygirme, ygirmi, yérmi,*
ygérmi «o.t.e».

DTS; Yegirmi-iyirmi. [87. s. 253]

Qədim Qırğız türkcəsi; *yegirmi, yégirmi* «o.t.e».

Mahmud Kaşğari; *yegirme, yégirmi* «o.t.e». [25]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi. ED; *Yegirmi-* «o.t.e».
[70; 104]

Kitâb al-idrâk li-lisan al-Atrâk; *yégirmi, égirmi*
«o.t.e». [49]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ciyırma* «o.t.e». [105]

Qazax ədəbi dili; *jiyırma* «o.t.e». [65.I.c]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cigirma* «o.t.e» [80]

//Xocəli dialekti; *cigirma* «o.t.e». Törtkül dialekti;
ciyırma «o.t.e»://Taxtahkp dialekti; *jiyırma* «o.t.e».
Qaraöz dialekti; *jiğırma, cigırma* «o.t.e»://Çimbay dialekti;
cigirme «o.t.e». [78]

Noqay ədəbi dili; *yırma* «o.t.e» [81]

Əsl Noqay dialektində; *yırma, yiyrime* «o.t.e»://Qara
Noqay-yıyırma «o.t.e». [77]

Azərbaycan ədəbi dili;
igirmi-iyirmi.

214. Ortaq türkcə; *yaşur* «*gizləmək, saxlamaq*».

Qədim türkcənin uyğur dialektində; *yaşur* «*o.t.e*».

DTS; Yaşur-gizlə.

Yaşut-gizli, sirli. [87. s. 247]

Mahmud Kaşğari; *yaşur*= örtmək, örtülmək, *gizləmək.* [26. s. 66]

Codex Cumanicus; *yaşur* «*gizləmək, saxlamaq*»./yaşırı-gizli,saklı./yaşırmak-gizleme, saklama [55. s. 603-4]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk; ED; *yaşur-* «*o.t.e*». [70. s. 298; 49.104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *çaşır* «*saxlamaq,gizləmək*». [105]

Quzey Qırğız dialekti; *çaşırmaq* «*bir oyun*»; //çaşırmaq «*saxlanan, gizlənən şey*»./Pamir dialekti *çaşırmaq* «*gizli*». [69]

Qazax ədəbi dili; *jasır* «*saxlamaq, örtmək, gizləmək*». [65.I.c. s. 222]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *caxır* «*o.t.e*». [80]

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti, Koñırat-Şomanay, Çimbay dialektləri; *jasır* «*o.t.e*»./Kegeyli-Kuybişev dialektində; *casır* «*o.t.e*» [78]

Noqay ədəbi dili; *yasır* «*o.t.e*». [81]

Ağ Noqay dialekti; *yasır* «*o.t.e*». [77]

Azərbaycan dilinin Bakı dialektlərində-
yaşıрмаğ- «*gizləmək,gizlənmək*».

2)(Ağdam, Bərdə və Şimal ləhcəsində) yaşırmaq. [1.
s. 543]

215. Ortaq türkcə; **yabaş-** «nazik, yumşaq, sakit,
barışan».

Qədim türkcə; *yabaş, yavaş-* «nazik, sakit, yumşaq»
DTS; *Yavaş-yumşaq, qısa.*(yavaş kişi-qısa adam.
MK. III. 10). [87. s. 248]

Mahmud Kaşğari; *yavaş= yavaş, həlim xasiyyətli..*
[26; 27;]

Kuman ləhcəsi sözlüyü; *yovaşlıq-* «yumşaq, başlılıq,
səmimi» [59]

Codex Cumanicus; *yovaşlıq-tevazi, ağırbaşlılıq.*
[55. s. 611]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi, «Kitâb al-idrâk li-lisan
al-Atrâk», ED; *yavaş «sakit, uysal, yumşaq, yumşaq*
xasiyyətli «. [70; 49; 104]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;
Qırğız ədəbi dili; *co : ş «sakit, yavaş, yumşaq».*
[105]//.

Quzey Qırğız Batrak; *co : ş «o.t.e».* [69]

Qazax ədəbi dili; *juvas «minilməyə alışıdırılmış, esebi*
olmayan (at),//heç kimə və heç nəyə qarışmayan, sakit
yaşayan, yaxşı xasiyyətli «. [65. I c]

Əfqanıstan Qazax dialekti; *cuvas «sakit, ağıllı,*
kimsəylə savaşmayan». [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cuvas «yumşaq, səssiz».* [82]//.

Çımbay; *cuvas «o.t.e».*//Taxtahkp və Kegeyli-
Kuybişev dialekti; *juvas, cuvas «o.t.e».* [78]

Noqay ədəbi dili; *juvas «o.t.e».* [81]

216.Ortaq türkcə; *yeñil-* «*xəfif, asan*».

Qədim türkcə uyğur dialekti; *yeñil* «*o.t.e.*».

Codex Cumanicus; *yeñil, yuñul*.

1. *Hafif. 2.alçak,mütevazi. Yenül könqül bile alçak gönüllü,mütüvazi..* [55. s. 606].

2. *yenil-hafif, hoppa-yenil kılıhlı kişi-*[55. s. 886]

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrak-;

yuñul «*o.t.e.*, *yeñil-* «*o.t.e.*»; [49; 70].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *ceñil* «*xəfif*». [105].

Güney Qırğız dialekti; *ceñilçək-yelləncək*,//.Cerg. *ceñilçək-* «*o.t.e.*». [69]

Qazax ədəbi dili; *jeñil* «*o.t.e.*» [61: 62: 65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *ceñil* «*o.t.e.*». [80].

//Koñırat-Şomanay dialekti; *ceñil* «*o.t.e.*». [78]

Noqay ədəbi dialekti; *yeñil* «*o.t.e.*»;

Əsl Noqay dialekti; *yenil* «*o.t.e.*» [81]

217.Ortaq türkcə; *yultuz-* «*ulduz, yıldız*»

Qədim türkcə; *yultuz-* «*o.t.e.*».

DTS; *yulduz-ulduz.* [87.s/278]

Orxon-Yenisey; *yultuz-ulduz.* [40. s. 362]

Mahmud Kaşğari; *yulduz = ulduz, ulduzların ümümi adı.* [25. s. 41, 329: 26]

Codex Cumanicus; *yulduz* «*yıldız//yulduz*». [55s.612].

Məmlük Qıpçaq türkcəsi və «Kitâb al-idrâk lisan al-Atrâk», ED; *yulduz* «*o.t.e.*». [70.s; 49; .104].

Kıpçak türkçəsi sözlüyü; Yıldız.-yilduz-ulduz. [66. s. 320].

Kıpçakca satırarası sözlük; Yulduz-yıldız. [50. s. 314].

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *cıldız* «*ulduz*». [87].

Qazax ədəbi dili; *Juldız* «*ulduz,ay.*». *juldız* «*o.t.e.*» [69]

Qaraqalpaq ədəbi dili; *cıldız* «*ulduz*» [80].

Qaraqalpaq dilinin Taxtaqopir dialekti; *julduz* «*o.t.e.*»,//*Çimbay-cıldız* «*o.t.e.*». [78]

Noqay ədəbi dili; *yulduz* «*o.t.e.*». [80].

Əsl Noqay dialekti; *yulduz* «*o.t.e.*»//*Ağ Noqay-julduz* «*o.t.e.*». [77].

218. Ortaq türkcədə; **ya; şıl-** «**yeşil**», **yaşıl**.

Qədim türkcə; yaşıl-yeşil.

DTS; yaşıl-yaşıl, mavi.(*yaşıl ölüğ ton-yaşıl rengli paltar MK.I.41*) (*Yaşıl kök bəzədinəq tümən juldusun-mavi göy sen minlərlə ulduzunla səmanı bəzədin.QBK.13*). [87. s. 246]

Orxon-Yenisey; yaşıl-yaşıl. [40. s. 359]

Mahmud Kaşğarlı; yaşıl- «*o.t.e.*». [25]

Məmlük qıpçaq türkçəsi; yaşıl-[70. s. 299]

Codeks Cumanicus; yaşıl-yeşil [55. s. 603]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; *caşıl-yeşil*, *tezə*, *körpə*, *yaş*, *diri*.

[105]

Qazax ədəbi dili; *jaşıl-yaşıl* [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; caşıl-o.t.e; .Çimbay dialektində; casıl-. [80; 82]

Noqay ədəbi dili; yası-l-o.t.e. [81; 83]

Əsil noqay dialekti; asıl. Ağ noqay dialekti; yası-l, jasıl- «o.t.e. [77]

219.Ortaq türkcədə; **yağın-yağmur-yağış.**

Qədim türkcədə; yağış.

DTS; Yağ-yağış.(*boz bulut joridi bodun üza jağdı qara bulit joridi qamığ üza yağdı-boz bulud gəldi və xalqa yağış yağdı, qara buldu gəldi hamının üzərinə yağış yağdı.ThS.II.31*). [87. s. 224]

Orxon-Yenisey; yağ-yyağmaq, yağış yağmaq. [40. s. 357]

Codexs Cumanicus; yağmur-yağmur.//yağmurlu-yağmurlu hava. [55. s. 599]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; ca; n, yağmur, yağış [105]

Qırğız dilinin Pamir dialekti; suw ca; n- «yağmur». qar ca; n-qar. möndür ca; n-dolu. [69]

Qazax ədəbi dili; jawın-yağmur. [61; 65].

Əfqanıstan kazaklarının dili; cavın, cavun, «o.t.e». [56]

Qaraqalpaq ədəbi dili; cavın- «o.t.e» [80]

Çimbay dialekti; caşun- «o.t.e». [78].

Karaöz dialektində; jaşın- «o.t.e». [78]

220.Ortaq türkcədə; **yanaq-** «yanak»

Qədim türkcədə; yanaq.

Mahmud Kaşöarlı; yanaq-[26]

Codexs Cumanicus; yanaq-/yaaq, yanak, çənə sümüyü. [95]

Məmlük qıpçaq türkcəsində, Abu Hayyan, ED yanaq. [70.49.104]

Kav; -yanaq. [67]

Müasir Qıpçaq qrupu ədəbi dili və dialektlərində;

Qırğız ədəbi dili; ca; q-çənənin yan tərəfi.yan üzü. [105]

Qazax ədəbi dili; jaq-çənə. [65]

Qaraqalpaq ədəbi dili; caq-yanaq. [80: 82]

Qaraqalpaq dilinin Tahtakp dialektində jaq-yan tərəf, yan böyür.Karaöz, Hocəli dialektlərində caq-yanaq. [78]

Noqay ədəbi dili və dialektlərində-yaq-yanaq. [81: 83]

Ag noqay yaq-yanaq. [77]

Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində;

yanaq-insanın üzü anlamında.

Bundan başqa orta q türkçədə işlənən aşağıdakı qıpçaq mənşəli sözlər də orta q türkçənin müxtəlif dillərində işlənir.

Ağıl- «heyvanlar saxlanılan yer» (Şimal ləhcələrində Zaqatala dialektində- Qımır kəndində işlədilir.); **ağrıq-** «ağrı, iztirab, hastalık, illet, merez», **alqa-** «öymək, tərifləmək»; **atlıy-** «ata minmiş sivari».

Baş-başın təpəsi»; **bars-** «pars-leopar»; **beni-** «beyin»; **bengü-ebedi, olumsuz, bodu-** «boyamaq»; **börü-** «qurd, canavar»; **buyur-** «buyurmaq, emr etmək, rehberlik etmək»; **butak-** «budaq, dal» **burun-** «öncəki, evvəlki, qədim»; **bulğa-** «qarışdırmaq, herekete keçirmək, qarmaqarışıq etmək, düzənini pozmaq», **bilek-** «bilek».

Ekin- «ekin yeri, ekili ürün»; **eki-** «iki»; **eksi-qarşı, uyğunsuz**»; **erk-** «yetki, hür, iradə, ihtiyar, elindəlik, güc, qüvvət, qüdrət»; **er-** «erkek adam; koca; er; savaşçı»; **et-** «ten, bədən, vücut»; **elgə-** «eləmək»; **em-** «emmək»; **ez-** «əzmək»; **esür-** «serxoş olmaq».

Hadır- «ayırmaq, bölmək», **ha: rı-** «arı»; **ho: çaq-** «ocaq»; **ha: r-** «yorulmaq, bitkin düşmək, tükənmək»; **hıyac-** «ağac, taxta, odun»; **ho: l-** «nemli, yaş, ıslak»; **hüz-** «üzmək, qoparmək»;

Irla- «şarkı söyləmək»; **ıngay-** «uyğun və əlverişli şərait»;

İlgerü- «ileri, ireliyə doğru»; **ingen-** «dişi dəvə»;

Kendir- «kendir, kenevir lifi»; **ke: çe-** «gəcə, axşam, dünen»; **kel-** «gəlmə»; **könül-** «gönül»; **kömür-** «kömür»; **kör-** «görmək»; **köprüğ-** «körpü»; **kirgüz-** «sokmaq»; **kidin-kedin-** «sonra», **kün-** «yanmaq, tutuşmaq»;

Qara- «qara, siyah»; **qamçı-** «qamçı, qırmanç//kirbaç»; **qarba-** «qavramaq, tutmaq, yakalamaq», **qon-** «qoyun»; **quruğsaq-** «qarın, mədə»; **quşçi-** «doğançı, ov quşu yetişdirən adam»; **quzyun-** «quzğun»; **qulqaq-** «kulak-qulaq».

Odğan- «oyan»; **ortak-** «ortak, arkadaş, eş»; **ora-** «işinə sarılmaq, dolanmaq, bürünmək, saxlanmaq»; **orun-** «yer, mövqe, taxt»; **olur-** «oturmaq, məkan tutmaq, tahxta çıxmaq»; **oq-** «ox»; **oğrı-** «oğru, hırsız», **ortu-** «orta»;

Ögüt-oyüü, tövsiyə; ,

Sağrı- «atın sarğısı»; **sarğar-** «saralmaq», **seb-** «sevmək, aşiq olmaq»; **sekiz-** «sekiz»; **sığır-** «böyükbaş heyvan», **sığın-** «sığınmaq, güvənmək, inanmaq, dayanmaq», **suqlan-** «tamah etmək, göz dikmək, hırs və hesedlə baxmaq»;

Tamğa- «damğa»; **ta: m-** «divar, dam»; **tağlıq-** «dağlıq», **terin-** «derin»; **ters-** «tərs, yanlış»; **teş-** «deşmək, dəlmək»; «; **teke-** «keçinin erkeyi»; **tiken-** «diken»; **tiktür-**diktirmək, **toquz-** «dokkuz»; **tonuz-** «domuz//donuz»; ; **to: lu-**dolu; **toğ, tuğ-** «doğmaq», **töpü-** «tepe, üst»; **töşək-** «döşək», **torğay-** «tarla quşu, «, **tumşuq-** «kuş qaqası»;

U: ya- «-yuva, quş yuvası»; **ut-** «yenmək, bir oyunda və yarışmada kazanmaq»; **uq-** «anlamaq, qavramaq, bilmək»;

Üzengi- «üzəngi, üki, üği- «baykuş, puhu»;

Yaşa- «yaşamak, heyatda bulunmaq, ömür sürmək»; **yapıy-** «örtü, kapalı örtü», **yabaş-** «yaşur- «yaşırmaq, gizləmək»; nazik,yumuşak,sakin, uysal, barışçı» torağay; **yadağ-** «yaya olaraq,yayan»; **yapurğaq-** «yarpaq»;

yastuk- «*yastıq*», *birşeyin mərkəzi*»; **yalnız-** «*yalnız, tək*»,
yelkə- «*ənsə*», **yetmiş-yetmiş;** **yegan-** «*qardaş uşağı*»;
yeti-ye; *ti-yeddi*»; **yet-** «*yeterli olmaq, yetişmək, ulaşmaq,*
kafi gəlmək»; **yılık-** «*iliq*»; **yıpar-** «*misk, gözəl qoxu*», **yıp-**
«*ip*»; **yipək-** «*ipek*»; **yit-** «*kaybolmaq, itmək*»; **yincə-**
«*incə*»; **yultuz-** «*yıldız*»; **yürük-** «*urək, qəlb*»; , [55; 58]

Professor Buludxan Xəlilovun «224 qədim türk sözü» kitabında da çox sayda orta q türk sözlərinin adı çəkilir və digər türk dillərində işlənmə mənalarını izah edilir. Bunlardan da xeyli sayda qıpçaq dilinə aid olan sözlər də var:

oquz-(ağız sütü), uruğ-nəsil-əqrəba;

urvat; uyat-abır-həya;

örüq, ülüş-pay; yara-yağır;

yazı-çöl;

yazuk-günah;

yi-yer;

kayn-ata-qaynata;

tırmıq-caynaq, dırnaq;

çatı, çibin-milçək;

dam-ev, örtük;

eşik-çöl, qapı; və s. [20]

**M.KAŞĞARININ «DİVANİ-LÜĞƏT-İT-TÜRK»
ƏSƏRİNDƏ İŞLƏNƏN QIPÇAQ
MƏNŞƏLİ SÖZLƏR**

Arık-arıq, zəif, cılız.Oğuz və qıpçaq dilində. [23.1.c. s. 135]

Ətil-Qıpçaq ellərində axan bir çayın adıdır.Bulqar dənizinə tökülür,bir qolu rus diyarına gedir.Bu bənddə işlədilmişdir.

«Ətil suşi aka tutur,
Kaya tubi kaka tutur.
Balık təlim,baka tutur,
Kölünq taku küşərir.
İdil suyu axa durur.axır,
Qaya dibin döyə durur,döyür.
Balıq çoxdur baxa durur,baxır,
Gölməçələr dəxi daşır.

(İdil çayı durmadan axır,qayaların dibin döyəclir,suyun daşması üzündən dolan gölməçədə çoxlu balıq və qurbağa qaynaşır.)

Bu rusların «Böyük rus çayı «adlandırdığı Volqa çayının türkcə başqa bir adıdır.

Ökil-Çox.Qıpçaqca ökil çox kişi–çox adam. [23. 1c. s. 142]

Ayığ-ayı.Oğuz,qıpçaq və yağma ləhcələrində «adhiğ»sözü yerində işlənir. [23.1.c. s. 149]

Aba-(əlif qalın a ilə olanda ayı.) Qıpçaqca [23.s151]

Öylə-günorta vaxtı.Oguzca,Qıpçaqca, s hərfini İ çevirərək «jiI» Özlə deyirlər. [23. s. 174]

Uçan-iki yelkənli gəmi. [23.s182]

Birinci və ikinci hərfi hər növ hərəkəli fə: əl; an babı,

(qayda)-Bu bölmədəki sözlərin sonunda nun(ərəbcə)n olmalıdır.Oguzlar və qıpçaqların çoxu bu nun hərfini ()–() ka edirlər.Qəmli–kədərli adama «buşğan «deyirlər.

Oğuzlar e və ğ hərfini ataraq «buşak»deyirlər.Bu gerçək bir qaydadır. [23.1c. s. 208]

Tapar-Qıpçaq xanı İnal Ö zün iki oğlundan birinin adıdır. [23.1.c. s. 367]

Başak-ayaqqabı,cigilcə oguzlar və qıpçaqlar bu sözm ələvə edərək «başmak «deyirlər. [23.1.c. s. 380]

Bulak-turklərdən bir oymaq.Qıpçaqlar onları əsir etmişlər,sonra ulu Tanrı onları xilas etdi.və adları-əlkə bulak oldu.Bu kəlmə ərəbcə.... yazıla bilər. [[23.1.c.381]

Büküm-büküm ətik–qadın ayaqqabisi.Oğuzca.Başqa türklər «tüküm və ya mükin»deyirlər.-b hərfinin-m hərfinə çevrilmişdir.

Bu sözün türkcə olmadığını sanıram.Lakin qıpçaqların və onlara uyanların avam camaatı bunu bele tələfüz edir. [23. 1c. s. 394]

Kadın-qayın.düngir,quda,qohumlar.Qıpçaqlar bunu–z ilə söyləyirlər.Bu kəlamda da işlənmişdir.

«Kadaş temiz kaymaduk,

Kadın temuş kaymuş»-

Qardaş demiş saya salmamış,baxmamış.

Qayın demiş baxmış.

Bu söz qohumlar arasında qayına xüsusi sevgi göstəlməsini vurğulayır. [23. 1. c. s. 401]

Sulak-dalaq.Bu s hərfinin-t dan çevrilməsidir. [23. 1. c. s. 410]

Çufğa-bələdçi,başçı.Qıpçaq və oguz dillərində.Bu deyimdə işlənmişdir.

«Kalın koğan çufğasız bolmas=qulan sürüsü başsız olmaz».Bu söz başqasına uymağın xeyirli olacağı bir işdə

özünün də uyması məsləhət olunan adama deyilir. [23.1.c. s. 420]

Kurman-yay qabı,futlyar.Oğuzca və qıpçaqca kiş kurman-ox və yay qoyulan qab,futlyar.Əsli belinə qurşaq bagla «–demək olan kurşan sözündəndir. [23.1.c. s. 435]

Susğak-susaq.İçində su və ya suya bənzər nəsnələr götürülən nəsnə.Qıpçaqca və bütün köçərilərin dilində. [23. s. 457]

Kırnaq-cariyə.(Yabaku,kay,basmıl,yemek və qıpçaq dillərində. [23. s. 459]

Kumbak-Qıpçaq diyarında yetişən,yarpağı lobyaya yarpağına bənzəyən sarmaşığı kimi bir ot.Bu ot dənizdəki gəmiyə aparılsa fırtına qopar,dalğalar gəmini atıb–tutar.adamları az qala batarlar. [23. s. 460]. [24. II c] Əmr forması ancaq xitab edilən bir adam olduğu zaman yaranır. Xitab edilənlərin sayı iki və daha artıq olarsa bu qayda işlənməz.

Bir adam üçün *ba r= get* deyilir, iki adam üçün *barınqlar ikiğü* = ikiniz gedin.

Daha çox adam üçün *barınqlar kamuğ–yəni* hamınız gedin deyilir. Xitab edilən adam yaşca və mövqecə sayılan adam olsa, türkər ona qarşı cəm halda müraciət edirlər. Beləcə,bar əvəzinə «*barınq*»deyirlər,sözün əsl mənasında «gediniz» deməkdir.

Oguzlar və qıpçaqlar bir adama «*bar*», bir neçə adama «*barınq*» deyir. Cəm çəkilişi olan–*lar–ı* atırlar. Onun yerinə (*nq*) ilə birlikdə bir adama acımaq və ya onu əzizləmək istədikləri zaman isə–*z* əlavə edirlər. Oguz dilində bu cəmin cəmi olur. Fəqət tək adam üçün söylənilir. Bu şeir parçasında da işlədilmişdir.

«Aşlar məni koymanqız,
Ayik ayı koymanqız,

Akar közüm uş tənqiz
Təgrə yürə kuş uçar.»
Ovla məni, buraxma,
Söz veribsözdən qaçma,
Gözüm dəniz tək axar,
Ətrafda quşlar uçar.

(Sevgilisinə xitabən deyilir. Məni ov ovladıqdan sonra buraxma, xor görmə, mənə verdiyin sözə əməl et. Gözümdən dəniz suyu axar. (göz yaşında duzluuq olduğu üçün dəniz suyuna bənzədilmişdir.) Göz yaşlarımın ətrafında quşlar uçar. [24.II.c.s 66-67])

Fail-1-ci; türklərin yekdil olmadıqları məsələ feilin bəyan məsələsidir.

Bu da *bardaçı-varıçı və turdaçı-qalxıcı* qalxan kəlmələri kimidir. Burada fail keçmiş zaman feili üzərində qurulmuşdur. Yəni keçmiş zamanın s-d-+i şəkilçisinin ortasına—ç yerləşdirilmişdir. Bu, oğuz, qıpçaq, yağma, oğrak, suvar və rus diyarına qədər uzanan bəçənəklərdə belədir. Qayda da budur. Çünki—d hərfinin feilin keçmiş, ötmüş olduğunun s-i isə qaibə izafə olduğunun əlamətidir.

İsmi-zaman, ismi-məkan, ismi-alət.-cəğıl, yağma, toxsi, arğu. Yuxarı Çinə qədər uyğur dillərində sözün kökünə-ka-lı və qalın ahəngi sözlərdə-ğü, incə ahəngli sözlərdə isə-ğü artırır. Oğuz, qıpçaq, bəçənək, bulqar dillərində-s artırılır. İsmi-zaman üçün isə «bu ya kurğu ogur ərməs»-deyilir ki» bu yay quracaq-qurulacaq vaxt deyildir»-deməkdir. [24, s. 69]

Bu bölmənin əmr şəkli altı hərflidir. məs. «sökməklən»=bahadır ol və kirşənlən = kirşənlən kimi. Bu bölmənin feillərinin dörd məkəi olur.

1.özünü adı çəkilən şeydən saymaq və onların qılığını qəbul etmək. məs «*ər kifçaklandı* = adam qıpçaq qılığına

girdi.»-*ər oğraklandı* =adam oğrak qılığına girdi. [24. s. 275]

Kök-kök, əsil. kökinq kim= əslin kimdir. Hansı boydansen? oguz və qıpçaqca. [24. s. 279]

Bütti—oğlan бүtdi= uşaq doğuldu. Hər hansı bir çey bitsə,doğulsa yaxudyaradılsa, yetsə belə deyilir. Qıpçaqca bitər, bitmək, бүtmək. [24,s.290]

Yütti-alyumurtğanı yütüti.-O yumurtanı uddu. Oguz və qıpçaqca uddu–yuttu. [24. s. 304]

Yattı-at tonıq күnkə yattı =o paltarını günün altına sərdi. Başqası da belədir. Əsli «yadhtı»-dır. Assimilyasiyaya uğramışdır. yadhar-yadhmaq. [24. s. 305]

QAYDA; .

Oguzlarda və qıpçaqlar sözün başında s-y hərfini–ç ya çevirirlər. məs.»al məni çitti». Halbuki bu sözün əsli s-y ilə yetti.

Türklər suşda yundum. Oğuzlarla qıpçaqlar isə çk butundum deyirlər. Türklə türkmən arasında bu qayda dəyişmədən davam edir. [24.s 305]

İsmi-fail. Bu bölmənin modeli doğrudan dogruya sadə feil olan «bitik bititkuçi =kitab, məktub yazdırıcı» və «at gözətkuçi» = at gözləyici sözləri kimidir.

Oguz və qıpçaq dillərində «bilitdəçi», «közəttəçi» deyilir. Əsli közətdəçidir. *s-d* hərfi assimilyasiyaya uğramışdır. [24. s. 308]

M.Kaşğarının II cild səh 344-dən axıra qədər dilçiliklə bağlı bölmələr fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis, hamısı izah olunur.

Sual əvəzlilikləri-ən çox içlənən sual əvəzlilikləri bunlardır. Kim? nə? neçə? nətək? kayu?.

Xayu (həm oğuzca həm də qıpçaqca işlədilir). kanı, kaç, kaçan, kanda, xanda, (yenə həm oguzca həm də

qıpçaqca içlədir). məs. *SÖZÜN ANINQ KİM TUTAR.*= kim onu dinləyir. *Bu oğul nə ter = Bu uşaq nə deyir.* [24. s. 368-369]

Feilin əmr şəkli şəxs sonluqları və xüsusi intonasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Divanda əmr şəkli I şəxsin təkində-ayın,-əyin,-yun,-yin, səmində-alım,-əlim.

II şəxsin təkində-ğii-qıl,-kıl, cəmində-inq-inqlar.

III şəxsin təkində-sun, sün, cəmində-sun +lar, sün+lər. Şəkilçilərinin köməyi ilə ifadə olunur. məs.-*çık et kör et-əyin-hələ bir səsin çıxsın görüm.*

Təqrə alıp əgr+əlim = dövrəyə alıb mühasirə edək.

Lar +inq//iz = gedin, gediniz,-oguzlarda və qıpçaqlarda, bar +inq+ lar = gedin.

Ası-əsi.-oğuz və qıpçaq, bəçənək, bulqar dillərində isə-ğü,-gu əvəzinə ası-əsi artırilir. [24. s. 377]

-larda bu və a kur-ası oğuz təgül = bu yay qurası zaman deyil.

Bu tur-ası yer təgül = bu durulası yer deyil. [24. s. 381]

Nidalarda

Evət-

Bəli-(yağma, tuxsi, qıpçaqlarda) [24. s. 389]

[25.III c] **Yayğuk**-qısrığın məmələrinin ucu. [25. s. 31]

Yunçu-inci.Cariyələrə də «yünçi» deyilir. Bu məsəldə də işlənmişdir. «Otluğ yunçi yerdə kalmas = deşilmiş inci yerdə qalmaz.»

Oğuzlar və qıpçaqlar-s və-y hərfini-ç-ya çevirərək buna çinçi deyirlər. [25. s. 33]

Yəmək-türklərin bir boyu. Biz onları qıpçaqlardan bir boy sandıq. Halbuki Qıpçaqlar da özlərini ayrı bir boy sayırlar. [25. s. 32]

Yemşən-Qıpçaq diyarında bitən bir yabanı meyvənin adı. [25. s. 39]

Yavşak-pis,düşkün.her şeyin pisi.Oğuzca və qıpçaqca.bu seirdə də içlədilmişdir.

«Külsə kişi yüzinqə,
Körklüg yüzün körinqil,
Yaşlak ködhəz tılınqı.
Edhğu savıq tiləngil.
Gülsə biri üzünə
Göstər görklü üzünü,
Ad-san dilə özünə.
Diqqətlə seç sözünü.

(Əgər bir adam sənin üzünə gülsə, səndə onu gülər üzlə qarşıla, dilini pis sözlərdən qoru ki, adın–sanın ellərə yayılsın. [25. s. 44]

Yaşlak– «Yaşlak Sarıq» bir bəyin adı kimi verilib.-qatı, şiddətli, sərt deməkdir. (yaşlak katığ yuğac=çox sərt ağac.) [25. s. 44]

1. Yandı-təhdid etdi, yandı. Bəg anı yandı = bəy onu yatdı-təhdid etdi

2. yandı-alışdı, yandı, ot yandı. Qıpçaqçada hələ bu mənada-yaldı sözü də var. [25s.63]

Kiş-sədəq, oxdan, oxqabı, Oğuzlar və oğuzların qardaşı olan Qıpçaqlar bunu bilməzlər. [25. s. 134]

Sin-sən, kənçək dilində.Türklər sən deyirlər. Kəncək dilində zaman kəsre ilə deyilir.Çünki, onların dili pisdür. Yuxarı Cinə qədər çığıl, yağma, toxsi dillərində sözlər zəmməli, rum ölkəsinə qədər oğuzlar, suvarlar, qıpçaqların dilində isə fəthəli olur..... [25. s. 143]

Kin-biçaq və ya qılınc qını [25. s. 143]

Bal-bal. Suvar, qıpçaq və oguz dillərində digər türklər bala «arı yağı» deyirlər. Bu beytdə də işlədilmişdir.

Bardı sanqa yek otru tutup bal,
Barçın kedhibən,təlü yevğa bolup, kal»
Gəldi yanına şeytan tutub bal,
İpək geyibən, sefeh olub qal.

(Şeytan sənə qarşı çıxdı, sənə bal verdi. (Bununla dünya nemətlərini nəzərdə tutur.) ipək paltar geydirdi. Onun hiyləsini anlayıb başa düşmədin. Artıq yuxa ağıllı,kəmsər,dəli olaraq qal.) [25. s. 156]

Suvuk-suvuk kudruk = qatır quyruğu kimi tüksüz və uzun quyruq» [25. s. 163]

Tözdi-ər tumluğka tözdi. = adm soyuqdan acdı. tözər-tözmək. [25. s. 178]

Katlandı-yiğac katlandı-agac meyvələndi.Qıpçaq, yəmək, oğrak dillərində katlanır-katlanmaq. Başqa boyların dillərində bu söz bəzi tikanlı ağacların meyvəsi ifadə edir. Yabanı olmayan ağacların meyvəsi üçün «yemişləndi». deyilir. [25. s. 190]

Kayu-harada, hanı, «xayu»-da deyilir.-x hərfi-ka hərfinn yerini tutmuşdur.Oğuzlar və qıpçaqlar-ka yerinə-h deyirlər.bunlar xalacların bir qoludur.Türklər «kızım» dediyi halda onlar «xızım»deyirlər.Türklər kanda erdinç,bunlar isə «xanda erdinç «deyirlər ki,» harada idin demekdir. [25. s. 208]

Kətü-çolaq. [25.. s. 208]

Koru-pıtrax.»Dəmir tikanı»adlandırılan bitki meyvəsidir ki,putrak və ya «pıtrak» deyilir. [25. s. 211]

Kəmi-gəmi. Həm oguz, həm də qıpçaqca. [25. s. 220]

Yuncidi-ər yunçidi=adam yoxsullaşdı.kasıbliq üzündən halı pisləşdi.Həmin söz bu bənddə də içlənmişdir.

Oguzlarla qıpçaqlar isimlərin və feillərin ortasındakı g hərfini atırlar. [25. s. 272]

Müzarinin inkar şəklinin inkar formasını yaratmaq üçün inkar hərfindən sonra (yəni ma\mə-dən sonra bir s artırılır. məs. *ol ət toğramas* = o, ət doğramaz və *ol sanqa oğramas* «olur. Cəm halına gəlincə, bunun qaydasını vermişdik. Bu qıpçaq və oguzlarda əmr şəklinin təkli üzərinə gənizdən gələn bir-nq hərfi artırılmasıdır.

«*ət toğrinq*» = ət doğrayın. *ətgə oğranq*-evə uğrayın. kimi. Doğru olan qayda budur. Digər türklər bu şəkli, yəni gənizdən gələn-nq hərfi ilə yaranan şəkli və hörmətli şəxslərə söyləyirlər. Onların, yəni digər türklərin cəmdə «*togranqlar*», *oğranqlar*, -deməli səhv sayılmır. Belə olmasaydı, digər türklərdə iki cəmlilik formasının varlığını izah etmək mümkün olmazdı. Oguzlarla qıpçaqlar birinci üsulu işlədirlər, onların söyləyişi qaydaya uyğundur.

-Bu-bölmənin failini yaratmaq üçün əmr şəklinin sonuna *ğuçi-guçi* şəkilçiləri qoşulur. məs *ət doğrayıcı+ğuçi,əfgə doğraguçi* = evə uğrayıcı kimi.lakin oguzlar və Qıpçaqlar, onlara uyan köçərilər və suvarlar bu mənada *toğra+daçı,oğra+daçı* deyirlər.

İşi davamlı görün fail üçün «*toğra +ğan*, «*oğra+ğan* deyilir ki» daima doğrayan, daima uğrayan»-deməkdir. [25. s. 279]

Əgər bir işi işləmək failinin haqqıdırsa,onun modeli aşağıdakı kimidir. «*ol ət torğa-glik* ərdi = sənin yanına gəlmək onun haqqı idi. Lakin oguzlar və qıpçaqlar bu sözləri *s-yerinə J I yerinə-s ilə (yəni-glik əvəzinə ğsık çəkilçisi)* işlədilir. və *ol ət toğra +ğsık ərdi.* = ət doğramaq

onun haqqı idi. *ol sanqa oğra+ğsık ərdi.* =sənin yanına gəlmək onun haqqı idi. deyirlər. [25. s. 280]

Yükünc- namaz.Qıpçaqca təngrigə yükünc yükündü.tanrıya səcdə etdi. namaz qıldı. [25. s. 324]

Kanlı-Qıpçaqlarda böyük bir adamın adıdır. [25. s. 328]

Yalınquk-cariyə, Oguz, qıpçaq və köçərilərin dilində [25. s. 332]

Yneqdi-ər anı yenqdi =adam bir işdə onu yendi, məğlub etdi. (yenger-yenqmək) [25. s. 339]

[26. IV. c].

Alıǵ-pis.(I cild. səh. 385.) [26. s. 29]

Azık-arıq, zəif, cılız. [26,135-6]

Ay-ilin on ikidə biri, ay qəmər.

Tolun-=ayın on dördü.

Oǵlak-=Novruzdan sonra gələn bahar dövrü.

Uluǵ oǵlak-oǵlak ayından sonra gələn dövr.

Uluǵ-yay ortası.

Əvi-halə ay evi-[26.s 58]

Ayıǵ-ayı [26. s. 59]

Azak-ayaq. [26. s. 61]

-B-

Bal-arı yağı (türkcə) [26. s. 72]

Başak-ayaqqabı. [26. s. 76]

Başmak-ayaqqabı. [26. s. 77]

But-bitmək, nəşvü nüma tapmaq, yaradılmaq, doğmaq [26. s. 121]

Bütə-çox mənasında bir söz qısa zaman [26. s. 121]

-C-

Çünçi-inci [26. s. 123]

Cuğdu//yuğdu-dəvənin uzanmış tükü. [26. s. 123]

-Ç-

Çufğa-qılavuz, boşqab,

Cufğa-qasidin, çaparın mindiyi at.

Çun-yaxanmaq, yuyunmaq [26. s. 152]

-Ə-

Əlkin-qonaq, yolçu, səuyyah [26. s. 173]

əm–qadının tənəsül aləti. [26. s. 174]

əpmək-çorək [26/s.178]

-X-

xanda-harada [26 s. 199]

xayu-hansı, hanı [26. s. 199]

xız-qız [26. s. 199]

-I-

Ilğ-ılıq

-K-

Kat-meyvə, hər bir ağacın meyvəsi. [26. s. 258]

Katlan-meyvələnmək [26. s. 259]

Tikanlı ağac-[26. s. 259]

Kazın-qayın, quda, qohum [26. s. 265]

Kırnak-cariyə, kəviz. [26. s. 293]

Kırt-qısa [26. s. 293]

Kimi//kəmi-gəmi [26. s. 301]

Kiş-sadaq, oxdan [26 s. 305]

Koru-dəmir tikanı deyilən kol. «putrak» [26. s. 316]

Kök-kök, əsil [26. s. 323]

Küzgır-qarın sağnaq halda sərələnməsi, quşbaşı yağması. [26. s. 352]

-S-

Susğak-susaq, parç. [26. s. 501]

-T-

Tamğak-boğaz. [26. s. 501]

Codexs Cumanikus. Tanrıya dua və 47 tapmaca.

Куманский

*Atamız kim köktesiñ. Alğışlı
bolsun seniñ atıñ, kelsin seniñ
xanlığıñ, bolsun seniñ tilemekiñ-
neçik kim kökte, alay [da] yerde.
Kündeki ötmegimizni bizge bugün
bergil. Dağı yazuqlarımızni bizge
boşatqıl-neçik biz boşatırbız
bizge yaman etkenlerge. Dağı
yekniñ sınamaqına bizni
quurmağıl. Basa barça
yamandan bizni qutxarğıl. Amen!*

Русский

*Отче наш, сущий на
небесах! Да святится имя
Твое; да придет Царствие*

Твое; да будет воля Твоя и на земле, как на небе; хлеб наш насущный дай нам на сей день; и прости нам долги наши, как и мы прощаем должникам нашим; и не введи нас в искушение, но избавь нас от лукавого. Ибо Твое есть Царство и сила и слава во веки. Аминь.

Английский

Our Father which art in heaven. Hallowed be thy name. Thy kingdom come. Thy will be done in earth as it is in heaven. Give us this day our daily bread. And forgive us our sins as we forgive those who have done us evil. And lead us not into temptation, But deliver us from evil. Amen.

Крымскотатарский

Atamız kim köktesiñ. Alğışlı olsun seniñ adıñ, kelsin seniñ hanlığıñ, olsun seniñ tilemekiñ-neçik kim kökte, alay [da] yerde. Kündeki ötmegimizni bizge bugün bergil. Dağı yazuqlarımızni bizge boşatqıl-neçik biz boşatırbız bizge yaman etkenlerge. Dağı yekniñ sınamaqına bizni quurmağıl. Basa barça yamandan bizni qutharğıl. Amin!

Atamız kim köktesin. Alğıstı bolsın seniñ atıñ, kelsin seniñ xandıǵıñ, bolsın seniñ tilegeniñ-qalai kim kokte, solai da jerde. Kündelikti nanimizdi bizge bugin ber. Taǵı jazıqtarimizdi bizge bosat-qalai biz bosatarimiz bizge jaman etkenderge. Taǵı jınnıñ (şaitanniñ) sınaǵına bizdi qaldırma. Barşa jamannan bizdi qutqar. Aumin!

Казахский
(буквальный, но
несколько
бессмысленный
перевод)

Atamız kim köktesin. Algıstı bolsın seniñ atıñ, kelsin seniñ handıǵıñ, bolsın seniñ tilegeniñ-kalay kim kokte, solay da jerde. Kündelikti nanimizdi bizge bugin ber. Taǵı jazıqtarimizdi bizge bosat-kalay biz bosatarimiz bizge jaman etkenderge. Taǵı jınnıñ (caitanniñ) sınaǵına bizdi kaldırma. Barca jamannan bizdi kutkar. Aumin!

Турецкий

Atamız ki göktesin. Alkışlı olsun senin adın, gelsin senin hanlığın, olsun senin dilemeğinnice ki gökte, öyle (de) yerde. Gündelik ekmeğimizi bize bugün ver. Dahi yazıklarımızı (suçlarımızı) bize boşat-nice biz boşatırız (bağışlarız) bize yaman (kötülük) edenleri. Dahi şeytanın

*(yekin) sınağına bizi koyurma.
Tüm yamandan (kötülükten) bizi
kurtar. Amin!*

Азербайджанский

*Atamız ki, göydəsən. Alqışlı
olsun sənin adın, gəlsin sənin
xanlığın, olsun sənin diləyin-necə
ki, göydə, elə (də) yerdə.
Gündəlik çörəyimizi bizə bu gün
ver. Daha yazıqlarımızı
(günahlarımızı) bizə boşat-necə
(ki) biz boşadarıq (bağışlarıq)
bizə yaman (pislik) edənləri.
Daha cinin (şeytanın) sınağına
bizi qoyma. Bütüin yamandan
(pisliklərdən) bizi qurtar. Amin!*

Башкирский

Атабыз, кем күктәһең!
Ызығайып торһон атың, килһен
һинең канлығың, үтәлһен
һинең теләмең-нисек күк
өстөндә лә, алай за Ер өстөндә.
Көндәге икмәгебеззе безгә
бөгөнгә бирсе. Тағы
языктарыбыззы безгә кисерсе-
нисек без кисерәбез безгә яман
иткәндәргә. Тағы ек һынауына
беззе қуймасы. Баға барса
ямандан беззе котқарсы. Әмен!

KUMAN TAPMACALARI

Bu tapmacalar erkən Türk folklorunun öyrənilməsi üçün çox vacib bir mənbədir. Məhz bu mənbələr Türk tapmacaları haqqında malik olduğumuz ən qədim sənədli materialdır. Andreas Tietzenin özünün möhtəşəm əsərində qeyd etdiyi kimi, bunlar "bütün türk xalqlarının ümumi irsini təmsil edən bulmaca növlərinin erkən versiyalarıdır". Bulmacaların bəziləri aydın, asan anlaşılan müasir qarşılıqlara malikdir, məsələn: Kecak ut(a)hi kegede semirrir. Ol huun. Tietze tapmacanın qarşılığını belə izah edir: Kkce ulaxim kgnde semirrir. Ol xowun (qovun)// «Mənim yaşıllaşan quzum yağlanır (qablaşmada). Qovun».

Müasir qazax tapmaca nümunəsi ilə müqayisə edir: Kk lagim kgnde turup semirgen. Qarbiz// «Yaşıl quzu yağlanaraq, yastıqda yatır. Qarpız» və ya osmanlı (türk variantı ilə): Gk oglak kkende bagli. Karpuz// «Yaşıl (mavi) quzu bir iplə bağlıdır. Qarpız».

Cuman: Olturqanim oba yer basqanim baqir canaq (Kuun: Tietze «camek» sözünü Grnbech, KWb., C.73, «çanaq» kimi izah edir və bu variantı daha məqbul hesab edir). Ol zengi. «Oturduğum yer-təpədir (atın kürəyi), ayaq basdığım yer-mis fincandır (mis üzəngi) Üzəngi» Müasir qazax ədəbi dilində tapmaca nümunəsi ilə müqayisə edir: Otirqanim oba zer basqanim baqir sanaq. Uzengi.

Yazda yavli/yawli toqmaq yatır. Ol kirpi-dir. «Açıq sahədə (düzənlikdə) qalın bir çubuq uzanıb. Bu, kirpidir». Müasir xakas dilində tapmaca nümunəsi ilə müqayisə edir: Cazida caglig toqqag cadir. Cilan. «Açıq sahədə (düzənlikdə) qalın bir çubuq uzanıb. İlan». Qazaxca: Dalada zabuli toqpaq zatir. Kirpi. «Açıq sahədə

(düzənlikdə) yorğan ilə örtülmüş qalın bir çubuq uzanıb. Kirpi».

Digər hallarda struktur və semantik paralellər açıq aydın nəzərə çarpır, məsələn: Aq kmening avzu yoq. Ol yumurtqa «Ağ örtüklü binanın girişi, ağzı yoxdur. Bu, yumurtadır. Qazaxca müqayisəsi: Auzi biten aq otau. Zumirtqa «Ağ yurd-ağzı, girişi bağlı. Yumurta». Tatarca (Qazan/Tatar): Ber aq y bar, kerege isegi yuq. Yomirtqa «Girişi olmayan ağ ev var. Yumurta».

Burun sizbuz teser. Ol qoy bogu. «Burunsuz (burnu yoxdur) buz deşər. Qoyun qıǵı.». Tatarca müqayisəsi (Qazan/Tatar): Borinsiz cipciq boz tis. Tamci. Башкирской (Baskir): Boronho turgay bo tistr. Tamsi. Казахской (Qazax): Murinsiz muz tesedi. Tamsi. «Dimdiksiz qarğa bu qırır. Bu, damcıdır».

(Quş südü haqqında tapmaca: Сенде, менде йох (nə səndədir, nə məndə); сеньгир тавда йох (nə başıbuludlu dağlarda); у: тлу: ташда йох (nə yumru, daşlı mağaralarda, şəhər yollarında yoxdur (tikinti materialı olan daş kimi); кьыпчакьда йох (qırçaqlarda (hətta qırçaqlarda!) -yoxdur). Açması: quş südü).

1.	Tap, tap: tamiziq, tama-diryān tamiziq, kölägəsi <i>bar</i> köye-dirgān tamiziq. (Ol, köbelek)	Угадай, угадай: капля, каплющая капля, горящая капля, у которой есть тень. (Это бабочка).	Təpməcə deyim tap: bir damla, damcıyan damla yanan damla kölgəsi olan damla. (Bu, kəpənəkdir).
2.	Biti-biti-bitidim, beş ağacğa bitidim, könesuvum yuvurdım, kök yibekim çirmədım. (Ol, qına-din).	Я писала-писала-писала, пять деревьев исписала, ртуть мою я замесила, шёлк небесный мой скрутила. (Это хна).	Yazdım, yazdım, yazdım, beş ağacdan istifadə etdim Civə ilə yoğurdum Səməvi ipəyə бүkdüm. (Bu, xınadır).
3.	Qaşta qara-qula uvşap-dır. (Ol, işliq-din)	На перекладине черный и саврасый уподобились друг другу (стали похожими). (Это коптильня для кож).	Qara və savra çadırları bir-birlərinə çevrildi. (oxşar oldular) (dəri üçün hissəxəna)
4.	İtip-itip iryalmas, içindəgi çayçalmas. (Ol, uru).	Сколько ни толкай, не покачнётся, что внутри, не всплеснётся. (Это яма для	Nə qədər itələsən, silkələməyəcək, içərisində olan dağılmayacaq.

		хранения зерна).	(Bu taxıl saxlama üçün bir çuxurdur)
5.	Silevsin yağı silkip bolmas, sırma tonum bögüp bolmas. (Ol, <i>yulduz</i>).	Жира с рыси не стряхнуть, мою расшитую золотом шубу не свернуть. (<i>Это звезды</i>).	Səndəldən yağı silkeləməyə bilməzsən, qızıl işlənmiş xəzli paltomı çevirə bilməzsən. (Bu ulduzlardır).
6.	Aq küyməniğ avzu yoğ. (Ol, yumurtqa).	У белой кибитки нет калитки (У белой юрты нет дверного проема). (<i>Это яйцо</i>).	Ağ çadırda heç bir boşluq yoxdur. (Ağ yurdun qarısı yoxdur). (Bu yumurtadır).
7.	Alan-qulan buv [=tuv] turur- ayrı ayaçtan yav tamar; qulan-alan tuv turur- quv ayaçtan yav tamar. ([...]).	Бунчук (знамя, стяг) стоит вот так-жир капает с рассох; бунчук стоит эдак-жир капает из дупла. (<i>Это баран, жарящий ся на вертеле</i>).	Qatır quyruğu sallanarkən yağ tökülür ağzından. Qatır quyruğu sallanarkən yağ tökülür boşluqdan. (Bu sacda qovrulan qoyundur)
8.	Kün altundan əlçi keliyir [keliyir]- kümiş biryi tarta keliyir [keliyir]; ay altundan elçi keliyir-	Идет посол от солнца- играет в серебряную трубу; идет посол от	Günəşdən gələn səfir gümüşü boruda oynayır, aydan gələn

	altun bİryİ tarta keliyir. (Ol, a [yđinliq?].)	месяца-играет в золотую трубу. (Это [сияние, свет, лучи?]).	səfir qızılı boruda oynayır. (Bu şəfəq, işıq, şüadır.)
9.	Butu-butu uzun, butumdan ariq ol, uzun. ([*Ol, üçayaq-dİR]).	У него много ног, и они длинные, худее, чем ноги мои, и длиннее. ([<i>Полагаем, что это тренога, треножник для подвешивания котла или двойная тренога с перекладиной для котлов, с вертелом, ноги которых обычно называются словом but</i>]).	Onun bir çox ayaqları var və onlar uzun, mənim ayaqlarımdan daha incə və daha uzundur. (Fərz edirik ki, bu, üçayaq, qazanı asmaq üçün ayaqlıq və ya qazanxanalarda istifadə olunan çarpaz formada birbirinə bağlanan ikiayaqlıqdır.)
10	Al paçali, yabovli, altun başli, çoxmarli. (Ol, turna-dİŋ).	Красноногий, с чапраком (попоной), златоглавый, с булавой (дубиной, битой, кийком, бойком). (Это журавль).	Qırmızı qaуçı ayaqlı, qızıl basil qulaqlı. (toppuz, yarasa, hücumçu). (Bu zürafədir).

11	Sendä, mendä yoğ, seŋgir tavda yoğ, ütlü tašta yoğ, qırçaqta [Qırçaqta?] yoğ. (Ol, quş süt- diŋ).	Нет ни у тебя, ни у меня, ни в высоких (заоблачных) горах, ни в пещерах (пробитых, проторенных камнях), ни в дуплах [<i>ни у кыпчаков?</i>]. (Это птичье молоко).	Nə səndədir, nə məndə, Nə başıbuludlu dağlarda, nə yumru, daşlı mağaralarda, nə də boşluqlarda (nə qırçaqlarda?)(Bu quş südüdür.)
12	Qoçqar müüzi qoyurmaq, qoyurmaqdan qoyurmaq. (Qoçqar müüzi-qud [..?]- küd [..?]). Tegä müüzi tüyirmaq, tüyirmaqdan tüyirmaq. (Tegä müüzi- teŋ [..]i).	Бараний рог плотнеет и становится совершенно твердым. (Бараний рог- [?]). Козлиный рог уплотняется и становится совершенно крепким. (Козлиный рог- [?]).	Qoyun buynuzu qalınlaşır tamamilə möhkəmlədir. (Qoyun buynuzu-[?]). Keçi buynuzu hamarlaşır və tamamilə möhkəmlədir. (Keçi buynuzu-[?]).
13	Uzun ağaç başında uryuvul atlı quş olturur; anı atma är gerek, eki uçuna>yüreginə taş gerek. (Ol, tın).	На верхушке высокого дерева сидит птица ургувул; чтобы её застрелить, нужен	Hündür bir ağacın üstündə qırqovul quş oturur; onu vurmaq üçün cəsarətli bir

		<p>мужественный человек, он должен быть стойким во всех отношениях (с обоих концов)>его сердцу необходимо каменное терпение. (Это душа).</p>	<p>adam lazımdır o hər cəhətdən davamlı olmalıdır (hər iki baxımdan)> daş səbrli olmalıdır. (Bu ruhdur. (qəlbdir)).</p>
14	<p>Uzun ayaç başında ulu bitiv bitidim; kemsän ovlu kelgäy dep, kemsän turup saıladı. (Ol, qarmaq bile balıq).</p>	<p>На конце длинной жерди я написал большое письмо; надеюсь, что сын невезучего (чешуйчатого) придёт, я стоял и подстерегал несчастного (чешуйчатого). (Это удочка и рыба).</p>	<p>Uzun bir dirəyin sonunda böyük bir məktub yazdım; şanssızın oğlunun gələcəyini ümid edərək, gözlədim və şansızı qorudum. (Bu qarmaq və balıqdır). [76]</p>
15	<p>Aıça qayda qışlamış? Qanlı yerdə qışlamış. Qanı neçik yuxmamış? Xar ortada qışlamış. (Ol, qarın yav-din).</p>	<p>Где белёсый зимовал?- Он зимовал в кровавом месте. Как эта кровь к нему не пристала?-</p>	<p>Bəyazlıq harada qışladı?- O, qanlı bir yerdə qışladı. Bu qan ona necə</p>

		Он зимовал внутри мешка. (Это нутряной жир).	sıçramadı?- Torba içərisində qışladı. (Bu daxili yağdır).
16	Beş başlı elçi keliyir. (Ol, etikdən beş barmaq bayaq).	Посол о пяти головах идёт. (Это пять пальцев ноги торчат из-под подола).	Beş başdan ibarət səfir gəlidir. (Bunlar ətəkdən görsənən beş ayaq barmağıdır).
17	Tav üstində talaşman, tayayı bar beş batman. (Ol, tülküçiginiñ/[=tülküçik niñ] tüpeği).	На горе стоит супостат с дубиной батманов в пять. (Это хвост лисички).	Səhər beşdə dağda batmanlı rəqib dayanır. (Bu tülkü quyuğudur)
18	Araba-şaq!- taş araba şaq ete tüşti. (Ol, tövä).	Телега-трах- тарарах!- телега камня с грохотом свалилась. (Это верблюду).	Araba-trax!- tararax! daş arabası bir qəzaya düşdü. (Bu dövədir).
19	Tüvü yer käläşim- qarnim aç. (Ol, keregi- diñ).	Моя невестка ест крупу, а я голоден. (Это остов юрты).	Nişanlım qarğıdalı yeyir, mənsə acam. (Bu, skeletdir).
20	Siyir sirtı, qoy qonaçı. (Ol, [etik]).	Спина коровы, бедро барана. (Это [сапог]).	İnəyin kürəyi qoyunun budu. (Bu çəkmədir).
21	Kökçä ulaxım kögende semirir. (Ol, xavun	Мой серенький козлёнок	Mənim boz keçim bir dəri,

	[χuun]).	жиреет на привязи. (Это дыня).	bir sümükdür. (Bu qovundur).
22	Keçe kelir qara ulaχ, erte barir qara ulaχ [<i>B рукописи наоборот:</i> Keçe barir qara ulaχ, erte kelir qara ulaχ]. ([Ol], tünlik).	Вечером черный козлёнок приходит, утром черный козлёнок уходит. (Это тюнлик [ночник-кошма, которой прикрывают дымовое отверстие вверху юрты, обычно на ночь]).	Axşam qara keçi gəlir, səhər qara keçi gedir. (Bu, tünlikdir, lamp. [gecə lampası, adətən gecələr yaşayış yerininyuxarısında tüstü çuxurunu əhatə edir]).
23	Bir uçu qış qışlar, bir uçu yay yaylar. (Ol, siriχ).	Один его конец зиму зимует (на зимовье), другой его конец лето летует (на летовье). (Это сырык [рогуля, шест с развилкой, центральная вертикальная подпорка юрты, устанавливаемая во время силь-	Onun bir sonu qış ilə qışlayır, digər sonu yay ilə yaylayır. (Bu dirəkdir, güclü külək, qar uçqunu, yağış zamanı quraşdırılmış dam daşının mərkəzi dəstəyi].

		ного ветра, снегопада, ливня, когда кровля чрезмерно тяжелеет]).	
24	Olturayım oba yer, basqanım bayir çanaq. (Ol, [eyär bile] üzəngi).	На холме сижу, на медные миски наступаю. (Это [седло и] стремена).	Bir tərədə otururam mis qaşlar üstündə. (Bu, [yəhər və üzgəclərdir].
25	Çarçacıq üstündə çarçacıq. (Ol, çamış- diş).	Бочоночек на бочоночке. (Это камыш).	Çən üstə çən. (Bu qamışdır)
26	Yazda yañi kelin yüğünə-dir. (Ol, çamış başı-diş).	Молодая невеста на лугу на тюке своего приданого [сидит]. (Это метелка (цветок, колос, султан) камыша).	Çayırda gənc gəlin cehiz üstündə oturub. (Bu qamışdan süpürgədir (güldən, koldan, sünböldən)
27	Yazda yavli toqmaq yatir. (Ol, kirpi-diş).	На лугу жирная колотушка лежит. (Это ёж).	Çayırda bir kök çırpıcı uzanıb. (Bu kirpidir).
28	Yazda yavli çayış yatir. (Ol, yılan-diş).	На лугу жирный ремень лежит. (Это змея).	Çayırda bir kök kəmə uzanıb. (Bu ilandır)
29	İçer, yer, ininə kirer. (Ol, biçaq-diş).	Поест, попьёт- к себе в нору	Yeyir, içir- öz çuxuruna

		идёт (залезает). (Это нож).	çəkilir. (dırmanır). (Bu bıçaqdır).
30	Salp keşim, sansiz oğum. (Ol, kök bile yulduz-din).	Колчан у меня один, стрелы мои бесчисленны. (Это небо и звезды).	Qalxanım birdir, oxlarım sonsuz. (Bu göy və ulduzlardır)
31	Burunsiz buz teşer. (Ol, qoy boyu).	Без носа-лёд сверлит (точит, протачивает). (Это помёт овцы).	Burunsuz buz qırılar. (kəskinləşər, qarışdırılar) (Bu, qoyun reyinidir)
32	Oñlu-sollu ayırğan otuz tümen öney-dir. (Ol, quyaş, ay, yulduz, tañ).	Разделившись направо-налево, тридцать туменов возносятся ввысь. (Это солнце, луна, звезды, заря).	Sola, sağa bölünməklə, otuz tümən yüksəlir. (Günəş, ay, ulduz, şəfəq).
33	Altun ayırğan tura tüşer, al torxam yayılı tüşer. (Ol, biye qulunlayan- din).	Золото, отделившись, падает стоймя, альный шёлк падает развёрнутым. (Это ожеребилась кобыла).	Qızıl ayrılarda düz düşər, al ipək tərsinə. (Bu, kölgə bağdır.)
34	Ol ötemiş, ötemiş, yüyü köldä qışlamış.	Он исполнил (прошел) всё	O, zəruri olan hər şeyi yerinə

	(Ol, it-dir, avzun artına soxup uyuy).	что надо и зазимовал в зловонном озере. (Это собака спит, засунув морду себе в зад).	yetirdi və bir üfunətli göldə qışladı. (Bu, üzünü arxasına çevirib yatan itdir)
35	Tüymä tüydüm, tütkängä>tütgängä saldım. (Ol, us-din).	Пуговку я смастерила, к веретену прицепила. (Это ум).	Düyməni bərkidib milə çevirdim. (Bu, ağıldır)
36	Käsärtkiçə qan tammış, qara ulusqa yayılmış. (Ol, ot-din).	Ящерицей кровь стекла, чёрную страну залила. (Это огонь).	Kərtənkələdən qan axdı qara ölkəni bürüdü. (Bu alovdur)
36	Käsärtkiçə sarı altun a [qmış].	Ящерицей жёлтое золото [потекло].	Kərtənkələnin sarı qızılı. (axdı)
37	Uzun-uzun siryalaq, uçuna deyri siryalaq; qışxa-qışxa siryalaq, qirivina deyri siryalaq. (Ol, bıçaq bile bilegü).	Длинная-длинная скользянка, до самого конца скользянка; короткая-короткая скользянка, до самой кромки скользянка. (Это нож и точильный камень).	Uzun-uzun sürünən, axıra kimi sürünən, qısa-qısa sürünən, ən dibə sürünən. (Bu bıçaq və itiləyici daşdır).

38	Bu bardī-izi yoχ. (Ol, kemä-diñ).	Пошёл он-следа нет. (Это корабль).	Özü gedir izi yoχ. (Bu, gəmidir)
39	Tap: artıñda-qarp! (Ol, eşik-diñ).	Угадай: за тобою-хлоп! (Это дверь).	Tap: ardında alqış. (Bu, qarıdır)
40	Avzum açsam, öpkäm körünir. (Ol: eşik açsa, ot körüngän-diñ).	Если открою рот, мои лёгкие видны. (Это: когда откроют дверь, виден огонь).	Ağzım açılarda ciyərim görünür. (Bu, qarı açılarda görünən alovdur)
41	Al savrı yançıyım, altın tovrām aşqınam. (Ol, xoz).	Моя сумочка из алой шагрени, Мое кушанье-ломтик золота. (Это орех).	Mənim əl çantam qırmızı ipəkdəndir, mənim yeməyim bir qızıl dilimdir. (Bu, qozdur).
42	Señseñ ayrı başında segiz qoyan ini bar. Sen anı tapmasañ, sınıq iyin yılañıl. Avluñ bile tapmasañ, avruv iyin yılañıl. (Ol, quymıç).	Там, где шкурка ягнёнка разделяется, есть норка восьми кроликов. Если её не найдёшь, плачь, что при выделке кожи сломается. Если, рассудив, не найдешь, плачь, что при	Quzu dərisinin soyulduğı yerdə, Səkkiz dovşan kürkü var. Əgər onu tapmasan, dərinin soyulan zaman cırılacaq. Əgər mühakimə edərək, tapmasanız,

		выделке кожи помаешься. (Это копчик).	Soyulan zaman dərinə itirəcəksən. (Bu, quyruqdur.)
43	Teñridän tüşkän toqmaçiq-dört ayaqlı maymaçiq. (Ol, kirpi).	От Бога упала колотушечка-четвероногая зверушечка. (Это ёж).	Allahdan çırpınaraq düşdü-dörd ayaqlı heyvan. (Bu, kirpidir).
44	Bügänəkli çärt terek. (Ol, tutyan kişi-dir, buyovli). Buğa, toñuz qişlamış. (Ol: qiş qata kiləğändiñ). Küç buyası kürləmiş. (Ol: atası soğranyandıñ). Küçmen qara çinlamış. (Ol: anası yilayandıñ). Eki sete setelär, sete tübü bürküldär. (Ol: eki sinli yilayandıñ).	Обрубок дерева покрыла шашель. (Это пленник в оковах). Бык, свинья зимуют. (Это: всю зиму о нём хлопочут). Сильный бык взревел. (Это: отец его ослеп [от горя]). Сильно стонала корова. (Это: рыдала мать). Два отростка отщепляются, основания отростков терзаются. (Это: рыдали две младшие)	Taxta bir ağac qarağı örtmüşdü. (Bu zəncirlənmiş məbusdur). Buğa, donuz qışqırır. (Bu, bütün qış bu barədə narahat olur). Güclü boğa haykırdı. (Bu, atasının üsyanıdır (kədərdən)). İnək güclü inildədi. (Bu, hıçqıran anasıdır). İki əlamət yarandı, əlamətlər əsasında əzab

		сестры).	çəkilir. (Bu iki kiçik bacının ağlamağıdır).
45	<p>Yoyartın kelgän ne kiyik? Yolabars kiyik,-deşirlär; yotasincä su yinçi tama kelir,-deşirlär. Quyurtın kelgän ne kiyik? Qula bars kiyik,-deşirlär; quyruğunca su yinçi tama kelir,-deşirlär. (Ol, bezergen-diñ).</p>	<p>Что за зверь идёт сверху? Этот зверь-тигр (полосатый барс),-говорят; по его голням жемчуг струится,-говорят. Что за зверь идёт снизу? Этот зверь-саврасый (чубарый? крапчатый?) барс,-говорят; по его хвосту жемчуг струится,-говорят. (Это купец).</p>	<p>Yuxarıdan hansı heyvan gəlir? Bu heyvan pələngdir (zolaqlı leopard) deyirlər; İncilər onun zolaqlarından axırlar, deyirlər. Aşağıdan hansı heyvan gəlir? Bu heyvan-sarı (xallı, naхіşlı) leoparddır, deyirlər; İncilər quyruğundan axır, deyirlər. (Bu bir tacirdir).</p>
46 - 47	<p>Beltirdägi beş quvluq>çuvluq beşi bile qulunlamış. (<i>Vverxu nadpisano:</i> Ol: yil kelgän-diñ). Saraydayı sarı auyir savlavlatır kişnämış. (Ol, qaz-diñ).</p>	<p>Пять нежеребившихся кобыл, находящихся у голней, ожеребились пятью. (Это наступил год</p>	<p>Beş bənzərsiz başçı, şinlərdə qalaraq beş nəfərə çevrildi. (Bu, ildir [müddəti:</p>

	<p>[срок: гусята вылупились из яиц]). Жёлтый жеребец во дворце заржал, вызвав вокруг шум и гам. (Это гуси [гусь в гнезде загоготал]). <i>Примечание:</i> Гнездо дикие серые гуси выстилают пухом, образуя по окружности пуховый валик. В кладке 5-8 яиц. Высиживает самка, самец же находится поблизости.</p>	<p>ördəklər yumurtadan çıxdılar]). Sarayda sarı auyır qışqırdı, səs-küy və qəm yaratdı. (Bu, qazlardır [qazlar yuvada qaqqıldaşdı]). Qeyd: vəhşi boz qazların yuvası lələklərlə yumru yastıq düzldərək qurulur. Yuvada 5-8 yumurta olur. Dişi kür yatdığı dövrdə erkək yuvaya yaxın durmur.</p>
--	---	---

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan dilinin dilaektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2007, 568 s
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I cild. Bakı. «Şərq-Qərb». 2006.744.s
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı. «Şərq-Qərb». 2006.792.s
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. Bakı. «Şərq-Qərb». 2006. 672. s
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. Bakı. «Şərq-Qərb». 2006. 744. s
6. Azərbaycan dilinin Dərbənd dialekti. Bakı, Elm, 2009, 448 s.
7. Bayramov İ. Azərbaycan dilinin dialekt leksikası. Bakı. «Elm və təhsil». 2011. 120. s.
8. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı, Maarif, 1979.
9. Eckmann Janos.Məmlük Qıpçaqcasının Oğuzcalaşmasına dair.» TDAV-B. 1964.
10. Əhmədov B.A.Azərbaycan dilinin qısa etimaloji lüğəti. Bakı. Mütərcim. 1999. 376. s.
11. Əhmədov. M.Naxçıvan şivələrinin lüğəti.Atalar sözləri. Bakı. Gənclik.1997. 172. s.
12. Əliyeva L.A. Qıpçaqlar və Azərbaycan. Bakı, BDU, 1999, 354 s.
13. Əliyeva s. N. «Kitabi-Dədə Qorqud»-un mürəkkəb feilləri. Bakı, Elm və təhsil, 2017, 376 s.
14. Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 348 s.
15. Hacıyev T. Cəbrayıl şivəsi. Bakı. «Elm».-2018. 412. s.
16. Hacıyev.T. Seçilmiş əsərlər. I cild (1 hissə).Bakı, «Elm

və təhsil», 2016, 496 s.

17. Hüseynova M. Azərbaycan dilinin yemək və içki adlarının tarixi-etimoloji lüğəti. ADPU nəşriyyatı. Bakı-2018. 196. s.

18. Hüseynov. A. Azərbaycan dialektologiyası. API nəşri. Bakı. 1979. 87 s.

19. Xasıyev Z. Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin Qərb qrupunda heyvandarlıq terminləri. Bakı. «Nurlan». 2004. 175. s.

20. Xəlilov. B. 224 qədim türk sözü. Bakı. «Elm və təhsil». 2010. 350 s.

21. Xəlilov B. Türkologiyaya giriş. Bakı. «Nurlan». 2006. 384.

22. Xuduyev N. Türk yazılı abidələrinin dili. «Elm və təhsil». 2015. 596. s.

23. Kaşğari Mahmud. Divanü Lügat-it-Türk I cild. Bakı, «Ozan». 2006. 512 s. (Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan Ramiz Əsgər)

24. Kaşğarlı Mahmud. Divanü Lügat-it-Türk II cild. Bakı, «Ozan». 2006. 400 s. (Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan Ramiz Əsgər.)

25. Kaşğari Mahmud. Divanü Lügat-it-Türk. III cild. Bakı, «Ozan». 2006. 400 s. (Nəşrə hazırlayan və tərcümə edən Ramiz Əsgər).

26. Kaşğarlı Mahmud. Divani lüğət-it türk. IV cild. Bakı. «Ozan». 2006. 749 s (Nəşrə hazırlayan və tərcümə edən Ramiz Əsgər).

27. Divanü Lügat-it-Türk. (çev.), Tercümesi B. Atalay I-III, TDK Yayınları, Ankara 1985-1986.

28. Kitabı Dədə-Qorqudun izahlı lüğəti. Bakı. Elm. 1978. 600 s.

29. Qəhrəmanov C. Nəsimi «Divanının leksikası». Bakı, Elm, 1970, 567 s.
30. Qəhrəmanova Y.Q. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında feillərin təsriflənməyə formaları, Bakı, Elm və Təhsil, 2011, 134 s
31. Məhərrəmli B. Türk dillərində isim köklərində leksik-semantik inkişaf. Bakı, «Elm və təhsil», 2012. 400. s.
32. Məmmədli.M. Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları. Bakı, Elm, 2003, 263 s.
33. Məmmədli M. Azərbaycan dialektologiyası. Bakı, «Zər-dabi Nəşr «MMC, 2019, 352 s.
34. Mənsimova Z. Zaqatala folklor örnəkləri. I cild. Bakı. «Sabah», 2017. 504. s.
35. Mənsimova. Z. Zaqatala aşiq mühütü. Bakı, 2014. 216. s.
36. Murad A. Qıpçaq çölünün yovşanı. Bakı. «Gənclik». 1997.194. s.
37. Murad A. Türk və dünya; Munis tariximiz. BSU. Bakı, 2006. 255 s.
38. Muxtarova Ə. Türk xalqlarının tarixi. Bakı, Adiloğlu, 2011, 446 s.
39. Mustafayeva s. Ş. Qədim Azərbaycan dilində tayfa xüsusiyyətləri. diss Bakı. BDU, 2003, 125 s.
40. Rəcəbov.Ə.Məmmədov.Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı. Yazıçı. 1993. 400. s.
41. Rüstəmov R. Quba dialekti. Bakı. 1961. 365 s.
42. Seyfeddin A. Azərbaycan türkcəsi sözlüyü. I c. İstanbul. 1994. 622 s.
43. Seyfeddin A. Azərbaycan türkcəsi sözlüyü. II c. İstanbul. 1994. 1292. s.
44. Sərdar Z. Abışov. E. Tivi şivəsinin izahlı lüğəti. «Elm və təhsil». Bakı. 2019. 164 s.

45. Səmədova K. Şimal-Qərb qrupu. Dialekt sözlərinin lüğəti və arealları. Bakı «Elm və təhsil», 2013. 91 s.
46. Səmədova K.İ. Kıpçaq qrupu dialekti və Kuzey qrupu çağdaş dialektlərində izi. (s 243-248) Məqalə, III Beynəlxalq türk dünyası araşdırmaları simpoziumu. 25-27 may, Bakı, 2016, c I.
47. Tanrıverdiyev Ə. XVI əsr qıpçaq (Polovest) dilinin qrammatikası. Bakı, 2000, Nurlan, 119 s.
48. Vəliyev. Z. Basarkeçər rayonu şivələri. Fil. elm. nami-zədi. alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. İrəvan. 1954. 296. s.

Türk dilində.

49. Abu Hayyan, Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak, (Haz. A.Caferoğlu), İstanbul 1931.
50. Abbas ibni Hamza es-Sabrani.Kitabü-l ef Al. (Kıpçaqça Satırarası Sözlük) I Basqı.Ankara. 2011. 324 s. + 170 s.
51. Ahincanov S M. Türk halklarının katalizator boyu Kıpçaklar. Selenqe yayınları. İstanbul. 2009. 316 s.
52. Ahat Üstünər. Türkçənin tarixi gelişmələri. Cağaloğlu. İstanbul. eylül 2015. 256 s.
53. Ahmet B E. Türk Dili Tarihi.Akçağ Yayınları. Ankara. 2010. 589 s.
54. Ahmet B.E. Başlanğıcdan yüzyılda türk dil tarixi. Akçağ Yayınları. Ankara.2004. 589 s.
55. Arqunşah M, Qalip G. Codex Cumanicus.Kesit yayınları. İstanbul. 2015. 1079 s.
56. Biray. N. Afganistan Kazakları Ağzı, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 1995.

57. Çağdaş yazı dilləri. Kuzeybatı/Kıpçak qrupu. III. Akçağ. Ankara. 2014. 591 s.
58. Filiz K. Aral-Hazar qrupu kıpçak türk ləhcələrinin qarşılaşdırılmalı səs bilgisi. Yüksək lisans tezi. Ankara. 1997. 318 s.
59. Gronbech K. Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cumanikusun Türkçe Sözlük Dizini, Ankara 1992. K.Aytaç (çev.),
60. Yunusaliyev B.M., Kırğız Dialektologiyası, Frunze 1971.
61. Kaliyev G., Sarıbayev Ş. Kazak Dialektologiyası, Almatı 1991.
62. Kazak Tilinin Dialektologiyalık Sözdüğü, Almatı 1969.
63. Karıştırmalı Türk ləhcələri Sözlüyü. II dizin. Kültür Bakanlığı. Ankara. 1992. 502 s.
64. Kahramanoglu A. F. «Kıpçaqlar və Kıpçaq Türkcəsi». TDED, C. XII. 1963. s. 175-184.
65. Kenesbayev İ.K. (red.), Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdüğü, 2 c, Almatı 1959-1961.
66. Kıpçak türkcəsi sözlüğü. Türk dil kurumu yayımları. 835. 2. Baskı. Ankara. 2007.
67. Köprülü. F. El-kavaninü l-külliyə fi-zabti l-luğati t-türkiyə. İstanbul. 1928.
68. Qalip Günür. Kuman Bilməcələri üzərinə notlar. Kısıt yayımları. İstanbul. 2016.
69. Mukambayev C, Kırğız Tilinin Dialektologiyalık Sözdüğü, Frunze 1972.
70. Mustafa Uğurlu. «Mınyetü~l-ğuzat.» (Məmlük Qıpçaq türkcəsi). Ankara. 1984. 314s.
71. Müallı Uydu Yücel. «Kıpçaqlar». Türkiyə Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İ.A). Ankara. 2002.
72. Mustafa Öner. Bugünkü qıpçaq türkcəsi. Türk dil

yayınları. 2-ci baskı. Ankara. 2013, 269 s.

73. Pekacar Ç, Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı, G.Ü.Enstitüsü, Türk dili Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 1995.

74. Tekin T. Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara 1995.

75. Tamir F. Barkölden Kazak Türkçesi Metinleri, Gramer-Metin-Sözlük, TKAЕ Yayınları: 94, Ankara 1989.

76. Unal Orçun. Kodeks Kumanikus. (Yüksək lisans tezi). İstanbul.-2010.341. s.

Rus və digər dillərdə

77. Баскаков Н. А.(ред) Nogayskiy yazık i ego dialekti, grammatika, tekstı i slovar, Moskva–L. İzdatelstvo AHSSSR, 1940, 270 c.

78. Баскаков Н. А. (ред) Karakalpakskiy yazık, I c, material po dialektologii (tekstı i slovar), Moskva. İzd-vo. AHSSSR. 1951.

79. Баскаков Н. А. (ред) Karakalpakskiy yazık, II c. fonetika i morfologiya, çast pervaya, Moskva. İzd-vo. AHSSSR. 1952, 544.

80. Баскаков Н. А.(ред) Каракалпакский словарь. Москва, 1958.

81. Баскаков Н. А.(ред) Ногайский-русский словарь. Москва, 1963, 562 c

82. Баскаков Н. А. (ред) Russko-karakalpakskiy slovar, Moskva 1967.

83. Баскаков Н. А.(ред). Russko-nogayskiy slovar, Moskva 1956.

84. Баскаков Н. А. (ред). Tyurskie yazıki. Moskva. İzd-vo vostoç, leteraturı. 1960, 243 c.

85. Bartold V. V. «Dvenadsat lektsii po istorii trutskix plemen Sredney Azii. Soç. M. 1968. (5/49)
86. Батманов И.А. Современный киргизский язык, I. Фонетика, Фрунзе, 1963, 166 с.
87. Древнетюркской словарь. Ленинград, «Наука». 1969, с 678.
88. Jukovskaya N.L.Zametki o monqolskoy antroponimi. Onomastika Vostoka. M.1980
89. Zayakovski A. Bul.Bulğatü l-muştak Manuel arabe de lanque des Turks et des Kiptchaks.Varşava. I.c.-1938; II c.-1954.
90. Zajaczkowski A. «La traite de l~art chevaleresque (furusiya) en version mamelouk-kiptchak». R.O.XXXIII, 2. Warszawa. 1970
91. Kumekov B.Y. Arabskiye i persidsikiye istoçniki po istorii kıpçakov.VIII-XIV vv. Alma-Ata.1987.
92. Kononov A.N. Rodoslavnaya türmen. Soçineniya Abu`l Qazi hana Hirinskoço. M-L.1958
93. Краçковский. Ё. Ю. Arabskaya qeoqrafiçeskaya literatura.//izb. Soç. Moskva-L. 1957.4/19.
94. Киргизско-русский словарь, Москва, 1965.209
95. Codex Cumanikus, K.Gronbech, Komanisches Wörterbuch, Kopenhagen 1942.
96. Codex Kumanikus. Edit by Y.Kuun with the prolegmena to the «C.C» by Louis Ligetti/Budapest, 1981, 395 p.
97. Mahmudov H, G. Musabayev, Kazahsko-russkiy slovar, Alma-Ata 1954.
98. Murad A. Европа, тюрки, великая степ. Изд. Мысл. М.,1998, 334 с.
99. Ch`en C.Tu-tsue tsişi. (Genel türk tarixi.) Pekin. 1958. T. 1. 678. s.

100. Radlov. V. V. «Opit slovarya tyurskix nareçiy.» III t. Sanktpeterburq 1905. St.
101. Radlov.V.V.Opit slovarya tyurskix nareçiy. I t. Sanktpeterburq.1893.1914.c
102. Savranbayev N.T. (red.), Russko-kazakskiy slovar, Moskva 1954.
103. Сегертян Э.В. Etimoloqičeskiy slovaryurskix yazıkov. «Nauka». Moskva. 1974.
104. Sir G. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish, Oxford 1972.
105. Удахин К.К. Киргизского русского словарь. Москва, 1956.
106. Шаниязов К. Ш. К этнической истории узбекского народа (Историко-этнографическое исследование на материалах кыпчакского компонента.) Ташкент Фан.1974, 342 с.
107. Ширелиев Ш. Кыпчарские элементы в азербайджанской языке//Исследования по грамматике и лексике тюркских языков.Ташкент, 1965.

İnternet.

108. internet. Bahadıroğlu Diva.Yazar.Codecs Cumanikus. Kasım.2016.
109. internet. Codex Cumanikus. Wikipedi özgür ansik.....-lopedi. 21.05.2019.
110. https: //sites.google.com/site/ipekchi/99/45Erməni-qıpçaqlar kimlər idilər?
111. http: //www.aqra.az/az/g%C9%99miqaya-v%C9%99-tariximiz-haqqında-Qədirzadə Hacı Qədir Tarixlərdə və yaddaşlarda erməni türk problemi. AMEA-nın Naxçıvan bölməsi. www.wikipedia.az

112. Qaraqalpaq jurnalı. www.qaraqalapaqlar.com. Borçalı.net. C.Sumuşiya. Qıpçaqlar hara getdilər? 20.11.2014.
113. <http://www.168.az/news/analytics/7463>.Pərviz Elay. 19.11.2012 Oğuzlar türk dili, yoxsa türklər oğuz idilər?
114. http://vaxt.az/?name=xeber&xeber_id=13491 Vaxt.az. Perviz Elay, Erməni qıpçaqlar: itmiş türk boyu. Yalquzaq.com. 12 avqust 2010.
115. «Palitra» qəzeti. Palitranev.az/news/Informasiya savaşında erməni-qıpçaqlar amili
116. <http://www.tarixiportalı.org/lik-türk-devlätleri-araştırmalar/>. 3996-Codex-cumanicus-kıpçak-kitabi-kodeks-mumanikus.htm.
117. Güllü Yologlu. «Ortaq türk dili. Ötəri həvəs, yoxsa tarixi reallığın şərtləndirdiyi zərurət?». «Kaspi».-2008.-7 avqust.-N139.-S.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Lüğətin quruluşu.....	3
Ön söz.....	4
Giriş.....	7
Qıpçaq türkcəsində yazılan əsərlər.....	14
Kodeks Kumanikusda dillər.....	60
Codex Cumanicus‘dan Sözcüklər.....	65
Ortaq türkcədə işlədilən qıpçaq mənşəli sözlər və onların Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərindəki arealları.....	66
M.Kaşğarinin «Divani-Lüğət-it-Türk» əsərində işlənən qıpçaq mənşəli sözlər.....	289
LÜĞƏT.....	298
Kuman tapmacaları.....	304
Ədəbiyyat siyahısı.....	320
Kitabın içindəkilər.....	329

*Ortaq türk leksikasında qıpçaq mənşəli
sözlər və Azərbaycan dilində arealları.*

Texniki redaktor: Əlvan Cəfərov

KÖNÜL İBRAHİM qızı SƏMƏDOVA

Zaqatala rayonunun Qımır kəndində anadan olmuşdur. ADPU-nun filologiya fakültəsini fərqlənmə ilə bitirmişdir. 2004-cü ildə "Qərbi Azərbaycan etnotoponimlərinin arealları" adlı dissertasiya işini müdafiə edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsini qazanmışdır.

70-dən çox elmi məqalənin və

1. Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan etnotoponimlərinin arealları. Bakı, "Nurlan", 2008, 154 səh. (dərs vəsaiti)

2. Şimal-Qərb qrupu dialekt sözlərinin lüğəti və arealları. "Elm və Təhsil", Bakı, 2013. 92 s. (dərs vəsaiti)

3. Şimal-Qərb qrupu dialektlərinin fonetikasını. (Monoqrafiya) Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2018, 175 səh.

4. Ortak Türkcədə Kıpçak kökenli kelimələr, Azərbaycan dilində arealları. Avropada. 2019, 330 səh.

Müəllifin əsərləri dünyanın nüfuzlu jurnallarında (Tomson Røytors) Rusiya, Türkiyə, Moldava, Qazaxıstan, Ukrayna və ABD-də çap olunmuşdur.

2015-ci ildə dosent elmi adını almışdır.

2018-ci ildə "Azərbaycan dilinin Şimal qrupu dialekt və şivələrində Qıpçaq elementləri" adlı elmlər doktorluğu işini müdafiə etmiş və sənədləri AAK-a təqdim etmişdir.

Hal-hazırda ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının dosentidir.

